

Το νέο «Μακεδονικό Ζήτημα»

Η συμφωνία των Πρεσπών επανάφερε στην επικαιρότητα ένα λιμνάζον γεωπολιτικό πρόβλημα και δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες στις δύο χώρες αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO που περιμένουν να ολοκληρωθεί η διαδικασία με την επικύρωση της συμφωνίας από τα δυο κοινοβούλια. Το συμβουλευτικό δημοψήφισμα στην ΠΓΔΜ για την αποδοχή ή όχι της συμφωνίας με τη χαμηλή συμμετοχή αλλά και το μεγάλο ποσοστό αποδοχής από όσους ψήφισαν έχει δημιουργήσει κλίμα αβεβαιότητας και από τις δυο πλευρές των συνόρων ενώ για τις συντηρητικές δυνάμεις και τη Ρωσία είναι ένδειξη απόρριψης της συμφωνίας. Στα Βαλκάνια, ακόμη μια φορά, διακυβεύονται σημαντικά συμφέροντα τα οποία έχουν ιστορικό και γεωγραφικό παρελθόν καθώς διαπλέκονται με ιδεολογήματα, γεωγραφικές φαντασιώσεις και αναπαραστάσεις. Οι Γεωγραφίες ζήτησαν από τους συναδέλφους ιστορικούς Σπύρο Καραβά και Αγγελική Κωσταντοπούλου να αποκρυπτογραφήσουν από διαφορετικές πλευρές το ζήτημα.

Η παραγωγή του δημόσιου χώρου: Εισαγωγή στο αφιέρωμα

Ευαγγελία Αθανασίου

Από την εποχή της Jane Jacobs (1961) και την κριτική που διατυπώθηκε τότε στη διαβρωτική δράση των μοντέρνων παρεμβάσεων στον ιστό της πόλης, κυριαρχούν τα ζητούμενα της

ζωντάνιας, της ετερογένειας, της ασφάλειας, της συνύπαρξης διαφορετικών χρηστών στον δημόσιο χώρο. Υπάρχει ακόμη διάχυτη η παραδοχή μιας σχεδόν αυτόματης σύνδεσης ανάμεσα στα παραπάνω εν πολλοίς αλληλένδετα ζητούμενα και στον σχεδιασμό του υλικού χώρου των πλατειών, των δρόμων και των χώρων πρασίνου των πόλεων. Στις πιο πρόσφατες και επιδραστικές προσεγγίσεις που αφορούν τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου, η έντονη χρήση σε συνδυασμό με την διακριτή αρχιτεκτονική ταυτότητα συνδέεται όχι μόνο με την ασφάλεια και την μείωση των φαινομένων εγκληματικότητας αλλά και με την προβολή μιας ελκυστικής και ανεκτικής εικόνας της πόλης και την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας της, ιδίως όσον αφορά τους πιο κεντρικούς και ορατούς δημόσιους χώρους. Επιπλέον, η καλή συντήρηση και η επιτήρηση του δημόσιου χώρου, σε αντιπαράθεση με την εγκατάλειψη των «σπασμένων παραθύρων», έχει από καιρό συνδεθεί με την ασφάλεια και την μείωση της εγκληματικότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο, υπάρχει ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον δημόσιο χώρο που προέρχεται από κυβερνήσεις και τοπικές αρχές, προωθείται στο πλαίσιο υπερεθνικών κατευθύνσεων και εθνικών πολιτικών και υλοποιείται, μέσα από τοπικές στρατηγικές αστικής αναγέννησης και σημειακές αναπλάσεις. Ανταποκρινόμενες σε νέες εξελίξεις στη συζήτηση για την πόλη, οι σύγχρονες προσεγγίσεις για τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου έχουν εμπλουτιστεί με περισσότερα τεχνικά ζητούμενα, όπως αυτό της περιβαλλοντικής απόκρισης και της βελτίωσης του τροποποιημένου αστικού κλίματος, της βιώσιμης κινητικότητας και της βελτίωσης της εμπειρίας του πεζού, και πιο πρόσφατα της προσαρμογής στις διακινδυνεύσεις της κλιματικής αλλαγής.

Επιπλέον, όσον αφορά την διαδικασία του σχεδιασμού, η προσέγγιση που θέλει τους χρήστες να συμμετέχουν στον σχεδιασμό και τη διαχείριση του χώρου έχει αποκτήσει κεντρική θέση στη συζήτηση για τον δημόσιο χώρο. Συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού βρίσκονται στον πυρήνα κατευθύνσεων διεθνών οργανισμών για τις πόλεις, όπως για παράδειγμα διατυπώνονται στην New Urban Agenda των Ηνωμένων Εθνών (2017),

είναι συχνά ενταγμένες σε εθνικά θεσμικά πλαίσια και προγράμματα τοπικών αρχών. Επίσης, ομάδες πολιτών, σε διαφορετικά πλαίσια συνεργασίας ή στήριξης ή αντίθεσης με τις τοπικές αρχές – οργανώνουν δράσεις και εφήμερες κατασκευές στο δημόσιο χώρο που στοχεύουν στην ενίσχυση της χρήσης και την οικειοποίηση του από τους πολίτες με όρους έμπρακτης συμμετοχής. Διαφορετικοί όροι όπως *tactical urbanism*, *DIY urbanism*, *pop-up urbanism*, έχουν εφευρεθεί για να περιγράψουν αυτή τη σύγχρονη τάση μικρής κλίμακας παρεμβάσεων που μετασχηματίζουν προσωρινά τη χρήση του δημόσιου χώρου με την εμπλοκή των πολιτών. Όμως ο δημόσιος χώρος είναι πολλά περισσότερα από την υλική του μορφή και οριοθέτηση, όπως αυτές προσδιορίζονται στα σχέδια. Ταυτόχρονα σχεδόν με το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον για τον δημόσιο χώρο και τον εμπλουτισμό των διαστάσεων σχεδιασμού του διογκώθηκε η ακαδημαϊκή συζήτηση, σχετικά με τους σύγχρονους μετασχηματισμούς που υπονομεύουν τον ρόλο του και προδιαγράφουν το «τέλος του δημόσιου χώρου» (Sorkin, 1992, Mitchell, 2003, Low & Smith, 2006). Πολλές είναι οι διαστάσεις του δημόσιου χώρου των πόλεων που μετασχηματίστηκαν, όπως φαίνεται από διαφορετικές μελέτες των τριών τελευταίων δεκαετιών, κυρίως στο πεδίο της αστικής γεωγραφίας. Χωρίς να υπάρχει συμφωνία, και με πολλές διαφοροποιήσεις στην προσέγγιση, η συζήτηση κυριαρχείται από την διαπίστωση πολλαπλών τάσεων συρρίκνωσης του δημόσιου χώρου και επαναπροσδιορισμού του ρόλου του στη ζωή της πόλης (Carmona, 2010). Αναφέρω ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά. Καταγράφεται η συρρίκνωση του δημόσιου χαρακτήρα του δημόσιου χώρου, μέσα από διαφορετικούς μηχανισμούς ιδιωτικοποίησης του, που σχετίζονται είτε με την ίδια την ιδιοκτησία του χώρου, όπως συμβαίνει για παράδειγμα σε δημόσιους χώρους μεγάλων αναπτυξιακών έργων, όπως το Liverpool ONE στο Λίβερπουλ, είτε με την παραχώρηση της διαχείρισης, της φύλαξης, της συντήρησης, ή του προγραμματισμού εκδηλώσεων σε ιδιωτικές εταιρείες, (Carmona et al 2008), όπως συνέβη για παράδειγμα στη περίπτωση του What's up park στη Θεσσαλονίκη (Athanassiou, 2017). Η Zukin (2010), αναδεικνύοντας τις οικονομικές διαστάσεις των πολιτισμικών τάσεων και επιλογών, που η Jacobs

είχε προπεράσει, μελετά την ομοιογενοποίηση των δημόσιων χώρων στις πόλεις του κόσμου, πού μέσα από επεκτατικές διαδικασίες εξευγενισμού και ιδιωτικοποίησης, χάνουν την «αυθεντικότητά» τους, χωρίς να έχουν χάσει τις ποιότητες του φυσικού χώρου, που με πάθος υποστήριξε η Jacobs. Η ανθρώπινη κλίμακα και οι ανάμεικτες χρήσεις γης, στόχοι που έχουν υιοθετηθεί και προωθηθεί από σχέδια και νόμους, κατοικήθηκαν από κομψά καφέ και εναλλακτικά καταστήματα βιολογικών προϊόντων, και η ζωντανία του δημόσιου χώρου αφορά πλέον την συγκεκριμένη κοινωνική τάξη που μπορεί να πληρώσει τις αξίες γης της περιοχής και τις υπηρεσίες που προσφέρει. Οι υπόλοιπες αποκλείονται.

Αλληλένδετη με τα παραπάνω είναι η ενεργή υπονόμηση της ελεύθερης πρόσβασης στο δημόσιο χώρο μέσα από κανονισμούς λειτουργίας (Low & Smith, 2006) που προέρχονται από τον δήμο ή τον ιδιώτη ιδιοκτήτη ή διαχειριστή, ώρες λειτουργίας, αλλά και μέσα από τον κατάλληλο «αμυντικό» αστικό εξοπλισμό, που απαγορεύει σε αστέγους να ξαπλώσουν, ή οποιονδήποτε περαστικό να έχει πρόσβαση, μόνιμα ή προσωρινά. Σύμφωνα με τον Mitchell, η απόλυτη τάξη και ο έλεγχος που προωθείται εξασφαλίζει το δικαίωμα χρήσης του χώρου στην μεσαία τάξη, που καταναλώνει προϊόντα, εκδηλώσεις και υπηρεσίες, ενώ το αφαιρεί από «ανεπιθύμητους» χρήστες, όπως οι άστεγοι, οι διαδηλωτές, οι μικροπωλητές, ή ακόμη και οι νέοι που συναθροίζονται. Το φάσμα των επιτρεπτών συμπεριφορών στενεύει συνεχώς στο όνομα της ασφάλειας και της ελκυστικότητας του χώρου για τους προνομιακούς του χρήστες (Mitchell, 2003)

Πολλοί ερευνητές θα συμφωνούσαν ότι μέσα από τις διαδικασίες αυτές επαναπροσδιορίζεται, ή καλύτερα υπονομεύεται ο ρόλος του δημόσιου χώρου ως χώρος συνύπαρξης, συνεύρεσης, αλληλεπίδρασης και αντιπροσώπευσης, ως «δημόσια σφαίρα», ως χώρος όπου κατ'εξοχήν ασκείται το «δικαίωμα στην πόλη». Με άλλα λόγια, η σύγχρονη έμφαση σε «καθαρούς και ασφαλείς» (Mitchell &

Staehele, 2006) δημόσιους χώρους γεμάτους εκπροσώπους της μεσαίας τάξης, που κάθονται σε υπαίθρια καφέ, συνωστίζονται σε φεστιβάλ ή καταναλώνουν, προκρίνει συγκεκριμένη λειτουργία του δημόσιου χώρου και αποκλείει εκείνες που αποτελούν παραφωνία στην αισθητική του, οπτικοποιούν την φτώχεια, εκφράζουν διεκδίκηση ή διαφωνία, δεν παράγουν αξία. Ο δημόσιος χώρος σε συνθήκες μετα-πολιτικής (Wilson & Swyngedouw (eds.) 2015) χάνει τον πολιτικό του ρόλο και αντανακλά, υλοποιεί, προωθεί την κυρίαρχη εικόνα της ανταγωνιστικής πόλης.

Μεγάλος αριθμός ερευνητικών προσεγγίσεων έχει μετατοπίσει το ενδιαφέρον από την υλική μορφή του δημόσιου χώρου στις διαδικασίες παραγωγής του (Jones, 2014). Με θεωρητική καταγωγή από την παραγωγή του χώρου, όπως την όρισε ο Lefebvre, η παραγωγή του δημόσιου χώρου αφορά στις θεσμικές αναπαραστάσεις που τον καθορίζουν, τον οριοθετούν και ρυθμίζουν τη χρήση του, στις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που τον επηρεάζουν και τον αναπαράγουν συνεχώς, τις απρογραμμάτιστες οικειοποιήσεις του δημόσιου χώρου που τον τροποποιούν και υλοποιούν έμπρακτα τον πολιτικό χαρακτήρα του. Οι μεγάλες εξεγέρσεις των πλατειών το 2011 έστρεψαν και πάλι το ενδιαφέρον στην δημόσιο χώρο της πόλης ως έκφραση της δημόσιας σφαίρας, ως χώρο αντιπροσώπευσης και διαφωνίας, ως σκηνή της δημοκρατίας (Harvey, 2012, Swyngedouw, Kaika & Karaliotas, 2014). Πέρα όμως από τις στιγμές των εξεγέρσεων, το ενδιαφέρον στρέφεται και στις ενσώματες χρήσεις και πρακτικές της καθημερινής ζωής που επιτελούνται από τους κατοίκους της πόλης και αμφισβητούν υλικές και συμβολικές οριοθετήσεις, αντιστέκονται στις αναπαραστάσεις του χώρου όπως παράγονται στα σχέδια. Μεγάλες στιγμές εξέγερσης ή μικρές πράξεις αποσταθεροποίησης αποκαλύπτουν τον δημόσιο χώρο, όχι μόνο ως πεδίο παραγωγής και αναπαραγωγής των δυνάμεων της αστικοποίησης σε συνθήκες νεοφιλελευθερισμού, αλλά και ως γόνιμο έδαφος για την παραγωγή της πολιτικής της αντίστασης, της διαφωνίας και της χειραφέτησης (Hou 2010).

Είναι λοιπόν ο δημόσιος χαρακτήρας των δρόμων και των πλατειών ένα δεδομένο που προδιαγράφεται και στα σχέδια; Είναι ένα ποσοτικό μέγεθος που εξασφαλίζεται από τους πολεοδομικούς δείκτες και τον ορθολογικό πολεοδομικό σχεδιασμό και υλοποιείται στον υλικό χώρο από την αρχιτεκτονική του διαμόρφωση ή είναι το συνεχές και αμφίρροπο αποτέλεσμα διεκδικήσεων, αγώνων και αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε πολλαπλούς δρώντες; Είναι ο δημόσιος χώρος ένα ουδέτερο πεδίο όπου οι πολίτες συνυπάρχουν, συναντώνται και συνδιαλέγονται με το διαφορετικό, και ασκούν την δημοκρατία; Υπονομεύεται από τα νέα υβριδικά καθεστώτα διαχείρισής του από ιδιωτικές επιχειρήσεις και ομάδες πολιτών; Αντίστροφα, η δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση του δημόσιου χώρου εγγυάται τον δημόσιο χαρακτήρα του σε συνθήκες νεοφιλελεύθερισμού και της συνακόλουθης επιχειρηματικής λογικής του κράτους και των δήμων; Επιπλέον, εμπλουτίζεται ο δημόσιος χώρος από δράσεις συμμετοχής των πολιτών και τις εφήμερες οικειοποιήσεις του tactical urbanism; Είναι η συμμετοχή μία τεχνική που κινητοποιείται και ενορχηστρώνεται από φορείς και τοπικές αρχές ή μια διαδικασία αυτοοργάνωσης, αντίστασης, χειραφέτησης που συμβαίνει μέσα από ενσώματες πρακτικές; Είναι ο δημόσιος χαρακτήρας του δημόσιου χώρου ένα δεδομένο ή σχέσεις που παράγονται συνεχώς ανάμεσα σε θεσμούς και δρώντα υποκείμενα και υλοποιούνται σε πολλές κλίμακες και τις μεταξύ τους συναρθρώσεις;

Το ανά χείρας αφιέρωμα εστιάζει το ενδιαφέρον στις διαδικασίες παραγωγής του δημόσιου χώρου, δηλαδή στις διαδικασίες σχεδιασμού, διαχείρισης και χρήσης των δρόμων, των πεζοδρόμων και των πλατειών, των θαλασσίων μετώπων αλλά και αυτών των δημόσιων – όσον αφορά τη χρήση – κόμβων στα δίκτυα μετακίνησης, των σιδηροδρομικών σταθμών.

Το αφιέρωμα αποτελείται από πέντε άρθρα που πραγματεύονται διαφορετικές πτυχές της παραγωγής του δημόσιου χώρου στη

σύγχρονη αστική συνθήκη. Τα τρία από αυτά αφορούν τις διαδικασίες παραγωγής του στην Ελλάδα, ένα εστιάζει στην Ουγγαρία και την Αυστρία και ένα αφορά τον Λίβανο. Είναι σαφές ότι δεν καλύπτουν το φάσμα των μετατοπίσεων, των δρώντων, των προσεγγίσεων στην παραγωγή του δημόσιου χώρου. Φωτίζουν όμως μέσα από πρωτότυπες εμπειρικές έρευνες και θεωρητικές προσεγγίσεις σημαντικά ζητήματα, που έχουν παραμείνει σχετικά αφανή στην ακαδημαϊκή συζήτηση, στην Ελλάδα. Ξεχωρίζοντας αυθαίρετα μία κύρια οπτική σε κάθε άρθρο, τα πέντε άρθρα μελετούν πέντε διαφορετικές παραμέτρους στο ζήτημα της παραγωγής του δημόσιου χώρου: τον ρόλο των θεσμών του πολεοδομικού σχεδιασμού και την αστικής ανάπτυξης, τον ρόλο της δημόσιας πολιτικής και των κλιμάκων συγκρότησής της, την πολιτική διάσταση του σχεδιασμού του υλικού χώρου και της έννοιας της συμμετοχής, την έμπρακτη και εφήμερη παραγωγή του δημόσιου χαρακτήρα μέσα από πρακτικές αλληλεγγύης, και την σημασία της ίδιας της εννοιολόγησης του δημόσιου χώρου για μια διαφορετική κατανόηση του τρόπου που χρησιμοποιείται από τις αστικές κοινότητες. Είναι βέβαιο ότι όλα τα άρθρα αναγνωρίζουν συσχετίσεις, οσμώσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις δυνάμεις και τους δρώντες που συνδιαμορφώνουν τον δημόσιο χώρο, ανάμεσα στις διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες που τον μετασχηματίζουν, ανάμεσα σε κυρίαρχες τάσεις και τοπικές υλοποιήσεις, ανάμεσα σε θεωρητικές προσεγγίσεις από διαφορετικά επιστημονικά πεδία και διαφορετικές αφετηρίες.

Η Χάρης Χριστοδούλου εστιάζει στις θεσμικές διαστάσεις της παραγωγής του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα ξεκινώντας από τα μεταπολεμικά χρόνια για να εστιάσει στην περίοδο της κρίσης όταν πλέον το πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης φαίνεται να αλλάζει στόχευση, εργαλεία και διαδικασίες με νέο στόχο την επιτάχυνση των διαδικασιών και την διευκόλυνση της ανάπτυξης. Οι πρόσφατες αυτές αλλαγές τίθενται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης για να μελετηθούν οι τοπικές συναρθρώσεις, προσαρμογές και ιδιαιτερότητες. Ο τρόπος που ορίζεται η

ιδιοκτησία στην Ελλάδα, διαφορετικός από τον Αγγλο-σαξονικό, αναγνωρίζεται στο άρθρο ως καθοριστική συνθήκη για τον προσδιορισμό της χρήσης και την οριοθέτηση του δημόσιου χώρου, ενώ η πρόσφατη μετατροπή της δημόσιας περιουσίας σε ακίνητα προς αξιοποίηση κινητοποιεί πρωτόγνωρες διαδικασίες στη παραγωγή του αστικού χώρου με τους φορείς να δρουν ως διαχειριστές. Με τρόπο αναλυτικό, η συγγραφέας εξυφαίνει το πλέγμα των πρόσφατων μεταλλαγών που συρρικνώνουν τον δημόσιο χώρο, εντοπίζοντας «απόντες και λανθάνοντες ρόλους» αλλά και νέους δρώντες από τη παγκόσμια σκηνή του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Η Παρασκευή Κούρτη φωτίζει την παραγωγή του δημόσιου χώρου στις δυτικές περιοχές της Θεσσαλονίκης που έχουν στερεοτυπικά ταυτιστεί στον δημόσιο λόγο με την υποβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος και την ανεπάρκεια κοινωνικών υποδομών. Μέσα από μία αναλυτική καταγραφή των εξελίξεων και των μετατοπίσεων στη δημόσια πολιτική αναδεικνύει τα πολλαπλά επίπεδα – υπερεθνικό, εθνικό, τοπικό – στα οποία διαμορφώνονται οι κυρίαρχοι λόγοι, οι στοχεύσεις και τα εργαλεία της δημόσιας πολιτικής για τον δημόσιο χώρο αλλά και τους διαφορετικούς δρώντες που συμμετέχουν σε ρόλους θεσμικούς ή μη. Το ζητούμενο της παραχώρησης των αδρανών στρατοπέδων της Θεσσαλονίκη εδώ και πολλές δεκαετίες καταγράφεται στον δημόσιο λόγο ως η τελευταία ευκαιρία για αύξηση του δημόσιου χώρου, ειδικά στη δυτική Θεσσαλονίκη. Παρά την ύπαρξη από το 1999, του σχετικού νομικού πλαισίου, η παραχώρηση τους ως κοινόχρηστοι χώροι στην πόλη, με εξαίρεση ένα στρατόπεδο – παραμένει ανολοκλήρωτη. Μέσα από την παρουσίαση των εξελίξεων που αφορούν τρία στρατόπεδα της δυτικής Θεσσαλονίκης, με διαφορετικές πορείες διεκδίκησης και σημερινό καθεστώς ιδιοκτησίας και χρήσης, αναδεικνύονται διεκδικήσεις τοπικών φορέων και πολιτών, συμμαχίες και συγκρούσεις των δρώντων, συγκυριακές μετασχηματιστικές δυναμικές και αλληλεπιδράσεις με εξελίξεις στο επιστημονικό πεδίο και στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από τον χώρο της δυτικής Θεσσαλονίκης, το άρθρο της Μαρίας Καραγιάννη και της Σταματίας Καψάλη μετατοπίζει το ενδιαφέρον στον πλέον προβεβλημένο δημόσιο χώρο της Θεσσαλονίκης, το παραλιακό της μέτωπο και συγκεκριμένα την πρόσφατα αναπλασμένη Νέα Παραλία. Η έννοια της «συν-δημιουργίας» των δημόσιων χώρων, που εισάγεται στη συζήτηση για τη Θεσσαλονίκη από μεγάλο φιλανθρωπικό οργανισμό με παγκόσμια δράση, αναλύεται στο άρθρο κριτικά, παρουσιάζεται η κυρίαρχη εννοιολόγησή της ως μια προκαθορισμένη και συναινετική διαδικασία, σε αντιπαράθεση με μία εννοιολόγηση που ενσωματώνει την διαφωνία και αναδεικνύει τον πολιτικό ρόλο του δημόσιου χώρου. Η Νέα Παραλία, από την ολοκλήρωση της ανάπλασης το 2014 μέχρι σήμερα, έχει αναδειχθεί ως ένας ελκυστικός δημόσιος χώρος με έντονη χρήση από τους πολίτες και έχει προβληθεί ως κυρίαρχο στοιχείο της σύγχρονη εικόνας της πόλης της. Οι δύο συγγραφείς εστιάζουν σε ένα ακόμη χαρακτηριστικό της Νέας παραλία που είναι οι ομάδες της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται γύρω από αυτόν το δημόσιο χώρο συμβάλλοντας στην συντήρηση του, και οργανώνοντας πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Μέσα από εμπειρικά δεδομένα, εντοπίζονται συγκρούσεις και συμμαχίες ανάμεσα στους δρώντες αλλά και αντικρουόμενες κατανοήσεις του ρόλου του δημόσιου χώρου.

Η Sabiene Knierbein στρέφει την προσοχή στους σιδηροδρομικούς σταθμούς ως απρόβλεπτους και εφήμερους δημόσιους χώρους που δημιουργήθηκαν πάνω στην διαδρομή των προσφύγων το καλοκαίρι του 2015. Μέσα από μία πρωτότυπη θεωρητική προσέγγιση που φέρνει σε γόνιμη επαφή την συζήτηση για τον δημόσιο χώρο και τη συζήτηση για τους πρόσφυγες, το άρθρο μελετά τις ενσώματες πολιτικές της αλληλεγγύης, της αντίστασης και της χειραφέτησης που υλοποιήθηκαν στους σταθμούς της Βιέννης και της Βουδαπέστης, όταν, στο πλαίσιο διεθνών εξελίξεων και πολιτικών, έγιναν κόμβοι πάνω στην διαδρομή των προσφύγων από την Ελλάδα προς τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Εμπειρικά δεδομένα από τρεις σταθμούς αποκαλύπτουν διαφορετικές

περιπτώσεις δημόσιων χώρων που δημιουργήθηκαν μέσα από αλληλεπιδράσεις των τοπικών ΜΚΟ, ad hoc συλλογικοτήτων, πολιτών και προσφύγων, που αντανακλούν διαφορετικές κατανοήσεις του/της πρόσφυγα ως υποκείμενο, καθώς και διαφορετικές σχέσεις με το ηγεμονικό πλαίσιο των εθνικών πολιτικών της Αυστρίας και της Ουγγαρίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι σιδηροδρομικοί σταθμοί, ως υλικοί χώροι συνάρθρωσης του τοπικού με το παγκόσμιο, ως κρίσιμοι κόμβοι στο δίκτυο της διεθνούς κινητικότητας, αναδεικνύονται στο άρθρο, ως δημόσιοι χώροι αλληλεγγύης, αντίστασης ή χειραφέτησης και οι πρόσφυγες ως δρώντα υποκείμενα, και όχι ως αποδέκτες της αλληλεγγύης.

Τέλος, μία διαφορετική εννοιολόγηση του δημόσιου χώρου αποτελεί την θεωρητική αφετηρία στο άρθρο Κωνσταντή Καστρισιανάκη για να μελετήσει τον τρόπο που χρησιμοποιούνται οι πλατείες της διαιρεμένης μεταπολεμικής Βηρυτού από τις διαφορετικές κοινότητές της. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τις μεγάλες στιγμές των εξεγέρσεων των πλατειών για να μελετήσει ρουτίνες και οικειοποιήσεις που ρυθμίζουν του δημόσιους χώρους πριν ή πέρα από τις μεγάλες κινητοποιήσεις μέσα από καθημερινές «στρατηγικές εδαφικοποίησης». Το άρθρο μελετά κριτικά κλασικές δυτικές κατανοήσεις που προδιαγράφουν το δημόσιο χώρο ως ένα ομοιογενές και ουδέτερο πεδίο, όπου μπορούν να ευδοκιμήσουν διαδικασίες συμφιλίωσης. Για να μελετήσει τους δημόσιους χώρους της Βηρυτού, χώρους αντιπαράθεσης και συνάντησης των θραυσμάτων της πόλης προτείνει στη θέση τους τον δημόσιο χώρο ως «ενδιαίτημα», ως ένα κατοικήσιμο «εσωτερικό», όπου η αντιπαράθεση δεν αναιρεί τον δημόσιο χαρακτήρα αλλά είναι συστατικό του στοιχείο και οι καθημερινές πρακτικές ρυθμίζουν τη χρήση του. Συμβάλλοντας στη θεωρητική συζήτηση για τον δημόσιο χώρο, ο Καστρισιανάκης αποκαλύπτει το πολιτικό στις πρακτικές των ανθρώπων και αναγνωρίζει σ' αυτές την δυνατότητα της «καθημερινής αναδιάρθρωσης» του αστικού χώρου

Μέσα από τις διαφορετικές εστιάσεις προσεγγίσεις και μεθοδολογίες έρευνας των άρθρων του αφιερώματος, μπορεί να διαφανούν γραμμές συνέχειας, όχι όμως να βγουν συμπεράσματα. Μια κοινή γραμμή που μπορεί να αναγνωριστεί είναι ότι ο δημόσιος χαρακτήρας του δημόσιου χώρου σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης δεν εμφιλοχωρεί κατ' ανάγκη αλλά ούτε κατ' αποκλειστικότητα στην δημόσια άκρη του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό, που φαίνεται να έχει αντικατασταθεί από ένα φάσμα υβριδικών σχέσεων ανάμεσα σε πολλούς δρώντες και σε πολλές κλίμακες, ανάμεσα και πέρα από τα δύο άκρα. Δεν ταυτίζεται λοιπόν με την δημόσια ιδιοκτησία ούτε εξασφαλίζεται με τη δημόσια διαχείριση, όταν αυτή υιοθετεί επιχειρηματική λογική. Όμως παρά την διαβρωτική νεοφιλελεύθερη υπονόμηση του δημόσιου χαρακτήρα, μια δεύτερη γραμμή που μπορεί να αναγνωριστεί είναι ότι το «τέλος του δημόσιου χώρου» δεν ήρθε. Ο δημόσιος χαρακτήρας του όμως δεν προδιαγράφεται δεδομένος. Συγκροτείται, ανομοιογενής και αμφίρροπος, μέσα από συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, τροποποιείται μέσα από θεσμικές διεγκυστίδες, εμφανίζεται σε απρόβλεπτους χώρους όπου ασκείται η αλληλεγγύη και η συλλογικότητα, δημιουργείται στιγμιαία στις εξεγέρσεις, επανεφευρίσκεται στις πράξεις της καθημερινότητας

Carmona M., Magalhaes C. Hammond, L. (2008) *Public Space: The management dimension*, Oxon: Routledge.

Carmona, Matthew (2010) *Contemporary Public Space: Critique and Classification*, Part One: Critique, *Journal of Urban Design*, 15:1, 123-148, DOI:10.1080/13574800903435651

Hou, Jeffrey (2010) *Insurgent Cities: Guerilla Urbanism and the remaking of contemporary cities*, Oxon: Routledge.

Jacobs Jane (1961) *The death and life of great American cities*, New York: Vintage Books

Jones, Alasdair J.H. (2014) *On South Bank: the production of public space*, Surrey: Ashgate.

Kaika Maria Karaliotas Lazaros (2014) *The spatialization of democratic politics: Insights from Indignant Squares*, *European Urban and Regional Studies*, 23 (4), pp 556-570.

Knierbein Sabine & Viderman Tihomir (eds) (2018) *Public space unbound: Urban emancipation and the post-political condition*, New York: Routledge.

Loukaitou-Sideris, A. (1993) *Privatisation of Public Open Space: The Los Angeles Experience*, *Town Planning Review*, 64, 139–167.

Low, S., & Smith, N. (eds.) (2006) *The politics of public space*. New York: Routledge.

Miller, K. F. (2007) *Designs of the public. The private lives of New York's Public Spaces*, University of Minnesota Press: Minneapolis.

Mitchell Don (2003) *The right to the city: Social justice and the fight for public space*, New York: Guilford Press.

Mitchell, D., & Staeheli, L.A. (2006) *Clean and Safe? Property*

redevelopment, public space, and homelessness in downtown San Diego. In: S. Low & N. Smith (Eds.), *The politics of public space* (pp. 105-123). New York: Routledge.

Wilson J. & Swyngedouw E. (eds.) (2015) *The post-politics and its discontents: Spaces of depoliticisation, Spectres of radical politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 189-207.

Sorkin M. (ed) 1992 *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, New York : Hill & Wang.

UN (2017), *New Urban Agenda, Habitat III, Quito*. Διαθέσιμο στο <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf> (τελευταία πρόσβαση 17-9-2018).

Vaiou D. & Kalandides A. (2016) 'Practices of collective action and solidarity: reconfigurations of the public space in crisis-ridden Athens, Greece', *Journal of Housing and the Built Environment*, September 2016, 31(3), 457–470.

Zukin Sharon (2010) *Naked City: The death and life of authentic urban places*, Oxford: Oxford University Press.

**ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ /
ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ Θαλάσσιος
Χωροταξικός Σχεδιασμός –
Ευρώπη και Ελλάδα, του
Λουδοβίκου Βασενχόβεν,
Πανεπιστημιακές Εκδόσεις
Κρήτης, Ηράκλειο 2017
(σελ. 375)**

Καλιόπη Σαπουντζάκη,

Καθηγήτρια Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
sapountzaki@hua.gr

Αν εξαιρέσουμε όσους από επάγγελμα ή χόμπι ασχολούνται με καταδύσεις, το ευρύ κοινό δύσκολα αντιλαμβάνεται τις θάλασσες ως τρισδιάστατο χώρο, υποδοχέα ανθρώπινων δραστηριοτήτων και αντικείμενο ελέγχου και ρύθμισης. Ιστορικά, οι φυσικοί περιορισμοί πρόσβασης, κατοίκησης και ιδιοκτησίας του θαλάσσιου χώρου και η μερική μόνο οπτική αντίληψή του εξηγούν την “ελλειπτική εικόνα” της θάλασσας για ανθρώπους και κοινωνίες: μια επιφάνεια αέναα κινούμενη, που αν και μετασχηματίζεται από εμπόδιο σε δίαυλο επικοινωνίας, δεν περπατιέται (μόνο διαπλέεται), δεν ιδιοποιείται και δύσκολα γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αν και πολλά άλλαξαν πρόσφατα σε σχέση κυρίως με την εκμετάλλευση των θαλασσών το κενό γνώσης παραμένει.

Ακόμη και σήμερα, η άγνοια για το θαλάσσιο χώρο (ΘΧ) δεν χαρακτηρίζει μόνο το ευρύ κοινό, αλλά και ειδικούς επιστήμονες του χώρου, όπως γεωγράφους, πολεοδόμους, χωροτάκτες, ακτομηχανικούς, πολλοί από τους οποίους μάλιστα αναμένεται να εμπλακούν ή επηρεάσουν το θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό (ΘΧΣ) που θα δρομολογηθεί τα επόμενα χρόνια και στην Ελλάδα, μετά την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/89/ΕΕ Περί θεσπίσεως Πλαισίου για το ΘΧΣ στην ελληνική νομοθεσία (Ν. 4546/12.6.2018).

Με πλήρη επίγνωση αυτού του κενού γνώσης, ο συγγραφέας της πρώτης ελληνικής μονογραφίας με αντικείμενο το ΘΧΣ αφιερώνει τα τρία πρώτα από τα δέκα κεφάλαια (1, 2 και 3) στη γνωριμία μας με το θαλάσσιο χώρο γενικά αλλά και εστιασμένα στην Ευρώπη και την Ελλάδα (από φυσικο-γεωγραφική, βιο-γεωγραφική και άποψη χρήσεων). Εκτός από την ανάλυση της ταυτότητας του ΘΧ, η θεματική διάρθρωση του βιβλίου περιλαμβάνει ενότητες θεωρητικού προβληματισμού για τη Χωροταξία, τη Διαχείριση Παράκτιας Ζώνης και τη Θαλάσσια Χωροταξία, ανάλυσης του σχετικού πλαισίου θεσμών και Πολιτικής σε διεθνές και επίπεδο ΕΕ και παρουσίασης της διεθνούς, ευρωπαϊκής και ελληνικής εμπειρίας ρύθμισης του ΘΧ, αξιοποιώντας παραδείγματα περιφερειακών θαλασσών, εθνικών εγχειρημάτων ΘΧΣ σε χωρικά ύδατα και Αποκλειστικές Οικονομικές Ζώνες (ΑΟΖ) αλλά και τοπικών προγραμμάτων θαλάσσιας διαχείρισης. Το τελευταίο κεφάλαιο συνθέτει και συνοψίζει την πορεία γένεσης του ΘΧΣ, τις ευκαιρίες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, τα ανοικτά ερωτήματα και τις αντιφάσεις που καλείται να επιλύσει. Ο συγγραφέας εκφράζει την προσδοκία του για την ενεργοποίηση και εφαρμογή ΘΧΣ στην Ελλάδα σε αντιστοιχία με τη μακρά θαλασσινή ιστορία της χώρας και τη στενή σχέση της ελληνικής κοινωνίας, οικονομίας και πολιτισμού με τις εγγύς και μακρινές θάλασσες.

Ειδικότερα, στα πρώτα κεφάλαια αναγνώρισης του ΘΧ, το βιβλίο επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά των θαλασσών που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη χωρική τους ταυτότητα, δηλαδή τα

έμβια-αβιοτικά χαρακτηριστικά και τις ανθρωπογενείς χρήσεις τους. Ο αναγνώστης μαθαίνει για τις γεωμορφολογικές ζώνες των θαλασσών, τη θερμοκρασία του ωκεάνιου νερού, το ρόλο του παγκόσμιου ωκεανού ως θερμο-ρυθμιστή του κλίματος, την αλατότητα των υδάτων, τους ανέμους, τα αέρια και θαλάσσια ρεύματα, τη συμβολή των ωκεανών στο μετριασμό της Κλιματικής Αλλαγής. Πληροφορείται επίσης για τις θέσεις, κινητικότητα και διαχρονικές μεταβολές θαλάσσιων οργανισμών, τροφικών αλυσίδων, οικοτόπων και του θαλάσσιου περιβάλλοντος εν γένει. Η χωρική ταυτότητα των θαλασσών συμπληρώνεται με παρουσίαση των ανθρωποκεντρικού ενδιαφέροντος δραστηριοτήτων τους: αλιεία, αλιευτικά πεδία και υδατοκαλλιέργειες, θαλάσσιες μεταφορές και διάδρομοι ναυσιπλοίας, λιμενικές εγκαταστάσεις και ναυπηγική δραστηριότητα, παραγωγή ενέργειας (αιολική και παλιρροϊκή), μεταφορά ενεργειακών πόρων, υποβρύχια καλώδια τηλεπικοινωνιών και ηλεκτρικής ενέργειας, αναψυχή, τουρισμός (θαλάσσιος και παράκτιος), μαρίνες και παράκτιες οικιστικές χρήσεις, εξόρυξη υδρογονανθράκων και άλλων υλικών, προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και θαλάσσια πάρκα, έρευνα ενάλιων αρχαιοτήτων, πεδία βολής και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Έτσι, ο συγγραφέας αποτυπώνει τη φυσική γεωγραφία, βιογεωγραφία, ανθρωπογεωγραφία και οικονομική γεωγραφία των έξι θαλασσών της Ευρώπης (Αρκτικός Ωκεανός, ΒΑ Ατλαντικός, Βόρεια Θάλασσα, Βαλτική, Μαύρη Θάλασσα και Μεσόγειος) και των ακτών της καθώς και των νησιωτικών περιφερειών της Ελλάδας (Ιόνια Νησιά, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο, Κρήτη). Συνολικά, ο αναγνώστης αποκτά μια συνοπτική αλλά σφαιρική εικόνα για τον Ευρωπαϊκό ΘΧ: πολυσύνθετος, με εσωτερικές διαφοροποιήσεις, ανταγωνισμούς και συγκρούσεις δραστηριοτήτων, θέσεις και περιοχές ρύπανσης και υποβάθμισης αλλά και αναδυόμενες προσπάθειες προστασίας και ρύθμισης ανταγωνιστικών χρήσεων. Το πρώτο μέρος ως αναγνωριστικό του ΘΧ, έχει αυτονομία, ταυτόχρονα όμως αποτελεί υπόβαθρο για όσα ακολουθούν: το αντικείμενο και τη χρησιμότητα του ΘΧΣ, τη θεωρία, τους θεσμούς, τη διαδικασία και την εμπειρία εφαρμογής του.

Στα θεωρητικά κεφάλαια 4 και 5 αναπτύσσονται θεωρητικά ζητήματα της θαλάσσιας χωροταξίας (με τη διαχείριση ακτών να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της) και της σχέσης της με την χερσαία, όπως:

- Το αντικείμενο προστασίας θαλάσσιων και παράκτιων οικοτόπων (τι αξίζει να προστατευτεί και γιατί) και τα σχετικά κριτήρια.
- Οι πιέσεις που δέχεται η παράκτια ζώνη και το περιεχόμενο της ολοκληρωμένης διαχείρισής της (ΟΔΠΖ).
- Η φύση των συγκρούσεων δραστηριοτήτων στο θαλάσσιο και παράκτιο χώρο.
- Οι απειλές και τα προβλήματα του θαλάσσιου χώρου όπως υπεραλίευση, ευτροφισμός, ρύπανση από χερσαίες δραστηριότητες κλπ.
- Το περιεχόμενο των μέτρων προστασίας των θαλάσσιων/παράκτιων οικοτόπων (π.χ. μέτρα περιορισμού της αλιείας σχετικά με τα είδη εμπορικών ψαριών, τα δίχτυα, τις αλιευτικές περιοχές, τα βάρη, τις εποχές αλίευσης).
- Η έννοια της νησιωτικότητας και η σχέση της με τη γεωγραφική απομόνωση, εξάρτηση, περιφερειακότητα, άνιση ανάπτυξη και ερήμωση.
- Το περιεχόμενο της θαλάσσιας οικονομίας και η έννοια των θαλάσσιων αξόνων ανάπτυξης.
- Η έννοια και ο προσδιορισμός της «καταλληλότητας θέσης» για κάθε θαλάσσια δραστηριότητα.
- Το υποκείμενο, αντικείμενο, στόχοι, όργανα και θεσμικός χαρακτήρας (επιτακτικός ή καθοδηγητικός) του ΘΧΣ σε αντιδιαστολή με το χερσαίο.
- Το περιεχόμενο των ΘΧ Σχεδίων, η διαδικασία εκπόνησης τους και οι αρχές του ΘΧΣ.

Ο συγγραφέας διαπιστώνει ομοιότητες αλλά και σημαντικές διαφορές μεταξύ χερσαίου και θαλάσσιου ΧΣ, που επιβεβαιώνονται

τόσο σε επίπεδο (διεθνούς και ευρωπαϊκού) θεσμικού πλαισίου και πολιτικών (κεφάλαια 6, 7) όσο και στα εμπειρικά εγχειρήματα διαχείρισης θαλασσών (κεφάλαια 8, 9). Χαρακτηριστική διαφορά είναι οι περιφέρειες στο θαλάσσιο χώρο που δεν σχετίζονται με τα εθνικά κράτη και τις διαδικασίες διοικητικής περιφερειοποίησης. Προσδιορίζονται αρχικά με φυσικο-γεωγραφικά και ωκεανογραφικά κριτήρια και αποκτούν πολιτικο-θεσμική υπόσταση εκ των υστέρων με διεθνείς/διακρατικές συμβάσεις προστασίας/διακυβέρνησής τους. Επιπλέον, το κέντρο βάρους των εξουσιών για την άσκηση ΘΧΣ μετατίθεται σε υπερεθνικά σχήματα συνεργασίας και διακρατικές συμφωνίες αν και οι απαιτήσεις συντονισμού μεταξύ εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών δεν παύουν να ισχύουν. Η ρύθμιση των χρήσεων των θαλασσών δεν επηρεάζεται από τον παράγοντα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας (ακόμη τουλάχιστον!), αλλά από την κατανομή κρατικών κυριαρχικών δικαιωμάτων σε θαλάσσιες ζώνες (π.χ. ΑΟΖ, υφαλοκρηπίδα) σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο των θαλασσών. Ακόμη, η οικονομική ανάπτυξη των θαλασσών δεν αφορά ασφαλώς τις ίδιες αλλά την οικονομική ζωή και ευημερία κοινωνιών στο χερσαίο χώρο, όχι απαραίτητα σε γειτνίαση με αυτές. Πρόκειται για την επιβεβαίωση της δυσάρεστης αλήθειας ότι οι θάλασσες αντιμετωπίστηκαν σαν ευκαιρία προέκτασης της ξηράς ως πεδίου οικονομικής εκμετάλλευσης. Επιπρόσθετα, η οικο-συστημική προσέγγιση για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος είναι περισσότερο επιτακτική απ' ό,τι για το χερσαίο. Τέλος, η ετερογένεια συμφερόντων (τομεακή, γεωγραφική και πολιτικο-οικονομικής ισχύος) και η ένταση των συγκρούσεων στις θάλασσες καθιστά περισσότερο αναγκαία στις θάλασσες τη στρατηγική χωρικής διακυβέρνησης.

Προκειμένου να τεκμηριωθεί η πορεία γένεσης του ΘΧΣ και η σημερινή του υπόσταση στην Ευρώπη, το βιβλίο επεκτείνεται σε όλους τους διεθνείς θεσμούς και τις ευρωπαϊκές πολιτικές που ο συγγραφέας θεωρεί ότι τον επηρέασαν: περί συνοχής, χωροταξίας, βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Προκειμένου να στοιχειοθετηθούν μηνύματα από την εφαρμογή του,

τα παραδείγματα που παρουσιάζονται δεν περιορίζονται στα διακρατικά εγχειρήματα που αφορούν στις έξι θάλασσες της Ευρώπης. Εκτός από τη μη θαλάσσια μακρο-περιφέρεια της Λεκάνης του Δούναβη, ο συγγραφέας επεκτείνεται στις εθνικές εμπειρίες ΘΧΣ της Αυστραλίας και των ΗΠΑ, της Ολλανδίας, Γερμανίας, Σουηδίας, Βελγίου, Γαλλίας, Πορτογαλίας και Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) και σε τέσσερεις ακόμη περιπτώσεις τοπικών προγραμμάτων θαλάσσιας διαχείρισης στο ΗΒ.

Ο πλούτος των πηγών και παραπομπών που αξιοποιούνται εντυπωσιάζει: Αναφορές σε επιστημονικά βιβλία και περιοδικά σχετικά με τη Γεωγραφία, Γεωλογία και Ωκεανογραφία, το Διεθνές Δίκαιο, τη Γεωπολιτική, Πολεοδομία-Χωροταξία, Οικολογία και το Περιβάλλον, αναφορές σε σχετικά ερευνητικά προγράμματα, τον ημερήσιο τύπο (έντυπο και ηλεκτρονικό), ιστοσελίδες διεθνών συνθηκών και διακρατικών σχημάτων συνεργασίας, δικτυακούς τόπους ευρωπαϊκών και ελληνικών φορέων για το περιβάλλον, τις μεταφορές, την αλιεία, ενέργεια, υποθαλάσσια εξόρυξη, τον τουρισμό, ιστοσελίδες ΜΚΟ και τέλος αναφορές σε κείμενα της ελληνικής και διεθνούς λογοτεχνίας που οριοθετούν τα κεφάλαια και τα γεφυρώνουν ταυτόχρονα, ανακαλώντας θαλασσινούς ήρωες και θαλασσινές ανθρώπινες εμπειρίες.

Ο συγγραφέας αναγνωρίζει την αξία και χρησιμότητα του ΘΧΣ και εύχεται την προώθησή του για την ορθολογική χωροθέτηση θαλάσσιων δραστηριοτήτων, τη διαχείριση των θαλάσσιων πόρων, τη ρύθμιση και διαιτησία ανάμεσα σε ανταγωνιστικές πιέσεις, αλλά και ως προστάτη της κληρονομιάς του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά “βλέπει” τα εμπόδια και τις αντιφάσεις που συνδέονται με την εφαρμογή του και διατυπώνει με ρητό ή έμμεσο τρόπο ερωτήματα για τις προοπτικές του: Ποιοι είναι οι πραγματικοί λόγοι προώθησης ΑΟΖ και πως συμβιβάζεται η κοινοκτημοσύνη του ΘΧ με την ιδιωτική εκμετάλλευση των πόρων του βυθού; Υπάρχει κίνδυνος συγκαλυμμένης μετατροπής της δημόσιας θαλάσσιας ιδιοκτησίας σε

ιδιωτική; Οι ΑΟΖ που περιορίζουν τις ανοιχτές θάλασσες ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος; Ποιοι είναι κατά προτεραιότητα, οι πραγματικοί λόγοι προώθησης του ΘΧΣ από την ΕΕ, η ιδιωτική οικονομική εκμετάλλευση των θαλασσών, η επιδίωξη εδαφικής συνοχής στην ΕΕ, ή η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος; Η ζωνοποίηση (zoning) των θαλασσών, ως βασικό εργαλείο του ΘΧΣ, πως συμβιβάζεται με τα θαλάσσια ρεύματα, τη διασπορά ρυπαντικών ουσιών και ιζημάτων, κινητικότητα ιχθυοπληθυσμών, προστασία θαλάσσιων οικοτόπων με οικοσυστημική προσέγγιση; Πως μπορεί η θαλάσσια διακυβέρνηση να επιλύσει ζητήματα αντιπαράθεσης συμφερόντων άνισης ισχύος, όπως μεταξύ μιας κοινότητας ψαράδων και μιας διεθνικής εταιρείας εξόρυξης υδρογονανθράκων; Από την άλλη πλευρά, τι μπορεί να επιφέρει η παραπέρα ανάπτυξη των θαλάσσιων δραστηριοτήτων χωρίς ρυθμιστικούς κανόνες;

Συνολικά το βιβλίο, αποτελεί ακαδημαϊκό σύγγραμμα με πολλαπλή συνεισφορά στην ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία. Εισάγει ένα νέο επιστημονικό πεδίο και ένα νέο πεδίο πολιτικής πρακτικής. Η τοποθέτηση του νεοφερμένου πεδίου της θαλάσσιας χωροταξίας στο χάρτη των επιστημονικών αντικειμένων και των πεδίων πολιτικής γίνεται με επιστημολογική συνέπεια και συστηματικότητα, αναγνώριση δηλαδή της στενής σχέσης και διεπαφής του νέου πεδίου με παλιότερα. Με αξιοθαύμαστη πολυσυλλεκτικότητα, ο συγγραφέας αντλεί, παραθέτει και συγκολλάει τις ελάχιστα προαπαιτούμενες γνώσεις και πληροφορίες από τα εφαπτόμενα ή διασυνδεόμενα πεδία για να στοιχειοθετήσει την πρώτη γνωριμία των επίδοξων χωροτακτών της θάλασσας με το αντικείμενό τους. Το βιβλίο απευθύνεται σε μια πλειάδα επιστημόνων από πολεοδόμους-χωροτάκτες και γεωγράφους, μέχρι πολιτικούς επιστήμονες και ακτομηχανικούς, εκτιμώντας ότι όλοι συμβάλλουν στο αντικείμενο του ΘΧΣ ή/και μπορούν να εξειδικευτούν σε αυτό. Στις πολλές συνεισφορές του συγγράμματος θα πρέπει να συμπεριληφθεί η ομπρέλα των ερωτημάτων που ανοίγει ο συγγραφέας καλώντας για προβληματισμό, έρευνα και δημοσιεύσεις νέους επιστήμονες και

ερευνητές.

Η συντάκτρια αυτής της βιβλιοπαρουσίασης εκφράζει την ευχή για δεύτερη έκδοση του βιβλίου αυτή τη φορά με χάρτες, διαγράμματα και άλλο εποπτικό υλικό που θα συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του περίπλοκου θαλάσσιου χώρου, που συνιστά φυσική κληρονομιά και περιβαλλοντική υπηρεσία ανυπολόγιστης αξίας αλλά και πεδίο διεκδίκησης, ανταγωνισμών και διατησίας.

Παρουσίαση του βιβλίου, Θέσεις της Μνήμης, επιμ. Πέτρος Φωκαΐδης- Αλεξάνδρα Χρονάκη, Νήσος, Αθήνα 2016.

Μπίκας Παναγιώτης, Δρ. Ιστορίας της Τέχνης, ΕΔΙΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ

Ταχ. Διευθ. Στεφάνου Γρηγορίου 20, Άνω Τούμπα, Θεσσαλονίκη

Τηλ. 6973207645

mpikasp@yahoo.com

Presentation of the book *Sites of Memory*. ed. Petros Fokaides, Alexandra Chronaki.

Bikas Panagiotis,

Stefanou Grigoriou 20, Thessaloniki

Παρουσίαση του βιβλίου, *Θέσεις της Μνήμης*, επιμ. Πέτρος Φωκαΐδης- Αλεξάνδρα Χρονάκη, Νήσος, Αθήνα 2016. [1](#)

«Καλώς ήλθατε στη βιομηχανία της μνήμης». Με την προκλητική αυτή φράση ξεκινούσε το άρθρο του «On the Emergence of *Memory in Historical Discourse*» ο Kerwin Lee Klein, Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ, στο περιοδικό *Representations*, τον Χειμώνα του 2000, ένα τεύχος αφιερωμένο στα ζητήματα της μνήμης. (Kerwin Lee Klein, 2000, σ.127). [2](#) Αυτή η φράση του Klein οριοθετεί τα βασικά στοιχεία της ανάδυσης της μνήμης σε μια κοινή γλώσσα που μπορεί να συνδέει διαφορετικούς επιστήμονες, αρχιτέκτονες ιστορικούς της τέχνης, και κοινωνικούς ανθρωπολόγους, όπως στο βιβλίο που συζητάμε.

Το θέμα φυσικά που σχετίζεται με την εδραίωση της μνήμης ως μιας νέας γλώσσας πασπαρτού είναι πολυσύνθετο και δεν εξαντλείται σε ένα σύντομο κείμενο. Θα λέγαμε ωστόσο ότι στην επιστήμη της ιστορίας από τη δεκαετία του 1970, και σε αυτό συνέβαλαν τόσο η εδραίωση της σχολής των *Annales* (Francois Dosse, 2000) στη Γαλλία όσο και η εμφάνιση μιας κοινωνικής ιστορίας στον αγγλοσαξονικό και στον γερμανόφωνο χώρο, και μετά έχουμε μια σαφή μετατόπιση από την παλιά γεγονοτολογική και θετικιστική ιστοριογραφία. Παράλληλα οι μελέτες για τη

δημόσια χρήση της ιστορίας και της ιστορίας από τα κάτω, αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον για τον τρόπο που βίωναν και βιώνουν την ιστορία άτομα ή συλλογικότητες. Στη δεκαετία του 1980 η διαμάχη για την επίσκεψη του Ronald Reagan στο Κοιμητήριο του Bitburg, όπου ήταν θαμμένα και μέλη των SS, και η διαμάχη των ιστορικών στη Γερμανία, ανέδειξαν ότι η Ευρώπη ακόμη δεν είχε κλείσει τις πληγές της. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η εισδοχή των παλιών ανατολικών χωρών στη σφαίρα επιρροής της Δύσης, με διαβατήριο και τις πολιτικές της μνήμης, αναζωπύρωσαν τη συζήτηση για το παρελθόν. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Enzo Traverso για την Ευρώπη πλέον στόχος δεν είναι η εκπολιτιστική κατάκτηση αλλά η «οικουμενοποίηση της μνήμης των θυμάτων της». Η αποικιοκρατία, ο κομμουνισμός και η Σόα είναι οι υπερεθνικές εμπειρίες, η μνήμη των οποίων ξεπερνά τα εθνικά σύνορα επιτρέποντας έτσι να τεθούν κοινές αναφορές. (Traverso, 2016, σ.318) Η αναφορά στο θύμα, που γίνεται και αυτό κυρίαρχο, αποτελεί λοιπόν το διαβατήριο για τα νέα κράτη που προέκυψαν μετά τις ανακατατάξεις που έφερε η διάλυση του κομμουνιστικού μπλοκ, το οποίο τους επιτρέπει να περάσουν το κατώφλι και να γίνουν ισότιμα μέλη της λέσχης των σύγχρονων εκσυγχρονισμένων κρατών. Η αύξηση αυτή των θυμάτων οδηγεί, όπως αναφέρει ο Tzvetan Todorov, σε ένα σουπερμάρκετ πόνου, όπου η κάθε κοινότητα θεωρεί ότι έχει υποφέρει περισσότερο. (Todorov, 1998, σ.193-194). Οι πολιτικές της μνήμης γίνονται λοιπόν κυρίαρχες, και το παρελθόν ανάγεται σε ένα πρόβλημα προς διαχείριση. Η κυριολεκτική και παραδειγματική μνήμη του Tzvetan Todorov (Todorov, 1998, σ.169) και η ευτυχής μνήμη του Paul Ricoeur, (Ricoeur, 2013, σ.820) είναι μερικές μόνο από τις προσπάθειες υπέρβασης αυτού του προβλήματος.

Παράλληλα το γεγονός ότι όπως αναφέρει ο Andreas Huyssen, το παρελθόν σήμερα πουλά πολύ καλύτερα από ό,τι το μέλλον, ώθησε σε μια ανάπτυξη της λατρείας για αντικείμενα ή ιστορίες από το παρελθόν, που όμως συνήθως χάνουν το ιστορικό τους βάρος και αποκτούν φετιχιστική αξία. (Huyssen, 2003, σ20) Ο φόβος της

ταχύτητας, ο φόβος ότι ο χρόνος περνά τόσο γρήγορα, σε μια εποχή που παραδόξως όπως μας λένε οι νικητές η ιστορία έχει τελειώσει καθώς η κοινωνική εξέλιξη έχει βρει το τέλος της στον φιλελεύθερο καπιταλισμό, κάνει τον κάθε άνθρωπο και την κάθε κοινότητα ιστορικό του εαυτού της. Ο κόσμος μας μουσειοποιείται, για να συνεχίσω στη λογική του Huysen, καθώς καθημερινά χτίζονται ή σχεδιάζονται νέα μουσεία συνεχώς. Ο λόγος φυσικά είναι και οικονομικός, αφού σε μια εποχή που τα μεγάλα οικοδομικά πρότζεκτ λιγοστεύουν, η μνήμη αναδεικνύεται σε ένα παρθένο έδαφος και η κάθε μια κοινότητα θέλει να δημιουργήσει το δικό της μουσείο, θεωρώντας ότι μόνο έτσι, συγκεντρώνοντας δηλαδή αρχεία και αντικείμενα, μπορεί να αποκτήσει αναγνωρισμένη οντότητα. Και είναι αρκετά ενδιαφέρον να αναλογιστούμε ότι σε μια εποχή που υποτίθεται ότι κυριαρχεί ο άυλος καπιταλισμός, το αντικείμενο αποκτά μια ιδιαίτερη φετιχιστική αξία και αναδεικνύεται σε πρωταγωνιστή.

Σε μια από τις πιο γνωστές του αποστροφές στο εισαγωγικό του κείμενο στον πρώτο τόμο του *Le Lieu de mémoire* ο Pierre Nora ισχυριζόταν ότι: «Μιλούμε τόσο πολύ για τη μνήμη επειδή δεν υπάρχει πλέον. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία τη μνήμη θα τη νιώθαμε παντού, σήμερα πρέπει να δημιουργούμε τόπους της μνήμης». (Nora, 1989, σ.18) Οι τόποι αυτοί της μνήμης είναι κυρίως, και όχι μόνο, τα μνημεία και τα μουσεία. Αυτά είναι που κυριαρχούν και στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Θέσεις της μνήμης*, που αποτελεί τα πρακτικά της ημερίδας, «Θεωρήσεις του Μουσείου» που οργανώθηκε από τον Πέτρο Φωκαΐδη και την Αλεξάνδρα Χρονάκη με την ευκαιρία ενός εργαστηρίου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού που πραγματοποιήσαν τον σχεδιασμό ενός νέου αρχαιολογικού μουσείου στην Κύπρο, από το Τμήμα Αρχιτεκτονικής της Κύπρου τον Οκτώβρη του 2009.

Καταρχήν θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το βιβλίο αυτό εντάσσεται σε μια ελληνική βιβλιογραφία για τη μνήμη που

συνεχώς εμπλουτίζεται. Πέρα από τα κλασσικά πλέον βιβλία του Maurice Halbwachs Για τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης και του Paul Ricoeur, Η Μνήμη, η Ιστορία, η Λήθη, στα ελληνικά έχουν μεταφραστεί και τα σημαντικά βιβλία για τη μνήμη και την ιστορία των Jacques Le Goff, Ιστορία και Μνήμη, και Francois Hartog, Καθεστώς Ιστορικότητας. Επίσης αρχίζει να εμφανίζεται μια πρωτότυπη παραγωγή βιβλίων σχετικά με τη μνήμη, με βασικά χαρακτηριστικά πρώτον το ότι αποτελούνται από σύντομα κείμενα που είναι πρακτικά συνεδρίων ή ημερίδων, και δεύτερον ότι μελετούν τη μνήμη σε σχέση με το χώρο, τους θεσμούς- μουσεία- και την πόλη. Τα περισσότερα από αυτά τα κείμενα είναι γραμμένα από αρχιτέκτονες ή ιστορικούς, Οι ιστορικοί της τέχνης ενδιαφέρονται για τη μνήμη, μόνο αναφορικά με τον ρόλο της δημόσιας γλυπτικής.

Και στο βιβλίο που παρουσιάζουμε βασικοί άξονες είναι ο χώρος και η πόλη, ενώ η πλειοψηφία των συγγραφέων είναι αρχιτέκτονες. Θα ήθελα καταρχήν, προτού προχωρήσω σε δύο μόνο, επιμέρους ζητήματα που θεωρώ ότι αξίζουν να τα αναδείξουμε, να κάνω μια μεθοδολογικού τύπου παρατήρηση. Ένα βασικό πρόβλημα στη σύγχρονη παραγωγή λόγου στις ανθρωπιστικές επιστήμες, και περιλαμβάνω για την οικονομία του κειμένου και για διευκολύνω το επιχείρημα μου και την αρχιτεκτονική, προφανώς όχι το σχεδιαστικό της κομμάτι, είναι η συνήθως γενικόλογη αναφορά σε μια πληθώρα εννοιών και θεωρητικών μοντέλων, από τα μεταμαρξιστικά ρεύματα στη λογοτεχνική θεωρία, τη σημειολογία και τη λακανική πάντα ψυχανάλυση, χωρίς ωστόσο καμία γείωση στο γεγονός. Έχουμε δηλαδή μια μετατόπιση από ένα θετικιστικό λόγο, που βασιζόταν συχνά σε ένα άκριτο εμπειρισμό, σε έναν θεωρητικό φανταρονισμό που δεν έχει καμία σύνδεση με την ιστορική μελέτη που είναι απαραίτητη όταν χρειάζεται να εξετάσουμε φαινόμενα όπως είναι η χρήση του χώρου, που είναι και το βασικό θέμα αυτού του βιβλίου. Και νομίζω ότι είναι κείμενο αναφοράς το κείμενο των Φωκαΐδη και Χρονάκη για το Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας και το Κυπριακό Μουσείο, όπου συνδυάζονται με υποδειγματικό τρόπο το ερευνητικό με το

θεωρητικό κομμάτι και όπου επιτέλους ο Michel Foucault χρησιμοποιείται με πειστικό τρόπο.

Στο Εισαγωγικό τους κείμενο, οι Χρονάκη και Φωκαΐδης σημειώνουν ότι «Ως τόπος της απόστασης και της χαμένης χρηστικότητας/διαθεσιμότητας, το μουσείο αναπτύσσει διαρκώς διαδικασίες αναπλασίωσης του περιεχομένου του και επινοεί αφηγηματικές τεχνικές και σημειωτικά συστήματα για να εξάγει νόημα και να διευθύνει τη μετάδοσή του, χωρίς όμως να ελέγχει απόλυτα την υποκειμενική πρόσληψή του. Η φαντασιακή, διανοητική υπόσταση του μουσείου καθιστά ανασφαλή και ανεπαρκή τη λειτουργία του ως μνημοτεχνικού μηχανισμού και την υπονομεύει. Το μουσείο μοιάζει εν γένει να λειτουργεί υπονομευτικά ως προς την επιτέλεση των ηγεμονικών κατασκευών, υποδεικνύοντας εντέλει την ανάγκη επιστροφής στο μουσείο και όχι εξόδου από αυτό». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.27) Ο Klein στο άρθρο που έχω ήδη αναφέρει προειδοποιούσε για μια συχνή υποστασιοποίηση της μνήμης, σαν να είναι η μνήμη η ίδια ένα ενεργό δρών υποκείμενο ή ακόμη και ένας ήρωας της ιστορίας (Klein, σ.11). Νομίζω ότι στο κείμενο των Χρονάκη- Φωκαΐδη υπάρχει όχι μόνο μια υποστασιοποίηση της μνήμης, αλλά και μια υποστασιοποίηση του ίδιου του μουσείου. Η προσπάθεια να σωθεί το μουσείο από την κριτική για εμπορευματοποίηση οδηγεί τους συγγραφείς να στρέφονται αφενός στον Giorgio Agamben (Agamben 2016. 121-140) και στην πρόταση του για βεβήλωση του μουσείου, και από την άλλη στην Chantal Mouffe, καθηγήτρια Πολιτικής θεωρίας, η οποία προτείνει το μουσείο ως «τόπο αντίστασης στη νεοφιλελεύθερη ηγεμονική αγορά» (Mouffe 2010,274). Βέβαια η θέση της Chantal Mouffe ότι σήμερα το μουσείο θα μπορούσε να «γίνει ένας προνομιακός τόπος για τα έργα τέχνης όπου θα τους δίνεται η δυνατότητα να παρουσιάζονται σε ένα πλαίσιο που θα τα απομακρύνει από το πεδίο του εμπορεύματος» (Mouffe, 2010, 274) δείχνει νομίζω τον προβληματικό χαρακτήρα αυτής της διαχειριστικής θέσης για τον ρόλο του μουσείου στον σύγχρονο καπιταλισμό. Αντιθέτως νομίζω ότι πολύ πιο χρήσιμη είναι η θέση της Rosalind Krauss ότι το βιομηχανοποιημένο μουσείο έχει

ανάγκη ένα συγκεκριμένο υποκείμενο, ένα υποκείμενο που δεν ψάχνει για κάτι που θα το επηρεάσει πνευματικά, αλλά για κάτι που θα του δημιουργήσει έντονα συναισθήματα, ένα υποκείμενο που αντιλαμβάνεται την πολυδιάσπαση του ως ευφορία, ένα υποκείμενο που το πεδίο της εμπειρίας του είναι όχι πλέον η ιστορία, αλλά ο ίδιος ο χώρος. (Rosalind Krauss, 1990, σ.17) Υπόρρητα εδώ διαφαίνεται η περίφημη κριτική του Herbert Marcuse στον καταφατικό ρόλο της κουλτούρας όταν θεωρεί, όπως μεταφέρει τη σκέψη του ο Douglas Brent McBride, ότι «το σύγχρονο μουσείο εκπληρώνει κυρίως μια καταφατική και όχι μια κριτική λειτουργία, προσφέροντας ένα καταφύγιο τάξης και ανακούφισης για να αντισταθμίσει την έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων και συλλογικότητας που χαρακτηρίζει τη ζωή έξω από τους μαρμαρένιους του τοίχους». (McBride, 2006, σ.26)

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες τι ρόλο μπορεί άραγε να παίξει το μουσείο σε μια θερμή ιστορικά περιοχή όπως είναι η Κύπρος, όπου τα ζητήματα μνήμης παραμένουν όχι μόνο ανοικτά αλλά κυρίαρχα. Και εδώ θα ήθελα να σημειώσω την αναφορά του Αριστείδη Αντωνά στο κείμενό του «Το Μουσείο των Δύο Εθνικισμών», που αρνείται τη δυνατότητα να εφαρμοστεί στην Κύπρο η «τυπική δυτική αστική λήθη του εγκλήματος». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.204) Η ανάλυση του Αντωνά είναι πολύ ενδιαφέρουσα, ωστόσο η αναφορά του ότι η δυτική λήθη είναι μια κανονικότητα, από τη οποία θα πρέπει να περάσουν όλοι οι λαοί, είναι νομίζω συζητήσιμη.

Οπότε παραμένει ενεργό το πρόβλημα του τι μπορεί να προσφέρει ένα μνημείο ή ένα μουσείο για να υπερβούμε την κυριολεκτική μνήμη του Tzvetan Todorov. Η Λία Γυιόκα στο κείμενό της «Ψυχοθεραπεία και συνενοχή στις σύγχρονες μνημονικές πρακτικές. Το άγαλμα του Μπρους Λι στο Μόσταρ και η Πύλη της Λαμπεντούζα» τονίζει ότι «από πολλά μνημεία μαζικών θανάτων της κοινωνίας των πολιτών στη Δύση φαίνεται να απουσιάζει η ανάγκη για αντιμνημεία και αποκαθλώσεις που θα είχε στόχο να

καλλιεργήσει την αίσθηση ανατροπής της συμβολικής τάξης πραγμάτων · φαίνεται λοιπόν να απουσιάζει ένα γενικότερο πολιτικό κίνητρο ανταγωνιστικό προς την κυρίαρχη παραγωγή των γεγονότων και της νοηματοδότησής τους». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.159)

Αυτό που αναδεικνύει η Λία Γυϊόκα είναι οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι που προκύπτουν από τη μεταφορά όρων από τη ψυχανάλυση, όπως τραύμα και πένθος, στο κοινωνικό πεδίο. Και ο Klein, από τη μεριά του ιστορικού, θα συνδέσει τη χρήση του πένθους από τους ιστορικούς ως αναλυτικό εργαλείο με New Age φαινόμενα και με βιβλία αυτοβοήθειας. Ο ιστορικός σήμερα συχνά, λειτουργεί ως ψυχαναλυτής μιας κοινωνίας που θέλει να επιβεβαιώσει τις μνήμες της και το ρόλο της ως θύμα.

Η σύντομη αυτή παρουσίαση δεν εξαντλεί το ενδιαφέρον των διαφορετικών μεταξύ τους κειμένων σχετικά με τους τόπους της μνήμης, συνήθως τραυματικής και δύσκολα διαχειρίσιμης. Προσπάθησα ωστόσο να αναδείξω τα βασικά κατά τη γνώμη μου σημεία ενός συνόλου κειμένων που έρχονται να εμπλουτίσουν την πρόσφατη και συνεχώς ανανεούμενη ελληνική βιβλιογραφία για το θέμα της μνήμης, συνδέοντάς τα με τα ζητήματα που αφορούν τη σύγχρονη μουσειολογία και θεωρία της ιστορίας.

Βιβλιογραφία

Agamben Giorgio (2006), Βεβηλώσεις, μτφρ. Τσιαμούρας Π. Αθήνα, Άγρα.

Halbwachs Maurice (2013), Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης, μτφρ. Ζέη Ελευθερία, Αθήνα, Νεφέλη.

Kerwin Lee Klein (2000), «On the Emergence of Memory in Historical Discourse», *Representations*, 69.

Francois Dosse (2000), *Ιστορία σε Ψίχουλα, Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»*, μτφρ. Βλαχοπούλου Αγγελική, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Le Goff Jacques (1998), *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Κουμπουρλής Γιάννης, Αθήνα, Νεφέλη.

Hartog Francois (2014), *Καθεστώς Ιστορικότητας, Παροντισμός και Εμπειρίες του Χρόνου*, μτφρ. Κουσουρής Δημήτρης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Huysen Andreas (2003), *Present Pasts, Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford California, Stanford University Press.

Krauss Rosalind E. (1990), «The Cultural Logic of the Late Capitalist Museum», *October* 54.

McBride Douglas Brent (2006), «Modernism and the Museum Revisited», *New German Critique*, 99.

Mouffe Chantal (2010), «The museum Revisited», *Artforum*, 48, 10.

Nora Pierre (1989), «Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire», *Representations*, 26.

Ricoeur Paul (2013), Η μνήμη, η ιστορία η Λήθη, μτφρ. Κομνηνός Ξενοφών, Αθήνα, Ίνδικτος.

Todorov Tzvetan (1998), «Οι καταχρήσεις της μνήμης», στο Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη, επιμ. Οντέτ Βαρών Βασάρ, Αθήνα, Πόλις.

Traverso Enzo (2016), «Η Ευρώπη και οι μνήμες της. Επιστροφές και Συγκρούσεις» στο Η Ιστορία ως πεδίο μάχης, Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20ου αιώνα, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Αναζητώντας «εξ αποστάσεως» λύσεις για τη διαρροή εγκεφάλων: Γέφυρες Γνώσης / Συνεργασίας

Αναστάσης – Αυγερινός Κατσίνης

Παπαρηγοριάδη 7, Νέα Φιλαδέλφεια, 14342, Αττική

anastasis.katsinis@gmail.com

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) «Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου», Κατεύθυνση Β' «Ευρωπαϊκές Πολιτικές, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη του Χώρου», Ιούλιος 2017. Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σοφία Σκορδίλη.

Title: Searching “diaspora option” applications for brain drain: Knowledge Bridges

Author: Anastasis – Avgerinos Katsinis

Papagrigoradi 7, Nea Filadelfeia, 14342, Attica

anastasis.katsinis@gmail.com

Αναζητώντας «εξ αποστάσεως» λύσεις για τη διαρροή εγκεφάλων: Γέφυρες Γνώσης / Συνεργασίας

Η μετανάστευση επιστημόνων αποτελεί ένα φαινόμενο που αγγίζει είτε θετικά είτε αρνητικά σχεδόν όλα τα κράτη ανά την υφήλιο. Μεγαλύτερα θύματα του brain drain είναι οι αναπτυσσόμενες χώρες, όμως παρατηρείται αρνητικός αντίκτυπος και σε αντίστοιχες ανεπτυγμένες, όπως αυτές του ευρωπαϊκού νότου. Το φαινόμενο εξελίσσεται εδώ και δεκαετίες, κατά τη διάρκεια των οποίων έχουν προταθεί διάφορες εναλλακτικές λύσεις αντιμετώπισης που διαχωρίζονται σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: Μέτρα για άμεση – φυσική επιστροφή των απόδημων (return option) και μέτρα για συνεργασία εξ αποστάσεως (diaspora option) που προλειαίνουν το έδαφος για τη μελλοντική επιστροφή τους, όταν οι συνθήκες θα είναι ευνοϊκότερες. Αρκετές χώρες έχουν αποπειραθεί να καταπολεμήσουν το φαινόμενο, πλην όμως

ελάχιστες το έχουν καταφέρει και μάλιστα σε μικρό σχετικά βαθμό. Η ανάλυση των πολιτικών που έχουν προταθεί στη διεθνή βιβλιογραφία θα μπορούσε να αναδείξει πιθανές στρατηγικές αντιμετώπισης και για την Ελλάδα, η οποία βρίσκεται σε αναπτυξιακό αδιέξοδο λόγω της ύφεσης και της ταυτόχρονης φυγής επιστημόνων.

Η διαρροή εγκεφάλων ως παγκόσμιο φαινόμενο

Ως διαρροή εγκεφάλων ορίζεται η φυγή νέων επιστημόνων από την εγχώρια αγορά εργασίας και η εγκατάστασή τους σε τρίτες – ανεπτυγμένες χώρες (Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou 2013). Το brain drain αποτελεί είδος μετανάστευσης, αλλά δε προτάσσει τόσο το ζήτημα της επιβίωσης, όσο της επαγγελματικής φιλοδοξίας (Sofianopoulou & Rouziou 2014). Οι Hunter, Oswald & Charlton (2009) επισημαίνουν ότι πλέον η μετανάστευση είναι πιο εύκολη και οικονομική, λόγω της ευκολίας του ταξιδιού και των μειωμένων πολιτιστικών διαφορών μεταξύ χωρών, συνεπώς οι μετανάστες επιστήμονες δεν είναι μόνο οι κορυφαίοι: Το φαινόμενο αποκτά ευρύτερες διαστάσεις αγγίζοντας σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό ερευνητών και επιστημόνων συγκριτικά με το παρελθόν (Docquier & Marfouk 2005, Docquier et al. 2009), με τις ροές να κατευθύνονται από το παγκόσμιο νότο στο παγκόσμιο βορρά (Carrington & Detragiache 1998, Labrianidis 2014). Οι εκφάνσεις του φαινομένου είναι πολλαπλές: Η βασική διαρροή εγκεφάλων (basic brain drain) αναφέρεται στην μονοσήμαντη εκροή, η αντίστροφη διαρροή εγκεφάλων (reverse brain drain) στον επαναπατρισμό και η κυκλοφορία εγκεφάλων (brain circulation) στη τακτική μετακίνηση μεταξύ των χωρών (Λαμπριανίδης 2011). Το brain waste έγκειται στη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου σε μια περιοχή η οποία όμως δε μπορεί να το αξιοποιήσει.

Οι λόγοι που ερμηνεύουν αυτό το φαινόμενο είναι πολλοί:

Σημαντικές διαφορές σε μισθούς, εκπαιδευτικές ευκαιρίες για τα παιδιά, αίσθημα ασφάλειας ως προς την εργασία. Λιγότερο προφανείς, πλην όμως σημαντικές αιτίες είναι η βελτίωση της εκπαιδευτικής επίδοσης στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και οι πολιτικές επιλεκτικής μετανάστευσης που εφαρμόστηκαν από συγκεκριμένες χώρες υποδοχής, ακόμα και η ευρύτερη τάση παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Σχετικά με τους μη οικονομικούς παράγοντες, τα αρνητικά χαρακτηριστικά των χωρών προέλευσης είναι πολυάριθμα: Ακαμψία εργασιακών συστημάτων, αδράνεια θεσμών, περιορισμός πόρων για έρευνα, νεποτισμός, ανεπαρκής αναγνώριση ταλέντου (Λαμπριανίδης 2011). Αρκετοί ερευνητές (Florida 2002, Straubhaar 2000, Lloyd 2001) εκτιμούν ότι τα κριτήρια επιλογής του τόπου εγκατάστασης των νέων και δημιουργικών ατόμων επαφίενται σε θέματα υψηλής ποιότητας ζωής, με τις παγκόσμιες μητροπόλεις να σωρεύουν υψηλά ποσοστά πολύ ειδικευμένων μεταναστών προσφέροντας πληθώρα θέσεων εργασίας, ανταγωνιστικότερες απολαβές και καλύπτοντας τις υπόλοιπες απαιτήσεις τους (Beaverstock 1992, Findlay et al. 1996).

Σχετικά με τις συνέπειες, οι Barro & Sala-I-Martin (1995) τονίζουν ότι το brain drain προκαλεί μείωση των δεικτών ανάπτυξης, ενώ υποσκάπτεται η όποια προοπτική μελλοντικής ανάπτυξης, αφού το φυσικό κεφάλαιο συμπαρασύρεται με το ανθρώπινο (Straubhaar 2000). Το δημόσιο χρήμα που επενδύθηκε στην άνθηση αυτού του απωλεσθέντος ανθρώπινου κεφαλαίου δεν επιστρέφει ως ωφέλεια στη χώρα προέλευσης (Λαμπριανίδης 2011). Οι όποιες θετικές απόρροιες περιορίζονται στην αποστολή εμβασμάτων, τη δημιουργία επιστημονικών και επαγγελματικών δικτύων, και το δυνητικό επαναπατρισμό έμπειρων στελεχών (Zweig 2006).

To brain drain στην Ελλάδα

Το brain drain απασχολεί την ελληνική πραγματικότητα εδώ και πολλές δεκαετίες. Η πρώτη «εφαρμογή» του έγινε το 1945 όταν 145 Έλληνες υπότροφοι του Γαλλικού Ινστιτούτου ταξίδεψαν στη Γαλλία (Panourgia 2009). Έντονο κύμα διαρροής εγκεφάλων, ιδίως μηχανικών και γιατρών, παρατηρήθηκε ιδιαίτερα τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 (Grubel & Scott 1966, Kouvertaris 1973, Λαμπριανίδης 2011). Το φαινόμενο ατόνησε σχετικά από τη δεκαετία του 1970 για να επανέλθει μετά το 2000 (Theodoropoulos et al. 2014). Από το 2008 η χώρα μαστίζεται από πολυετή οικονομική κρίση και μοιραία έχει δημιουργηθεί ένα κύμα φυγής οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ιδίως προς ανεπτυγμένες χώρες της ΕΕ. Βασικότερο χαρακτηριστικό αυτού του κύματος μετανάστευσης είναι ότι αποτελείται κυρίως από νέους επιστήμονες (Christopoulos et al. 2014). Η εκροή κρίνεται σημαντική με ποσοτικούς αλλά και με ποιοτικούς όρους (Labrianidis & Pratsinakis 2016). Ο Λαμπριανίδης (2011) έκανε μια πρώτη προσπάθεια εκτίμησης του μεγέθους της διαρροής επιστημονικού δυναμικού και υπολόγισε ότι οι Έλληνες πτυχιούχοι που ζουν στο εξωτερικό κυμαίνονται ανάμεσα σε 114 και 139 χιλιάδες. Παρεμφερή νούμερα αναφέρει και ο OECD (2013) ενώ η Eurostat εκτιμά πως τη περίοδο 2010-13, 209.000 Έλληνες εγκατέλειψαν τη χώρα.

Σχετικά με τους παράγοντες που οδηγούν στο ελληνικό brain drain, σημαντικό ρόλο παίζει η διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας που βρίθει παθογενειών, αδυναμιών και έλλειψης προσανατολισμού – ανταγωνιστικότητας: Ο Καλογήρου (2008) υπογραμμίζει τον «εγκλωβισμό» της (stuck in the middle), αφού δεν ανταγωνίζεται ούτε τις χώρες χαμηλού κόστους, ούτε τις χώρες που εμβαθύνουν στη διαφοροποίηση και τη ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών. Η κρίση επιδείνωσε περαιτέρω τη κατάσταση: πολλοί νέοι δε συμβιβάζονται με μισθούς 400 ευρώ για «δουλειές του ποδαριού» και καυτηριάζουν φαινόμενα διαφθοράς και νεποτισμού. Επιπρόσθετα, στην Ελλάδα καταγράφονται χαμηλά ποσοστά πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο σύνολο των απασχολούμενων (OECD 2009), ενώ το

εκπαιδευτικό επίπεδο και η ανεργία δε συσχετίζονται αρνητικά μεταξύ τους, κάτι που συμβαίνει σε πολλές χώρες. Επίσης, ο μέχρι πρότινος βασικότερος εργοδότης των πτυχιούχων, το δημόσιο, αδυνατεί να προσλάβει το πλήθος των ατόμων που προσλάμβανε αλλοτινές εποχές. Στον αντίποδα, το επιχείρημα της «υπερεκπαίδευσης» και των δυσανάλογα πολλών πτυχιούχων δεν ισχύει: Η Ελλάδα κατατάσσεται 13η εντός ΕΕ σε αναλογία απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Λαμπριανίδης 2011). Εν κατακλείδι, η έλλειψη προοπτικής εντός των συνόρων δε συγκρίνεται με τη πληθώρα ευκαιριών, τους καλύτερους μισθούς και την αναγνώριση των ικανοτήτων στο εξωτερικό. Η ψυχολογία ανασφάλειας δημιουργεί τάσεις φυγής ακόμα και στους καλά αμειβόμενους Έλληνες επιστήμονες (Dalla, Chatzoules & Karasavvouglou 2013). Παρά ταύτα, μεγάλο ποσοστό των μεταναστευσάντων επιθυμεί την επιστροφή του στη πατρίδα υπό την προϋπόθεση ότι οι συνθήκες θα καταστούν κατάλληλες (Labrianidis & Pratsinakis 2016, Marinakou, Giousmpasoglou & Paliktzoglou 2016).

Στρατηγικές Καταπολέμησης του Brain Drain ανά το κόσμο

Κατά περιόδους έχουν προταθεί ενδιαφέρουσες ως σύλληψη λύσεις, πλην όμως τελείως ανεφάρμοστες, όπως αποζημίωση των αναπτυσσόμενων χωρών λόγω της απώλειας των ανθρωπίνου κεφαλαίου τους (Bhagwati 1976), θέσπιση φόρου εξόδου (Desai et al. 2002), καταβολή προστίμων κατά την επιστροφή στη πατρίδα (Wilson 2008), ειδικός φόρος απόδημων (Bhagwati 2004). Τα εμβάσματα να μεν βοηθούν αλλά η συνεισφορά τους είναι δυσανάλογα μικρή (Faini 2003). Από την άλλη πλευρά, η diaspora option φαντάζει σαφώς πιο ρεαλιστική και εφαρμόσιμη αφού βασίζεται στη συνεργασία, δεν απαιτεί επενδυτικά κεφάλαια και μπορεί να αναδείξει μια «win-win» κατάσταση για τις χώρες καταγωγής και προορισμού. Καταλυτικό ρόλο παίζουν τα δίκτυα απόδημων που έχουν ως στόχο την εγκαθίδρυση – ενίσχυση επικοινωνίας και ανταλλαγής τεχνογνωσίας μεταξύ απόδημων και

των ομολόγων τους στη χώρα καταγωγής. Η επικοινωνία επιτυγχάνεται μέσω διοργάνωσης εκδηλώσεων και δράσεων κοινωνικού, πολιτιστικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα, θεματικών events και έκδοσης διαφόρων εντύπων (Brown 2002). Σύμφωνα με τους Breschi, Lissoni & Miguelez (2017), brain gain προκύπτει όταν πατέντες εφευρετών που ζουν μακριά από τη χώρα καταγωγής τους αναφέρονται από ομοεθνείς τους οι οποίοι δεν έχουν εγκαταλείψει τη πατρίδα τους. Σε κάθε περίπτωση, το κάθε κράτος που αντιμετωπίζει προβλήματα διαρροής εγκεφάλων, πρέπει να διαμορφώνει πολιτικές αναλόγως των σημαντικότερων τακτικών πλεονεκτημάτων του και να μοντελοποιεί ένα μηχανισμό που θα αναγνωρίζει τα αποθέματα γνώσης, εμπειριών και ικανοτήτων σε κάθε τόπο ή σε κάθε δραστηριότητα. Ανάλογα με τα πορίσματα αυτού του μηχανισμού, το κράτος πρέπει να κάνει επιλεκτικές επενδύσεις ώστε να έχει το μέγιστο όφελος με το ελάχιστο τίμημα (Jackson 2005).

Μελετώντας τα παραδείγματα των πιο επιτυχημένων χωρών, διαπιστώνεται ότι στην Ινδία, οι πρώτες προσπάθειες αντιστροφής του brain drain ήταν ανεπιτυχείς λόγω απειρίας και ανεπάρκειας της κρατικής μηχανής, ελλειμματικών υποδομών, άρνησης συνεργασίας με ακαδημαϊκούς φορείς και περιορισμένων επενδυτικών πόρων (Saxenian 2005). Με το πέρασμα των ετών και χάρις στις ριζοσπαστικές πολιτικές τοπικών κυβερνήσεων αναπτύχθηκαν τεχνολογικές πόλεις – πρότυπα που συγκέντρωσαν φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο (Karur 2002), δημιουργήθηκε πληθώρα επαγγελματικών ευκαιριών με την εισροή ΞΑΕ και πολυεθνικών εταιρειών που πριμοδοτήθηκαν με φοροαπαλλαγές, εφαρμόστηκαν πολιτικές ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας των απόδημων, η προνομιακή φορολογία αύξησε τα εμβάσματα, ενώ ο κύκλος σπουδών των τεχνολογικών πανεπιστημίων αναβαθμίστηκε με τους φέρελπις αποφοίτους να ενισχύουν το αναπτυξιακό προφίλ της χώρας (Chacko 2007, Varma & Karur 2013). Το Πακιστάν προσπάθησε να συνδιαμορφώσει πολιτικές με την ιντελιγκένσια της διασποράς, έδωσε οικονομικά κίνητρα για επαναπατρισμό ακαδημαϊκών, αυστηροποίησε το πλαίσιο διαχείρισης υποτροφιών

ώστε να αποτραπεί η φυγή των υπότροφων, θέσπισε διμερείς συνεργασίες μέσω R&D επενδύσεων και άνοιξε διαδικτυακούς διαύλους επικοινωνίας με τους απόδημους (Afridi, Baloch & Baloch 2014, Sajjad 2011), ενώ η Μαλαισία επένδυσε στην εκπαίδευση προσελκύοντας αναγνωρίσιμα ξένα πανεπιστήμια ώστε να δημιουργήσει τη μαγιά για ενδυνάμωση του ανθρωπίνου κεφαλαίου. (The Economist 2011). Η επένδυση σε υποδομές και κτίρια δε διαμορφώνει μια τυπική πανεπιστημιούπολη αλλά αναδεικνύει ένα κόμβο γνώσης που συναθροίζει ακαδημαϊκά ιδρύματα, επιχειρήσεις έντασης γνώσης και clusters E&A (Sahay 2014).

Η Ταϊβάν αξιοποίησε τα δίκτυα των επιστημόνων μεταναστών σε επίπεδο συνδιαμόρφωσης πολιτικών και ενθάρρυνε εμπορικές συνεργασίες με το εξωτερικό. Η μεταφορά της τεχνογνωσίας επέτρεψε τη μετάβαση από τη στείρα συναρμολόγηση στον σχεδιασμό προϊόντων υψηλής τεχνολογίας εντός ακμαζόντων τεχνολογικών πάρκων που ευνοούν τις συνέργειες. Δόθηκαν οικονομικά και φορολογικά κίνητρα για μετεγκατάσταση επιχειρήσεων και ατομικά κίνητρα (σε διακεκριμένους επιστήμονες μετανάστες (O'Neil 2003, Saxenian 2005)). Το παράδειγμα της Ταϊβάν μιμήθηκε η Κίνα: Ενθάρρυνε τους επιστήμονες που ζούσαν στο εξωτερικό να γυρίσουν στη πατρίδα για μικρά χρονικά διαστήματα ώστε να μεταφέρουν τη τεχνογνωσία τους και να δουν τις αλλαγές στη χώρα ώστε να πειστούν να συνεισφέρουν στη προσπάθεια ανάπτυξης. Παράλληλα θεσπίστηκαν ειδικά χρηματικά έπαθλα για διακεκριμένους νέους ερευνητές (Zweig et al. 2008). Εφαρμόστηκε το double base model που επιτρέπει τη ταυτόχρονη παρουσία ενός ερευνητή και στο εξωτερικό αλλά και στη Κίνα, το πλαίσιο προσέλκυσης ΞΑΕ έγινε ελαστικότερο, ενώ παρέχονται υψηλότερες απολαβές σε αναγνωρισμένους Κινέζους ακαδημαϊκούς των κορυφαίων δυτικών πανεπιστημίων ώστε να επιστρέψουν στη πατρίδα (Saxenian 2009, Spotts 2009). Τέλος, το Ισραήλ προσπαθεί να προσελκύσει απόδημους μέσα από προγράμματα σταθμισμένα στις ανάγκες κάθε εποχής. Υπήρξαν δράσεις ενίσχυσης της πολιτιστικής ταυτότητας

των αποδήμων ώστε να διατηρήσουν άρρηκτες σχέσεις με τη πατρίδα τους, δόθηκαν οικονομικά κίνητρα και δημιουργήθηκαν ευκαιρίες καριέρας σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας (Cohen 2013). Όλες οι προαναφερθείσες πολιτικές συνοψίζονται στο Πίνακα 1

Πίνακας 1. Σύνοψη πολιτικών για καταπολέμηση brain drain

ΧΩΡΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΙΝΗΤΡΑ	ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΩΜΙΣΕΙΣ	ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΡΙΤΟΒ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΒΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ - WEBSITE	DUAL APPOINTMENTS	ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ ΑΚΑΔΗΜ. / ΣΤΕΛΕΧΩΝ	ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΑ PROJECTS	ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΜΕ ΦΟΡΕΙΣ / ΤΡΑΠΕΖΕΣ	ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΧΩΡΑΣ
ΙΝΔΙΑ	✓	✓	✓	✓	✓						Φίλελευθεροποίηση οικονομίας Διευκόλυνση σε εμβάσματα, βίζα, FDI, απόκτηση γης
ΠΑΚΙΣΤΑΝ		✓			✓	✓		✓			Αυστηροποίηση πλαισίου υποτροφιών Internships
ΜΑΛΑΙΣΙΑ					✓						Educity (εκπαιδευτικό campus)
ΤΑΪΒΑΝ	✓									✓	Επιδοτήσεις κατοικίας, φοροαπαλλαγές, συνέδρια, FDI Εγκαιρος σχεδιασμός (Hsinchu)
ΚΙΝΑ	✓			✓			✓	✓	✓		Αλλαγή πολιτικής - λογική αμοιβαίου κέρδους, φοροαπαλλαγές, επιδοτήσεις, υποτροφίες, βραβεία
ΙΣΡΑΗΛ	✓	✓						✓			Ευμετάβλητες πολιτικές, φοροαπαλλαγές, επιδότησεις (στο παρελθόν), στόχευση σε συγκεκριμένους κλάδους

Πηγή: ίδια επεξεργασία

Ελληνικές Πρωτοβουλίες

Όλες οι προτεινόμενες λύσεις άμεσης επιστροφής επιστημόνων στην Ελλάδα περιστρέφονται γύρω από διαρθρωτικά ζητήματα της ελληνικής οικονομίας: Δημόσια έσοδα και καταπολέμηση φοροαπαλλαγής (Christopoulos et al. 2014) και νέο μοντέλο ανάπτυξης (Labrianiadis 2014) απαιτούν χρόνο, συνεπώς η diaspora option φαντάζει ως η μοναδική άμεσα εφαρμόσιμη λύση. Οι διάφορες ιδιωτικές πρωτοβουλίες (www.newdiaspora.com, www.reloadgreece.com), έχουν εκ φύσεως περιορισμένη δυναμική, αφού στερούνται μέσων, χρηματοδότησης και κύρους. Μέχρι πρότινος, η πολιτεία δεν είχε «κεντρική» πολιτική στόχευση αλλά είχε οργανώσει διάφορες μικρής κλίμακας πολιτικές ώστε οι νέοι επιστήμονες να παραμείνουν εντός Ελλάδας. Οι δράσεις αυτές αναλύονται στο Πίνακα 2

Πίνακας 2. Ενισχύσεις για νέους ερευνητές & επιστήμονες

Όνομα δράσης	Τομέας δράσης	Π/Υ (ευρώ)	Δικαιούχοι
Υποτροφίες αλληλεγγύης (προπτυχιακοί & μεταπτυχιακοί φοιτητές)	Ανώτατη εκπαίδευση	50.544.000	2700 ανά έτος (βάθος τετραετίας)
Διδακτική εμπειρία για κατόχους διδακτορικού	Ανώτατη εκπαίδευση	42.000.000	1861 ανά έτος (βάθος τετραετίας)
Υλοποίηση διδακτορικής έρευνας στην Ελλάδα	Ανώτατη εκπαίδευση	16.500.000	211 ανα κύκλο διετούς διάρκειας (3 κύκλοι)
Ενίσχυση μεταδιδακτόρων ερευνητών	Ανώτατη εκπαίδευση	22.630.000	289 ανα κύκλο διετούς διάρκειας (3 κύκλοι)
Υποστήριξη νέων ερευνητών για υλοποίηση ερευνητικών προγραμμάτων	Ανώτατη εκπαίδευση	30.000.000	550 projects 4-5 ερευνητών
Πρακτική άσκηση φοιτητών	Ανώτατη εκπαίδευση	84.000.000	7000 ανά έτος
Ενίσχυση πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	Επιχειρηματικότητα επιστημόνων	50.000.000	2500 (3 κύκλοι)
Ερευνώ - Δημιουργώ - Καινοτομώ	Καινοτομία	280.000.000	1775 επιχειρήσεις
Λοιπές δράσεις καινοτομίας (διμερείς συνεργ., υδατοκαλλ., βιομ. υλικά)	Καινοτομία	56.000.000	140 projects

Πηγές: www.espa.gr, www.iky.gr, www.gsrt.gr, ίδια επεξεργασία

Η πρώτη οργανωμένη κρατική προσπάθεια ανήκει στο Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης. Μέσω των «Γεφυρών Γνώσης / Συνεργασίας» το κράτος αναγνωρίζει τη σημασία του ανθρωπίνου κεφαλαίου και διαμορφώνει μια πλατφόρμα διευκόλυνσης και ωρίμανσης συνεργασιών μεταξύ απόδημων και όσων έχουν μείνει στην Ελλάδα. Απώτερος στόχος είναι η μεταφορά ιδεών, γνώσεων και συνεργατικού πνεύματος αλλά και η υλοποίηση συνεργασιών των απόδημων επιστημόνων με ελληνικά πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και ιδιωτικές επιχειρήσεις, ακόμα και η ίδρυση δικών

τους επιχειρήσεων (Λαμπριανίδης 2016). Κορωνίδα του εγχειρήματος αποτελεί ένας ιστότοπος (www.knowledgebridges.gr) όπου αναπτύσσεται βάση δεδομένων με όλους τους δυνητικά συνεργαζόμενους επιστήμονες μετανάστες, φόρουμ για διάλογο μεταξύ μελών, ενώ περιλαμβάνονται περιγραφές δράσεων για κάποιον που ενδιαφέρεται να επενδύσει ή να επιστρέψει στην Ελλάδα, ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις κ.λπ.

Ως επόμενο βήμα, η Ελλάδα πρέπει να βρει ένα τομέα «παγκόσμιας ειδίκευσης» που να αποτελέσει αναπτυξιακή ατμομηχανή. Η δημιουργία αγγλόφωνων τμημάτων στη θεματική ενότητα του τουρισμού θα προσέλκυε αλλοδαπούς φοιτητές και η χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων περιβαλλοντικού χαρακτήρα θα έφερνε με τη σειρά της νέες θέσεις εργασίας, start-ups και ευρεσιτεχνίες, δίνοντας το έναυσμα της ανάπτυξης σε ένα κλάδο παγκόσμιου ενδιαφέροντος.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Bhagwati, J.N. (2004). In Defense of Globalization. Oxford University Press, New York.

Cohen, N. (2013). From nation to profession: Israeli state strategy toward highly-skilled return migration, 1949–2012. *Journal of Historical Geography*, 42, pp: 1-11

Docquier, F., Lowell, B.L. & Marfouk, A. (2009). A gendered assessment of highly skilled emigration. *Population and Development Review*, 35 (2) (2009), pp: 297–322

Findlay, A.M., Li, F.L.N., Jowett A.J. & Skeldon, R. (1996).

Skilled international migration and the global cities. Transactions of the Institute of British Geographers, 21, pp: 49-61

Florida, R. (2002). The Economic Geography of Talent. Annals of the Association of Economic Geographers, 92(4), pp: 743-755

Hunter, R.S., Oswald, A.J. & Charlton, B.G. (2009). The elite brain drain. The Economic Journal, 119, pp: 231-251

Saxenian, A. (2009). From Brain Drain to Brain Circulation: Rethinking the Global Knowledge Economy. Council of Graduate Schools Annual Meeting. Found online at: http://gradsense.org/ckfinder/userfiles/files/am09_Saxenian.pdf

Varma, R. & Kapur D. (2013). Comparative Analysis of Brain Drain, Brain Circulation and Brain Retain: A Case Study of Indian Institutes of Technology. Journal of Comparative Policy Analysis, 2013, 15(4), pp: 315-330

Zweig, D., Fung, C. & Han D. (2008). Redefining the Brain Drain: China's Diaspora Option. Science Technology & Society, 13(1), pp: 1-33

Λαμπριανίδης, Λ. (2011). Επενδύοντας στη φυγή. Αθήνα: Κριτική

“ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: από το προσωρινό στο μόνιμο”

“REFUGEE SETTLEMENT: from temporary to permanent”

Διάλεξη (Ερευνητική Εργασία)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ντίνα Βαΐου

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Φεβρουάριος 2017

Συγγραφείς | Authors

Κουτσονικολή Ευφροσύνη | Koutsonikoli Effrosyni

Τηλ. | Tel. : 6946402415

E-mail: frosso.koutsonikoli@gmail.com

Διεύθυνση: Ταγμ. Πλέσσα 61, Καλλιθέα, Αθήνα, Αττική, Ελλάδα |
TK: 17674

Address: Tagm. Plessa 61, Kallithea, Athens, Attica, Greece |
PS: 17674

Παλαπάνης Ειρηναίος – Στυλιανός | Palapanis Eirinaios –
Stylianos

Τηλ. | Tel.: 6948267679

E-mail: renosp44@gmail.com

Διεύθυνση: Φαλέα 8, Άνω Πατήσια, Αθήνα, Αττική, Ελλάδα | TK:
11142

Address: Falea 8, Ano Patissia, Athens, Attica, Greece | PS:
11142

Αφορμή για την παρούσα εργασία αποτέλεσε η σύγχρονη παγκόσμια προσφυγική κρίση η οποία δημιούργησε εκτεταμένες ανάγκες στέγασης μεγάλων πληθυσμών. Ύστατη απάντηση στο ζήτημα της προσωρινής στέγασης, έγινε ο προσφυγικός καταυλισμός, μία δομή που αριθμεί δεκαετίες εφαρμογής σε περιπτώσεις έκτακτης μετεγκατάστασης. Κάποιοι από τους καταυλισμούς, μετρούν σχεδόν 30 χρόνια ζωής, ενώ η μέση “διαμονή” σε αυτούς έχει ξεπεράσει πλέον τα 17 χρόνια.

Κατ' επέκταση, προκύπτουν ερωτήματα για το πόσο προσωρινή είναι αυτού του είδους η στέγαση, για το αν μπορεί να οριστεί εξαρχής η διάρκεια ζωής της, για την επίδραση της προσφυγικής εγκατάστασης στους τόπους φιλοξενίας και εν τέλει για το πώς μπορεί ο σχεδιασμός να ανταποκριθεί σε αυτή υπό το πρίσμα της “μονιμότητας”.

Το προσφυγικό φαινόμενο αφορά τη βίαιη και αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών από τη χώρα καταγωγής και την ανικανότητα ή την απροθυμία τους να επιστρέψουν σε αυτή εξαιτίας φόβου δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε κάποια κοινωνική ομάδα, είτε λόγω απειλής για τη ζωή ή την ασφάλειά τους, εξαιτίας της εκτεταμένης βίας που διαταράσσει τη δημόσια τάξη. (UNHCR, 2000)

Τα ποσοστά των προσφύγων αυξήθηκαν ραγδαία μέσα στον 20ο αιώνα. Η επίσημη έκθεση του 2015 καταγράφει σχεδόν 65,5 εκατομμύρια ανθρώπους που αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, δηλαδή 1 στους 436 ανθρώπους θεωρείται πρόσφυγας. (UNHCR, 2015)

Ο ενδεδειγμένος τρόπος διαχείρισης των εκτοπισμένων πληθυσμών, υποδεικνύει 3 βιώσιμες λύσεις: τον εθελοντικό επαναπατρισμό, την τοπική ένταξη ή την εγκατάσταση σε τρίτη χώρα. Υπάρχει ωστόσο, μια τέταρτη, “προσωρινή” λύση: ο προσφυγικός καταυλισμός, η οποία υλοποιείται όταν οι προηγούμενες δεν είναι διαθέσιμες. Σήμερα, οι καταυλισμοί παρέχουν στέγη στο μισό παγκόσμιο προσφυγικό πληθυσμό, γεγονός που τους καθιστά την πλέον εμβληματική έκφραση της προσφυγικής παρουσίας στο χώρο. (UNHCR, 2007)

Παρότι δεν διατίθεται επίσημος ορισμός του προσφυγικού

καταυλισμού, ο όρος αφορά τις μεγάλες ομάδες καταφυγίων για πρόσφυγες, με προσωρινά μέσα στέγασης που παρέχονται από εξωτερική βοήθεια. Στα πλαίσια της μελέτης αυτής, ο “προσφυγικός καταυλισμός” αποτελεί την οργανωμένη ομάδα καταφυγίων στέγασης προσφύγων και την ανάπτυξη εγκαταστάσεων πέραν της κατοικίας, θίγοντας θέματα κλίμακας, διάρκειας και σχεδιασμού, όπως εφαρμόζονται και εξελίσσονται κατά το χρόνο ζωής αυτής της δομής.

Σε αντίθεση με τις περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης έπειτα από φυσική καταστροφή, όπου υπάρχουν σαφείς μέθοδοι στέγασης με αντίστοιχα χρονικά όρια, τα δεδομένα σε περίπτωση ανάγκης για τη στέγαση των προσφύγων είναι αόριστα. Ο καταυλισμός δεν έχει στόχο την ένταξη στην χώρα υποδοχής, αλλά την προσωρινή φιλοξενία έως ότου βρεθεί μία λύση, η οποία είναι συνήθως ο επαναπατρισμός. Στη φάση κατασκευής του αντιμετωπίζεται ως δομή προσωρινού χαρακτήρα αλλά καθώς, παράγοντες όπως η χώρα υποδοχής, οι οργανώσεις, οι τοπικές κοινωνίες αλλά και οι ίδιοι οι πρόσφυγες αντιδρούν διαφορετικά στις εκάστοτε περιπτώσεις, η **διάρκεια**, η **έκταση** και οι **προοπτικές εξέλιξης** του καταυλισμού, μεταλλάσσονται.

Εικόνα 1: Η έκταση του φαινομένου

Από αριστερά: Πρόσφυγες Yazidi εγκαταλείπουν τη χώρα τους, Σκηνή στον προσφυγικό καταυλισμό στη Shousha της Τυνησίας, Προσφυγικός καταυλισμός στη Smara του Μαρόκο, Εναέρια άποψη του προσφυγικού καταυλισμού στο Zaatarī της Ιορδανίας, Αεροφωτογραφία του καταυλισμού Ifo στο Dadaab της Κένυας

Πηγές: RefAid Organisation (<http://www.refugeeaid.org>), Works that Work (https://worksthatwork.com/1/refugee_gardens), arc en rêve centre d'architecture (<http://www.constellations.arcenreve.com>), Daily Mail (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-3429835/King-Abdullah-says-Jordan-boiling-point-number-Syrian-refugees.html>), Quartz News (<https://qz.com/560768/when-refugees-camps-last-three-generations-we-must-accept-theyre-not-going-anywhere/>), 2017

Στην προσπάθεια της οικουμενικής διαχείρισης της κατάστασης, η Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες κατοχυρώνει ένα ενδεδειγμένο μοντέλο για την οργάνωση ενός καταυλισμού. Στόχοι είναι η γρήγορη κατασκευή, η προστασία της ζωής, οι σωστές συνθήκες υγιεινής, η αποφυγή συγκρούσεων και ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο πρόσφυγας δεν αντιμετωπίζεται ως αυτοτελής οντότητα καθώς ελάχιστη μονάδα θεωρείται η σκηνή ή η οικογένεια. Ο σχεδιασμός στηρίζεται στο masterplan που ορίζει την χωρική τμηματοποίηση και επιμέρους διαίρεση σε υποπεριοχές στέγασης συνολικής χωρητικότητας 20.000 ανθρώπων, στις οποίες προστίθενται δομές συλλογικών παροχών. Προτείνεται μία μορφή οργάνωσης “εκ των κάτω” (bottom-up) με συμμετοχή των προσφύγων και συνεργασία με τους αρωγούς, σε όλες τις φάσεις οργάνωσης και λειτουργίας των δομών ενώ αποθαρρύνεται η δημιουργία ενός “ακαμπτου πλέγματος”, προκειμένου ο καταυλισμός να μπορεί να μεταβληθεί και να εξελιχθεί. (UNHCR, 2007)

Η πραγματική εμπειρία όμως διαφέρει από την τεχνοκρατική προσέγγιση των εγχειριδίων. Το ορθολογικό μοντέλο αστοχεί καθώς δεν λαμβάνει υπόψη τις, κλιματικές, πολιτικές και κοινωνικές παραμέτρους της κάθε περίπτωσης εφαρμογής. Ως αποτέλεσμα, η ειρηνική συμβίωση δεν επιτυγχάνεται, ο έλεγχος χάνεται και τα χωρικά και χρονικά θεωρητικά όρια δεν διατηρούνται.

Πλέον, ο μέσος όρος ζωής των προσφυγικών εγκαταστάσεων συνεχώς αυξάνεται πλησιάζοντας τα 20 χρόνια, με τον πληθυσμό τους να αυξάνεται αναλόγως. Υπολογίζεται ότι τα $\frac{2}{3}$ των προσφύγων παγκοσμίως βρίσκονται εκτοπισμένοι για περισσότερα από 5 χρόνια χωρίς προοπτική άμεσης επίλυσης, στις λεγόμενες Παρατεταμένες Προσφυγικές Καταστάσεις. (UNHCR, 2000)

Η μελέτη 4 αντιπροσωπευτικών περιπτώσεων είναι δηλωτική του εύρους αυτών των μεταβολών.

Στην Ελλάδα, η έκταση του προσφυγικού φαινομένου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μελέτης. Οι εισροές της τελευταίας εικοσαετίας αυξήθηκαν ραγδαία το διάστημα 2014-2016 με τους αρμόδιους φορείς να στρέφονται σε κάθε δυνατή μορφή στέγασης, από ιδιωτικές κατοικίες έως καταυλισμούς έκτακτης ανάγκης. Πλέον, λειτουργούν 49 επίσημα σημεία φιλοξενίας και αφορούν 47.157 ανθρώπους, ξεπερνώντας τις αρχικές πληθυσμιακές, χρονικές και χωρικές εκτιμήσεις.

Αναφορικά, στην περίπτωση του Ελαιώνα ο αρχικός οριοθετημένος χώρος στελεχώθηκε με containers και υπερδιπλασιάστηκε μέσα σε 2 χρόνια ζωής ενώ στο Σχιστό, ένα πρώην στρατόπεδο μετατράπηκε σε δομή φιλοξενίας και ύστερα συμπληρώθηκε με σκηνές για να καλύψει την πληθυσμιακή αύξηση. Στον καταυλισμό του Σκαραμαγκά η εκτεταμένη διαμονή σε συνδυασμό με ελλιπή μέριμνα δημιούργησε πρόσθετα προβλήματα ρύπανσης στην περιοχή, κάτι που συνέβη και στην δομή της Φιλιπιάδας με σημαντική μόλυνση των υδάτων. (UNHCR, 2017)

Η πρώτη και μεγαλύτερη προσφυγική κρίση που αντιμετώπισε η Ελλάδα όμως, ήταν όταν περίπου 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι κατέφθασαν από τα παράλια της Μικράς Ασίας, τον 20ο αιώνα, αποτελώντας την μεγαλύτερη προσφυγική ροή που έχει καταγραφεί

παγκοσμίως έως τότε.

Το ελληνικό κράτος ήταν απροετοίμαστο για μία τέτοια κρίση και οι πρόσφυγες στεγάστηκαν σε σκηνές, υπαίθριους χώρους και δημόσια κτίρια. Στη συνέχεια έγιναν τα απαραίτητα βήματα όπως η δημιουργία νέων οικισμών με πρόχειρα καταλύματα, σε απομακρυσμένα σημεία εκτός πόλης αλλά και η προώθηση της αυτοστέγασης και της αγροτικής εγκατάστασης. Έτσι παρουσιάστηκε η αντίθεση της αγοράς ακινήτων από τους έχοντες και της κατάληψης χώρου με παραπήγματα από τους μη έχοντες, οι οποίοι δημιούργησαν “θύλακες φτώχειας” καλύπτοντας αστικά κενά. Ύστερα, όταν η εγκατάσταση θεωρήθηκε πλέον μόνιμη αλλά υπήρχε κτιριακό έλλειμμα, νομοθετήθηκε η δόμηση καθ’ υψος που επέφερε τις πρώτες πολυκατοικίες μαζί με ένα πλήθος νομοθετημάτων και έργων κοινής ωφελείας για την πρωτεύουσα η οποία επεκτείνονταν συνεχώς. (Λεοντίδου, 1989)

Στην Κένυα, στην άνυδρη και ερημική περιοχή Dadaab, βρήκαν καταφύγιο Σομαλοί πρόσφυγες εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου που κηρύχθηκε στη χώρα τους, το 1991. Η διαρκής εισροή ανθρώπων συνεχώς αυξανόταν τόσο από προσφυγικό πληθυσμό όσο και από κατοίκους κοντινών περιοχών οι οποίοι πλήττονταν από την ανέχεια. Ως αποτέλεσμα ο αρχικός καταυλισμός επεκτάθηκε, απέκτησε δίκτυα παροχών και σχολεία αλλά αδυνατούσε να καλύψει τις πληθυσμιακές ανάγκες. Για την αποσυμφόρσή του αλλά και για καλύτερο έλεγχο και λειτουργία των δομών δημιουργήθηκαν σε διάστημα ενός έτους άλλες 2 δομές σε κοντινές περιοχές, στις οποίες προστέθηκαν ακόμα 2 καταυλισμοί έως το 2011.

Πλέον, συμπληρώνοντας 26 χρόνια ζωής, οι 5 αυτές περιοχές καλύπτουν συνολική έκταση 44,2 τ χλμ, με αντίστοιχο πληθυσμό 439.000 ανθρώπων αποτελώντας τον μεγαλύτερο προσφυγικό καταυλισμό παγκοσμίως. Ο ρόλος της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. υπήρξε μείζονος σημασίας τόσο για την επιβίωση όσο και

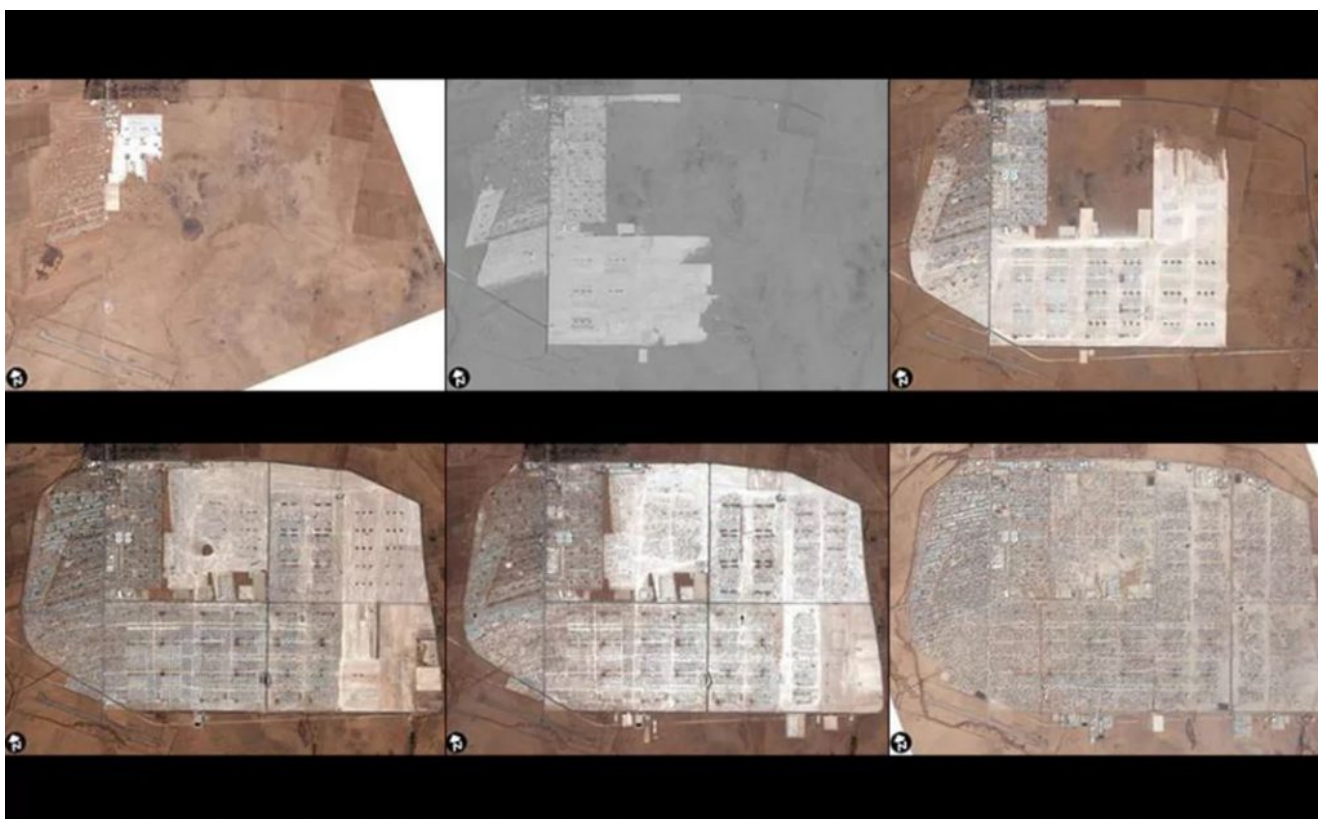
για την διαμόρφωση κοινωνικής και περιβαλλοντικής συνείδησης, την χειραφέτηση και την ισότητα των κατοίκων των καταυλισμών, κάτι που δεν ήταν αυτονόητο στους τόπους καταγωγής τους. Παρά το γεγονός αυτό όμως, τα κρούσματα βίας δεν εκλείπουν με αποτέλεσμα η Κενυατική κυβέρνηση να ανακοινώνει ανά τακτά χρονικά διαστήματα, την εκκένωση των δομών. (Redden, 2012)

Στη Γαλλία, η λεγόμενη “Ζούγκλα του Calais” αποτέλεσε έναν μεγάλο προσφυγικό καταυλισμό στην πόλη Calais, όπου πρόσφυγες και μετανάστες έβρισκαν καταφύγιο στην προσπάθειά τους να διασχίσουν τη Μάγχη και να περάσουν στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο πρώτος καταυλισμός δημιουργήθηκε στην περιοχή Sangatte, δυτικά του Calais, το 1999. Ο μικρός αρχικός πληθυσμός, συνεχώς αυξανόταν, επιβίωνε κάτω από άσχημες συνθήκες και συχνά ερχόταν σε σύγκρουση με τις αστυνομικές αρχές, γεγονός που οδήγησε στην κρατική επέμβαση και την εκκένωσή του το 2002. Συνέπεια της δράσης αυτής ήταν η μετεγκατάσταση των προσφύγων στο Calais, όπου σχημάτισαν διάσπαρτους καταυλισμούς, τις λεγόμενες “ζούγκλες”, με τις εντάσεις να οξύνονται. Προς αναζήτηση λύσης, διαμορφώθηκε η “συγκεντρωτική Ζούγκλα”, λίγα χιλιόμετρα έξω από το κέντρο της πόλης. Ο πληθυσμός αριθμούσε λίγες χιλιάδες, είχε ευτελείς αλλά απαραίτητες παροχές και μία πρώτη μορφής οργάνωσης. Έτσι, κατάφερε να επιβιώσει για 17 χρόνια και να εξελιχθεί σε μία μικρή πόλη παρά τις διαμάχες και την αντίθετη γνώμη της τοπικής κοινωνίας. Εν τέλει, το 2016 πραγματοποιήθηκε η πλήρης ισοπέδωση του καταυλισμού. Ο πληθυσμός μεταφέρθηκε σε άλλους χώρους όμως μεγάλο τμήμα του επέστρεψε δημιουργώντας νέους θύλακες ενώ οι αρχές απαγόρευσαν την δημιουργία οποιασδήποτε δομής. (Schmitt, 2016)

Στο Zaatarī της Ιορδανίας βρίσκεται ο μεγαλύτερος καταυλισμός Σύριων προσφύγων. Ο χώρος διαμορφώθηκε το 2012 με στόχο την

επίσημη φιλοξενία 60.000 ανθρώπων, όμως σε 1 μόλις χρόνο είχε ξεπεράσει τους 156.000, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ακόμα χώρου στην κοντινή περιοχή Azraq. Έτσι ο πληθυσμός στο Zaatari πλησίασε τις 80.000, όμως η επιμέρους αυτή μείωση δεν κατάφερε να περιορίσει την γενική πληθυσμιακή αύξηση και τις ανάγκες που αυτή επέφερε. Σε διάστημα 4 χρόνων η αρχική έκταση του Zaatari είχε υπερδεκαπλασιαστεί και αποκτήσει νέες και αναβαθμισμένες δομές με μια ισχυρότερη διοικητική οργάνωση.

Εικόνα 2: Φάσεις εξέλιξης του καταυλισμού στο Zaatari, το διάστημα 2012 – 2015.

Πηγή: The Telegraph (<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/jordan/11782854/Inside-the-largest-Syrian-refugee-camp-Zaatari-camp-three-years-on.html?frame=3397373>), 2017

Παράλληλα, καθώς η προοπτική επαναπατριsmού δεν ήταν άμεση, η ζωή στο Zaatari άρχισε να εμφανίζει στοιχεία λειτουργίας πόλης, με μονάδες εκπαίδευσης και περίθαλψης αλλά και έντονη εμπορική δραστηριότητα εντός και εκτός του καταυλισμού.

Υπό τις τρέχουσες πολιτικές συνθήκες, και με πρόβλεψη εξέλιξης του οικισμού, η Ύπατη Αρμοστεία εξέδωσε το πρόγραμμα ανάπτυξης του Zaatarī με σκοπό την αναγνώριση του καταυλισμού ως μία επίσημη πόλη της Ιορδανίας. (UNHCR, 2015)

Κοινός παρονομαστής των παραπάνω παραδειγμάτων είναι η “προσωρινότητα” με την οποία δημιουργείται η εκάστοτε εγκατάσταση και ο “μονιμότερος χαρακτήρας” που αποκτά. Η προσφυγική παρουσία μετατρέπεται σε μια σημαντική δυναμική που καταφέρνει να ξεπεράσει χωρικά σύνορα και κοινωνικά όρια πυροδοτώντας ένα μεγάλο εύρος επιδράσεων εντός και εκτός του καταυλισμού.

Εντός των δομών, οι άνθρωποι συγχρωτίζονται σε περιορισμένη έκταση και διαμορφώνουν μια “βραχυπρόθεσμη” καθημερινότητα σε μια “ενδιάμεση” κατάσταση παρατεταμένης αβεβαιότητας. Αυτή η συνθήκη καθιστά τον καταυλισμό μια “ετεροτοπία”, σύμφωνα με την θεωρία του Foucault, δηλαδή ένα χώρο που υπάρχει παράλληλα με τους πραγματικούς χώρους, αλλά διαφοροποιείται έχοντας μία συγκεκριμένη λειτουργία. Σε αυτή την ετεροτοπία οι κανόνες ανατρέπονται, ο χρόνος είναι σχετικός και περικλείεται το “διαφορετικό”, εγκλωβισμένο σε μία κατάσταση “συνεχούς παρόντος”, προκειμένου να μην επηρεάσει την κανονικότητα. (Σταυρίδης, 1998)

Σε μία άλλη προσέγγιση από τους Slaughter και Crisp, ο καταυλισμός αποτελεί ένα “κράτος εν κράτει”, που διαθέτει δικό του έδαφος, πολίτες, παροχές. ακόμα και ιδεολογίες. Αυτός ο τόπος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως “μη-τόπος” ή χώρος “εκτός τόπου”, ασύνδετος και εκτοπισμένος, με κατοίκους χωρίς ταυτότητα, σχέσεις ή μνήμες. (Puggioni, 2016) Υπό αυτή την οπτική, ο καταυλισμός αποτελεί μια δυνητική έκφραση της “κατάστασης της εξαίρεσης” του Agamben, στην οποία το κράτος αδυνατεί να επιβάλλει την τάξη, και στο όνομα του δημόσιου

συμφέροντος η διοίκηση υπερβαίνει το κράτος δικαίου και τα δικαιώματα του ατόμου. (Agamben, 2007)

Ο καταυλισμός προκύπτει ως αποτέλεσμα αποκλεισμού των προσφύγων σε 3 επίπεδα:

1- το βίαιο αποκλεισμό από τη χώρα προέλευσης

2- την ελεγχόμενη κίνηση σε χώρο κλειστών συνόρων, την αφαίρεση του δικαιώματος επιλογής του τόπου προορισμού και την άρνηση παραχώρησης ασύλου, και

3- τον περιορισμό στους καταυλισμούς και την παρεμπόδιση της πρόσβασης στην αστική ζωή, κάτι που εκφράζεται χωρικά με τη διαμόρφωση των καταυλισμών συνήθως σε απομακρυσμένα από τον πολεοδομικό ιστό σημεία

Κατά τον Murphy, βασικό χαρακτηριστικό των καταυλισμών είναι ο διαχωρισμός από τον ντόπιο πληθυσμό, ο χωρικός περιορισμός και η έλλειψη ιδιωτικότητας, γεγονός που προκαλεί μια κατάσταση παθητικού ελέγχου και εξάρτησης από τρίτους. (Stein, 1986) Σύμφωνα με τον Agier, αυτός ο τρόπος οργάνωσης και διοίκησης του καταυλισμού καθιστά τα όρια μεταξύ προστασίας και καταστολής ρευστά, με τους πρόσφυγες να μετατρέπονται από πρωτογενείς δικαιούχους σε φυλακισμένους, αποτελώντας έναν ανιθαγενή πληθυσμό, εγκλωβισμένο σε κοινωνικοπολιτική ανυπαρξία. Ο χώρος του καταυλισμού, επιβάλλει την λογική του ολοκληρωτισμού, μαζοποιεί την ατομική βούληση και αγνοεί τις ελευθερίες, αποκτώντας μια μορφή κυριαρχίας. (Agier, 2011)

Ο Cuny θεωρεί πως, καθώς η διάρκεια ζωής των καταυλισμών

αυξάνεται, διακρίνονται 3 φάσεις εξέλιξης: Αρχικά, οι πρόσφυγες εγκαθίστανται στο χώρο με βάση τις οδηγίες των ανθρωπιστικών οργανώσεων και περιορίζονται στις παροχές με τις οποίες αυτές τους εφοδιάζουν, συμμετέχοντας ελάχιστα στις διαδικασίες. Ύστερα, ο πληθυσμός αναπροσαρμόζει τον χώρο, αναπτύσσοντας κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική δραστηριότητα. Τέλος, οι εγκαταστάσεις μονιμοποιούνται. (Cunyu, 1977) Οι πρόσφυγες αλλάζουν το χώρο στον οποίο κατοικούν σύμφωνα με τις ανάγκες τους, ο καταυλισμός μεταβαίνει σε κατάσταση “μη-προσωρινότητας” και μετατρέπεται σε πόλη “μακράς διάρκειας οργάνωσης του χώρου, κοινωνικής ζωής και συστήματος εξουσίας που δεν υπάρχει πουθενά αλλού”.

Κατά τον Agier, οι καταυλισμοί αποτελούν ιδιαίτερες “αστικές εθνογραφικές περιπτώσεις”. Ένα είδος πόλης, αφενός λόγω της έκτασής του, αφετέρου γιατί η ζωή σε αυτόν παρουσιάζει στοιχεία της αστικής ζωής, καθώς οι χρήστες του χώρου επηρεάζουν τη δομή και τη μορφή του, αναπτύσσουν κάποια κοινωνική διαστρωμάτωση και παρά τις διαφορές τους, διαπραγματεύονται μια συλλογική “ταυτότητα”. Είναι μια “νέα χωροκοινωνική μορφή στην οποία αναδύονται κοινωνικές και πολιτισμικές πολυπλοκότητες και κρυσταλλώνονται ταυτότητες”. (Agier, 2011)

Η παροδικότητα, η συνεχής μετακίνηση, η επιτέλεση ενός συγκεκριμένου στόχου και κατόπιν η απομάκρυνση, θυμίζουν εικόνες του Instant city και του Walking city των Archigram. Θεωρώντας τον προσφυγικό καταυλισμό μια “πόλη” με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, μπορεί συνεπώς να χαρακτηριστεί ως μια “pop – up city” κατά αναλογία ενός “pop – up store”, δηλαδή μια αστική δομή με “ημερομηνία λήξης”. Κάθε προσφυγικός καταυλισμός αποτελεί μία μεταβαλλόμενη συνθήκη, από τη στιγμή δημιουργίας του μέχρι την εξαφάνισή του, αν και όταν πραγματοποιηθεί αυτή. Με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τις συμπεριφορές των κατοίκων του και την δική του εξελικτική

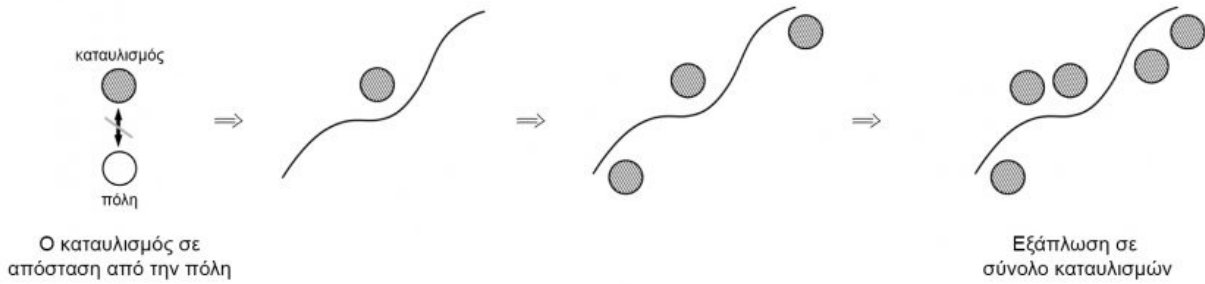
πορεία, συνθέτει έναν παράδοξο χώρο τοποθετημένο μεταξύ “τυπικού” και “άτυπου”, “κινητικότητας” και “ακινησίας”, “μονιμότητας” και “παροδικότητας”.

Ως απόρροια των παραπάνω παραδειγμάτων, η πόλη μπορεί να αποτελέσει ένα “ταμπλό” πάνω στο οποίο ο προσφυγικός οικισμός “μετακινείται”, επιβιώνοντας “παρασιτικά”. Τοποθετείται σε “νεκρό έδαφος”, λαμβάνει συνεχείς επεκτάσεις, απορροφάται από τον αστικό ιστό ή μετατρέπεται ο ίδιος σε μόνιμη πόλη.

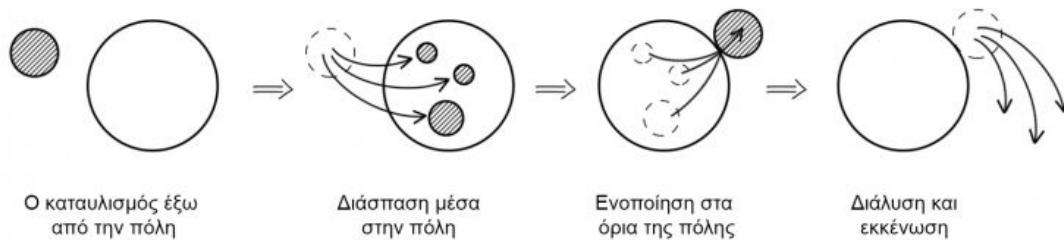
Αθήνα, Ελλάδα 1922

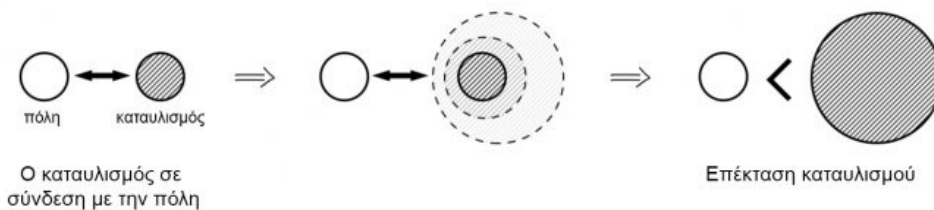
Dadaab, Κένυα

Calais, Γαλλία

Zaatari, Ιορδανία

Εικόνα 3: Διαγραμματική εξέλιξη της σχέσης καταυλισμού – αστικού ιστού, των περιπτώσεων μελέτης. Ιδία επεξεργασία.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η προσφυγική παρουσία επιβάλλει νέες συνθήκες, και μέσα στα ρευστά όρια που καθορίζουν πότε κάτι είναι πρόσκαιρο ή μακροπρόθεσμο, επιδρά θετικά ή αρνητικά στον τόπο φιλοξενίας, επηρεάζοντας το φυσικό περιβάλλον, την κοινωνία, την πολιτική και την οικονομία του τόπου διαμονής.

Οι αρνητικές επιπτώσεις περιλαμβάνουν την ανοργάνωτη πολεοδομική ανάπτυξη, την χωρική και κοινωνική περιθωριοποίηση, το μακροχρόνιο περιβαλλοντικό αποτύπωμα από την λειτουργία των καταυλισμών, την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την έξαρση βίας, την ανάπτυξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων, την χρηματική αποδυνάμωση της χώρας φιλοξενίας αλλά και τις πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ κρατών.

Αντίθετα, η κινητοποίηση φορέων, η κατασκευή υποδομών και δημοσίων έργων, ο πολιτισμικός πλουραλισμός, η διαμόρφωση κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, η αλληλεγγύη αλλά και η σύμπραξη χωρών και οργανισμών μπορούν να λειτουργήσουν θετικά τόσο για την περιοχή ή την χώρα υποδοχής, όσο και τους ίδιους τους πρόσφυγες.

Το προσφυγικό ζήτημα δεν αποτελεί ελεγχόμενο φαινόμενο. Διαμορφώνεται ένας νέος παγκόσμιος πληθυσμός, που εγκαθίσταται σε καταυλισμούς, κατασκευάζοντας τις “πόλεις του αύριο”. Η νέα αυτή πραγματικότητα προοιωνίζει καινούριες κοινωνικές και πολεοδομικές συνισταμένες, με φαινόμενα πρωτοφανούς χωρικής και χρονικής κλίμακας επιρροής.

Ο καταυλισμός, αποτελεί ένα ζωντανό οργανισμό που δέχεται και ασκεί πιέσεις, δημιουργώντας ένα ευρύ δίκτυο αλληλοσυσχετισμών ξεπερνώντας τα όρια που τίθενται, χωρικά και χρονικά. Πως μπορεί να διαχειριστεί το υπάρχον περιβάλλον τις νέες αυτές δυναμικές; Μία γενική ανάλυση περιπτώσεων, μπορεί να ορίσει τη βάση για μια ενδελεχή κατηγοριοποίηση των διάφορων φαινομένων και την ανάπτυξη μιας μεθοδολογίας για την αντιμετώπιση εκτεταμένων προσφυγικών καταστάσεων. Όμως οι στρατηγικές που ορίζονται αποδεικνύονται ανεπαρκείς. Ποιους τρόπους θα βρει ο σχεδιασμός ώστε να μετατρέψει την “αμηχανία του έκτακτου” σε “ευκαιρία μόνιμης προοπτικής”;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Agamben G. (2007,[2005]), Κατάσταση εξαίρεσης, μετάφραση: Μαρία Οικονομίδου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα

Agier M. (2011), *Managing the Undesirables: Refugee Camps and Humanitarian Government*, μετάφραση: D.Fernbach, Εκδόσεις Polity, Cambridge

Cuny F. (1977), *Refugee Camps and Camp Planning: The State of the Art (Disasters)*, Εκδόσεις Intertext

Grbac P. (Οκτώβριος 2013), *Civitas, polis, and urbs – Reimagining the refugee camp as the city*, Refugee Studies Centre Oxford Department of International Development, University of Oxford

Καρύδης Δ. (2006), *Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπασωτηρίου

Λεοντίδου Λ. (1989), *Πόλεις της Σιωπής: Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909 – 1940*, ΕΤΒΑ Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα, Αθήνα

Lefebvre H. (1996), *Writings on Cities*, μετάφραση: E. Kofman, E. Lebas, Blackwell Publishers, Oxford

Puggioni R. (2016), *Rethinking International Protection – The Sovereign, the State, the Refugee, Migration, Diasporas and*

Citizenship, Palgrave Macmillan Publishers

Stein B. (1986), *The Experience of Being a Refugee: Insights from the Refugee Literature*, Michigan State University

Σταυρίδης Σ. (Σεπτέμβριος 1998), Οι χώροι της ουτοπίας και η ετεροτοπία: Στο κατώφλι της σχέσης με το διαφορετικό, *Περιοδικό Ουτοπία*, Τεύχος 31

UNHCR (2000), *A Handy Guide to UNHCR Emergency Standards and Indicators*,
<http://idp-key-resources.org/documents/2000/d04187/000.pdf>,
σελ. 8

Schmitt C. (Φεβρουάριος 2016), *Calais – A Way Out*,
<http://tracks.unhcr.org/2016/02/calais-a-way-out/>, τελευταία
επίσκεψη: 8/7/2016

Redden J. (Φεβρουάριος 2012), *Dadaab – World's biggest refugee camp 20 years old*,
<http://www.unhcr.org/news/makingdifference/2012/2/4f439dbb9/dadaab-worlds-biggest-refugee-camp-20-years-old.html>, τελευταία
επίσκεψη: 8/7/2016

UNHCR (2007), *Handbook for emergencies*,
<https://emergency.unhcr.org/>

UNHCR (2015), *UNHCR Statistics – The World in numbers*,
http://popstats.unhcr.org/en/overview#_ga=1.30871423.1520454097.1467626684, τελευταία επίσκεψη: 20/1/2017

Το πλαίσιο άσκησης και η αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης

Παναγιώτης Αρτελάρης ³ και Δημήτρης Καλλιώρας ⁴

Περίληψη

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η περιφερειακή πολιτική καλείται, επί της αρχής, να επιτύχει αφενός το στόχο της εξισορρόπησης και αφετέρου το στόχο της μεγέθυνσης, τίθεται το διαρκές ερώτημα αναφορικά με το αν, κατά πόσο και υπό ποιες προϋποθέσεις η περιφερειακή πολιτική στην ΕΕ είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις αναπτυξιακές ανασχές και να διευρύνει τις αναπτυξιακές δυνατότητες των επιμέρους χωρικών ενοτήτων της. Το άρθρο φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής

κρίσης. Πρόκειται για ζήτημα εξέχουσας σπουδαιότητας – το οποίο, ωστόσο, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς – καθώς η οικονομική κρίση η οποία ενέσκηψε στην ΕΕ το 2010 αναδιαμόρφωσε, επί τα χείρω, το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής, δημιουργώντας συνθήκες, εν πολλοίς, πρωτόγνωρες. Στη βάση της ανάδειξης των κρίσιμων παραμέτρων οι οποίες διέπουν το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης, το άρθρο καταθέτει αιτιολογημένες προτάσεις με γνώμονα την ενδυνάμωση της αποτελεσματικότητάς της.

Λέξεις-Κλειδιά:

οικονομική

κρίση, περιφερειακή πολιτική, αποτελεσματικότητα, Ευρωπαϊκή Ένωση

The context of implementation and effectiveness of regional policy in the EU in times of crisis

Panagiotis Artelaris ⁵ Dimitris Kallioras ⁶

Abstract

Considering that regional policy focuses on both equality and economic growth, the critical question is if, and under what circumstances, regional policy in the EU can cope with recessions as well as to accelerate economic growth of the territorial units. The main aim of the paper is to shed light on effectiveness of the regional policy in the EU in times of economic crisis. This is an important and under-researched topic since the recent economic crisis has dramatically

reformulated the context of regional policy creating an unfavorable and unprecedented environment. In light of this situation, the paper provides coherent suggestions for the improvement of the effectiveness of EU regional policy.

Key-words: economic crisis, regional policy, effectiveness, European Union

1. Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) αποτελεί μοναδική περίπτωση υπερεθνικού οργανισμού ο οποίος αναλαμβάνει ρητή δέσμευση ⁷ για την άσκηση περιφερειακής πολιτικής. Η από μέρους της ΕΕ άσκηση περιφερειακής πολιτικής αποτελεί αφενός το αντιστάθμισμα (ή το συμπλήρωμα) της πολιτικής για την ενδυνάμωση της ενιαίας αγοράς (Ανδρικοπούλου 1995) και αφετέρου απτή εκδήλωση (κοινοτικής) αλληλεγγύης (Γετίμης 2000). Επί της ουσίας, πρόκειται για το «ορατό χέρι της αγοράς» (Hübner 2008: 3) το οποίο αποσκοπεί στην εξισορρόπηση (εναρμόνιση) της αναπτυξιακής διαδικασίας προϊούσης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η περιφερειακή πολιτική δύναται να οριστεί ως «το σύνολο των παρεμβάσεων που επιδιώκουν την ενίσχυση της ποιότητας και της επάρκειας των παραγωγικών και κοινωνικών υποδομών, του κεφαλαίου και των ανθρώπινων πόρων αλλά και των δομών και μηχανισμών διοίκησης περιοχών με αναπτυξιακή υστέρηση, ώστε να βελτιωθούν οι παραγωγικές τους εξειδικεύσεις και να ενισχυθούν ή να διευρυνθούν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα» (Πετράκος 2005:100). Επί της αρχής, το πρόβλημα το οποίο καλείται να θεραπεύσει η περιφερειακή πολιτική είναι η (σωρευτικά) χωρική ασυμμετρία της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Ανεξαρτήτως του αν και κατά πόσο οι δυνάμεις της αγοράς τείνουν, σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, να λειτουργούν εξισορροπητικά (βλ. ενδεικτικά: Heckscher 1919/1991, Ohlin 1933, Samuelson 1949, Solow 1956), η ανάπτυξη ως διαδικασία είναι, τουλάχιστο σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, αυτοτροφοδοτούμενη και χωρικά επιλεκτική (βλ. ενδεικτικά: Perroux 1955, Myrdal 1957, Hirschmann 1958, Romer 1986, Krugman 1991). Ωστόσο, η επίτευξη της χωρικής εξισορρόπησης της αναπτυξιακής διαδικασίας αποτελεί αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη προκειμένου η άσκηση της περιφερειακής πολιτικής να καθίσταται αποδεκτή και επιθυμητή. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το αίσθημα περί ισότητας εξαρτάται από το σύστημα αξιών της εκάστοτε κοινωνίας ενώ το αίτημα για ανάπτυξη είναι διαχρονικά καθολικό (Πετράκος και Ψυχάρης 2016), συνάγεται ότι η άσκηση της περιφερειακής πολιτικής καθίσταται επιθυμητή εφόσον αυτή υποβοηθά, ή τουλάχιστον δεν αντιστρατεύεται, την επίτευξη της μεγέθυνσης.

Καθίσταται σαφές ότι η περιφερειακή πολιτική καλείται να επιτύχει αφενός το στόχο της εξισορρόπησης και αφετέρου το στόχο της μεγέθυνσης, σε αναλογίες οι οποίες συναρτώνται από τις εκάστοτε (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές) συνθήκες άσκησης της. Οι στόχοι αυτοί αποτελούν, επί της ουσίας, και τα κριτήρια τα οποία καλείται να πληροί η περιφερειακή πολιτική προκειμένου η άσκησης της να είναι κοινωνικά αποδεκτή και οικονομικά επιθυμητή. Το κριτήριο της εξισορρόπησης επιδιώκει την ελαχιστοποίηση των διαφορών σε όρους περιφερειακού (κατά κεφαλήν) ΑΕΠ (και ευημερίας, ευρύτερα), για δεδομένο εθνικό ΑΕΠ. Το κριτήριο της αποτελεσματικότητας επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του εθνικού ΑΕΠ (και της ευημερίας, ευρύτερα), με δεδομένους παραγωγικούς πόρους και τεχνολογία. Στο φόντο αυτής της στοχοθέτησης, τίθεται το διαρκές ερώτημα αναφορικά με το αν, κατά πόσο και υπό ποιες προϋποθέσεις η περιφερειακή πολιτική στην ΕΕ είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις αναπτυξιακές ανασχές και να διευρύνει τις αναπτυξιακές δυνατότητες των επιμέρους χωρικών ενοτήτων της.

Το άρθρο φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης. Πρόκειται για ζήτημα εξέχουσας σπουδαιότητας – το οποίο, ωστόσο, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς – καθώς η οικονομική κρίση η οποία ενέσκηψε στην ΕΕ το 2010 αναδιαμόρφωσε, επί τα χείρω, το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής, δημιουργώντας συνθήκες, εν πολλοίς, πρωτόγνωρες. Στη βάση της ανάδειξης των κρίσιμων παραμέτρων οι οποίες διέπουν το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης, το άρθρο καταθέτει αιτιολογημένες προτάσεις με γνώμονα την ενδυνάμωση της αποτελεσματικότητάς της.

Το άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: Η πρώτη ενότητα επέχει θέση εισαγωγής. Η δεύτερη ενότητα περιγράφει, συνοπτικά και περιεκτικά, την εξέλιξη της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ και αποσαφηνίζει τη σχέση της με τις εθνικές περιφερειακές πολιτικές. Η τρίτη ενότητα περιγράφει το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης. Η τέταρτη ενότητα καταθέτει προτάσεις στην κατεύθυνση της ενδυνάμωσης της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης. Η τελευταία ενότητα προσφέρει τα συμπεράσματα.

2. Η διαχρονική εξέλιξη της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ και η σχέση της με τις εθνικές περιφερειακές πολιτικές

Η περίοδος εφαρμογής της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ δύναται, διασταλτικά, να διακριθεί σε 3 φάσεις (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης 2016): (α) από την ίδρυση της ΕΟΚ, το 1957, μέχρι και το 1974, (β) από το 1975 μέχρι και το 1984, και (γ) από το 1985 και εντεύθεν. Κατά την πρώτη φάση (1957-74) τέθηκαν οι βάσεις για την οικοδόμηση της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ με την ανάδειξη του ζητήματος

των περιφερειακών ανισοτήτων και των συνακόλουθων αρνητικών επιπτώσεων. Η άσκηση της περιφερειακής πολιτικής, ωστόσο, προκύπτει μόνο εμμέσως, με τη θέσπιση εξαιρέσεων από τους κανόνες ανταγωνισμού για κρατικές ενισχύσεις, με τη χρηματοδότηση δράσεων τόνωσης της απασχόλησης, από μέρους του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ), και με τη δυνατότητα χορήγησης δανείων, από μέρους της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕ), για τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών πρωτοβουλιών. Κατά τη δεύτερη φάση (1975-84), ιδρύεται το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), γεγονός το οποίο επιτρέπει τη σταδιακή διαμόρφωση της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ, με την ανάδειξη στόχων και τη θέσπιση χρηματοδοτικών πλαισίων. Κατά την τρίτη φάση (1985-...), καθιερώνονται τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) τα οποία συνίστανται στην εφαρμογή πολυετών (ανά Προγραμματική Περίοδο) και (κατά κανόνα) πολυταμειακών προγραμμάτων – και όχι μεμονωμένων έργων – περιφερειακής ανάπτυξης. Με τη θέσπιση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (ΕΕΠ), το 1986, η περιφερειακή πολιτική – κατά το επικρατέστερο, Πολιτική Συνοχής – θεσμοθετήθηκε ως πολιτική της ΕΕ. Η εφαρμογή της Πολιτικής Συνοχής συνδέθηκε άμεσα με την επίτευξη της οικονομικής κοινωνικής και εδαφικής συνοχής ⁸ μεταξύ των περιφερειών της ΕΕ, ως αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη του στόχου της ενιαίας αγοράς.

Η περιφερειακή πολιτική της ΕΕ συμπληρώνει και συντονίζει – δίχως να υποκαθιστά – τις εθνικές περιφερειακές πολιτικές. Τούτο σημαίνει ότι η περιφερειακή πολιτική της ΕΕ αποτελεί υποσύνολο της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ καθώς η τελευταία περιλαμβάνει και τις εθνικές περιφερειακές πολιτικές. Πρόκειται για τη δυνατότητα την οποία έχει το κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ να ασκεί την εθνική περιφερειακή πολιτική του στην κατεύθυνση της επίτευξης αναπτυξιακών στοχεύσεων οι οποίες δεν εμπίπτουν στις αντίστοιχες της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ και, κατά συνέπεια, δεν (συγ)χρηματοδοούνται

από αυτή.

Κατά την Προγραμματική Περίοδο 2014-2020 (ΠΠ 2014-20), η εφαρμογή της Πολιτικής Συνοχής της ΕΕ διαπνέεται από τις κατευθυντήριες γραμμές της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», η υλοποίηση της οποίας ξεκίνησε το 2010. Η «Ευρώπη 2020» είναι η στρατηγική της ΕΕ η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία συνθηκών για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, με χρονικό ορίζοντα περάτωσης το 2020, και έγκειται στην επίτευξη πρωταρχικών στόχων οι οποίοι αναφέρονται στην απασχόληση, στην έρευνα και ανάπτυξη, στην κλιματική αλλαγή και στην ενεργειακή βιωσιμότητα, στην εκπαίδευση και στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι πρωταρχικοί στόχοι της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020» είναι αλληλένδετοι και αλληλοενισχυόμενοι και μετατρέπονται σε εθνικούς στόχους υλοποιούμενοι με συνδυασμό – και όχι με καταμερισμό υποχρεώσεων – εθνικής δράσης και δράσης σε επίπεδο ΕΕ. Η Στρατηγική «Ευρώπη 2020» δρομολογήθηκε σε συνθήκες ενός ταχέως επιδεινούμενου οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος στην ΕΕ, απότοκο του ξεσπάσματος της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και των ατελέσφορων(;) πολιτικών άμβλυνσης των επιπτώσεων της συνακόλουθης οικονομικής κρίσης.

3. Το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κρίση η οποία ενέσκηψε στην ΕΕ το 2010 κατέδειξε τις εγγενείς και υποβόσκουσες αδυναμίες του ευρωπαϊκού αρχιτεκτονήματος καθιστώντας εμφανή την παράλειψη(;) του σταδίου της δημοσιονομικής ολοκλήρωσης (Niemann και Ιοαννου 2015) στην εξελικτική πορεία ενοποίησης του ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου. Η ανεπάρκεια δημοσιονομικής ολοκλήρωσης οδήγησε σε έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ αναφορικά με τα δημοσιονομικά τους μεγέθη (δημόσιο χρέος,

δημοσιονομικό έλλειμμα) και τα συνακόλουθά τους (επιτόκια δανεισμού, κίνδυνος χώρας, προσδοκίες) μετατρέποντας, σε κάποιες περιπτώσεις, την οικονομική κρίση σε κρίση χρέους, σε τραπεζική κρίση και, ενίοτε, σε ανθρωπιστική κρίση (Artelaris 2017). Οι περιπτώσεις αυτές ταυτοποιούνται στα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής περιφέρειας τα οποία, κατά τραγική ειρωνεία, είχαν χαρακτηριστεί ως «ιστορίες επιτυχίας» κατά την πρώτη δεκαετία της νομισματικής ενοποίησης της ΕΕ (Petrakos κ.ά. 2015). Οι διαφοροποιήσεις οι οποίες ανέκυψαν και ανεδείχθησαν μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ σε όρους δημοσιονομικών, και μακροοικονομικών εν γένει, μεγεθών οδήγησαν σε αντίστοιχες διαφοροποιήσεις σε όρους πολιτικής. Πράγματι, τα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής περιφέρειας απώλεσαν, είτε *de jure* είτε *de facto*, τη δυνατότητα υλοποίησης πολιτικών τόνωσης της «πραγματικής οικονομίας» όπως (Davies κ.ά. 2010) η ενεργοποίηση αυτόματων σταθεροποιητών για την τόνωση του διαθέσιμου εισοδήματος (μέσω ενίσχυσης της προοδευτικότητας στη φορολόγηση και της χορήγησης μεταβιβαστικών πληρωμών και επιδομάτων), η διενέργεια δημοσίων επενδύσεων (μέσω επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής), η μείωση των επιτοκίων (μέσω επεκτατικής νομισματικής πολιτικής) για την ενίσχυση του τραπεζικού δανεισμού και η έκδοση κρατικών ομολόγων για την άντληση χρήματος. Ως εκ τούτου, οι – νεοφιλελεύθερης έμπνευσης – πολιτικές οι οποίες εφαρμόστηκαν στα (και όχι απαραίτητα από τα) κράτη-μέλη της ΕΕ για την καταπολέμηση της οικονομικής κρίσης, καίτοι «οριζόντιας» κάλυψης, έχουν επιφέρει ασύμμετρες χωρικές επιπτώσεις (Monastiriotis 2011). Οι περιφέρειες των κρατών-μελών της ΕΕ οι οποίες επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση είναι αυτές οι οποίες, κατά τεκμήριο, βρέθηκαν στη δυσχερέστερη θέση ακριβώς λόγω της δυσχέρειάς τους ως προς την άντληση δημόσιων πόρων για την υλοποίηση αναπτυξιακών πολιτικών (Camagni and Capello 2014).

Η οικονομική κρίση ωστόσο, πέραν του ότι ανέδειξε τις εγγενείς (δομικές) αδυναμίες της ΕΕ, συνεισέφερε και στην ενδυνάμωση ευρωσκεπτικιστικών και αντιευρωπαϊκών απόψεων, κινημάτων και

εξάρσεων. Η ευθεία και σφοδρή αμφισβήτηση της έννοιας της ευρωπαϊκής ταυτότητας (με την ευρεία έννοια του όρου) (Hix και Høyland 2011) λειτουργεί, αν μη τι άλλο, ανασχετικά στην καθαυτή διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Cuadrado-Roura κ.ά. 2016). Παρότι, σαφέστατα, η κοινή γνώμη δεν αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, είναι σε θέση να καθορίσει την κατεύθυνση, την ταχύτητα και το συνεχές της εξέλιξής της (Anderson και Kaltenhaier 1996) καθότι, στο δια ταύτα, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη βούληση για την επίδειξη ευρωπαϊκής (κοινοτικής) αλληλεγγύης. Σε όρους περιφερειακής πολιτικής, η απροθυμία επίδειξης αλληλεγγύης συμπυκνώνονται σε παλαιότερα εκπεφρασμένες πεποιθήσεις, οι οποίες επανακάμπουν σε δημοφιλία (World Bank 2009, Sapir 2014), αναφορικά με τη στόχευση της Πολιτικής Συνοχής στο εθνικό επίπεδο και την, κατ' ουσία, μετατροπή της περιφερειακής πολιτικής σε αμιγώς εθνική πολιτική. Σε κάθε περίπτωση, τα κονδύλια τα οποία διατίθενται για την άσκηση της Πολιτικής Συνοχής, ως το αποτέλεσμα του «συμβιβασμού» μεταξύ των καθαρά δοτριών και των καθαρά ληπτριών κρατών-μελών της ΕΕ, φαντάζουν περιορισμένα εν συγκρίσει με τις ανάγκες οι οποίες έχουν ανακύψει (McCann 2015:63) και οι οποίες φαντάζουν απεριόριστες. Πρόκειται, ωστόσο, για τη σχεδόν αποκλειστική πηγή χρηματοδότησης την οποία δύνανται να αξιοποιήσουν οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας, με δεδομένη τη δυσπραγία η οποία επικρατεί στο εθνικό επίπεδο.

Οι δεδομένοι χρηματικοί περιορισμοί οι οποίοι διέπουν την εφαρμογή των αναπτυξιακών πολιτικών προσδίδουν ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα στην προσπάθεια την οποία (καλούνται να) καταβάλλουν οι περιφέρειες της ΕΕ προκειμένου να φανούν ανθεκτικές στη σφοδρότητα της οικονομικής κρίσης, αναδεικνύοντας, παράλληλα, τη σχετική θεωρητική συζήτηση. Καθότι η έννοια της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας (με ό,τι και αν αυτή συνεπάγεται) έχει καταστεί μη συμβατή με το μη ιδιαίτερα φιλικό (Πετράκος 2012) μίγμα ευκαιριών και κινδύνων το οποίο έχει διαμορφωθεί στην ευρωπαϊκή οικονομία, είναι η

έννοια της περιφερειακής ανθεκτικότητας η οποία, αντανακλώντας, εν πολλοίς, και μια θεωρητική αμηχανία, κερδίζει σε απήχηση. ⁹ Στο πεδίο της οικονομικής επιστήμης, η ανθεκτικότητα εκλαμβάνεται στη βάση της ικανότητας επιστροφής μιας οικονομίας σε συνθήκες ισορροπίας. Επί της ουσίας, η ανθεκτικότητα μιας οικονομίας συνιστά την ικανότητα επαναφοράς του πληθυσμού της, της οικονομικής δραστηριότητάς της και του δομημένο περιβάλλοντός της σε επίπεδα παρόμοια με αυτά που υπήρχαν πριν από μια διαταραχή (Maru 2010). Τούτο σημαίνει ότι η περιφερειακή ανθεκτικότητα εδράζεται στην ικανότητα της περιφέρειας να προβλέπει μια διαταραχή, να προετοιμάζεται για να την αντιμετωπίσει (ή για να την αντιπαρέλθει), να την αντιμετωπίζει (ή να την αντιπαρέρχεται) και να επανέρχεται έπειτα από το πέρας της διαταραχής (Bristow 2010, Martin 2011).

Η εν λόγω προσέγγιση αναδεικνύει την αναγκαιότητα της προσαρμογής μιας περιφέρειας στις νέες συνθήκες οι οποίες δημιουργούνται έπειτα από μια διαταραχή προκειμένου η περιφέρεια να αναζητήσει και να ανακαλύψει ένα (νέο) επιτυχημένο μονοπάτι ανάπτυξης. Η ανθεκτικότητα μιας περιφέρειας, συνεπώς, είναι μια δυναμική έννοια – και δεν συνιστά μια απλή επιστροφή στο προηγούμενο μονοπάτι ανάπτυξης – και (πρέπει) να αποτιμάται είτε σε ένα πλαίσιο πολλαπλής ισορροπίας, το οποίο είναι σε θέση να παράσχει πολλαπλές αναπτυξιακές επιλογές, είτε, πολύ περισσότερο, σε ένα πλαίσιο σύνθετης προσαρμογής στο οποίο οι αναπτυξιακές επιλογές μεταβάλλονται διαρκώς (Dawley κ.ά. 2010, Simmie και Martin, 2010). Καθίσταται σαφές ότι η ανθεκτικότητα κάθε άλλο παρά υποδηλώνει στατικότητα ή αδράνεια (Holm και Ostergaard 2008). Τουναντίον, παρότι η ανθεκτικότητα μιας περιφέρειας αξιολογείται έπειτα από το πέρας της διαταραχής, η προσπάθεια προσαρμογής μιας περιφέρειας στις συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντός της (πρέπει να) είναι συνεχής (Foster 2007).

Στην προσπάθεια αυτή επιβεβαιώνεται ο κρίσιμος ρόλος του εδαφικού κεφαλαίου το οποίο αναδεικνύεται σε στρατηγικής σημασίας αναπτυξιακό παράγοντα (Camagni και Capello 2013). Πρόκειται για τη δέσμη των χαρακτηριστικών (Herrschel και Newman 2002) τα οποία διαμορφώνουν την ιδιαίτερη ταυτότητα των περιφερειών και αναδεικνύουν το ρόλο τους ως «πηγές κρίσιμων αναπτυξιακών πόρων» (Scott 2001, Scott και Storper 2003: 581) προΐοισης της απίσχνασης των οικονομικών συνόρων. Πράγματι, είναι το εδαφικό κεφάλαιο αυτό το οποίο προσδίδει επιπρόσθετη αξία και πολλαπλασιαστικά οφέλη στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των περιφερειών (Ζαχαρή και Ασπρογέρακας 2013), όπως αυτά συνοψίζονται στη φύση και στο επίπεδο της εξειδίκευσής τους. ¹⁰

Η ένταση της διαδικασίας της οικονομικής ολοκλήρωσης της ΕΕ, όπως καθορίζεται πρωταρχικά από το βαθμό απελευθέρωσης της εμπορικής δραστηριότητας, θεωρείται ότι ενισχύει την περιφερειακή εξειδίκευση με θετικές επιπτώσεις στο επίπεδο της παραγωγικότητας εξαιτίας της εντονότερης αξιοποίησης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων (Romer 1987, Weinhold και Rauch 1999). Η περιφερειακή εξειδίκευση είναι, όντως, άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξαγωγική βάση των περιφερειών (καθώς η ζήτηση για τα υπόλοιπα αγαθά ικανοποιείται μέσω των εισαγωγών), με αποτέλεσμα το επίπεδο μεγέθυνσης μιας περιφέρειας να αποτελεί συνάρτηση της εξαγωγικής δραστηριότητάς της (North 1955, Thompson 1956). Τούτο υποδηλώνει ότι τα εγγενή οφέλη της εξειδίκευσης καθίστανται περισσότερο ευδιάκριτα όταν η τελευταία αφορά κλάδους υψηλής ανταγωνιστικότητας, ήτοι κλάδους έντασης κεφαλαίου και έντασης γνώσης. Θεωρώντας ότι, στο πλαίσιο μιας οικονομικής ένωσης, ο βαθμός ομοιότητας των διαρθρωτικών προτύπων των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών με τα αντίστοιχα των περισσότερο αναπτυγμένων προσδιορίζει την ικανότητά τους για την επίτευξη υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης (Pasinetti 1981, Lau 1992), προκύπτει ότι η εξειδίκευση σε κλάδους υψηλής ανταγωνιστικότητας είναι σε θέση να καταστήσει τις λιγότερο

αναπτυγμένες περιφέρειες περισσότερο ανθεκτικές σε περιόδους οικονομικής κρίσης. ¹¹

Η συρρίκνωση των μεριδίων ορισμένων παραγωγικών κλάδων σε μια περιοχή σαφέστατα και δε συνιστά απαραίτητα αρνητικό αποτέλεσμα καθώς ενδέχεται να οφείλεται στη μετακίνηση των συντελεστών παραγωγής (και ιδιαίτερα του ανθρώπινου κεφαλαίου) σε άλλους, περισσότερο προσοδοφόρους, κλάδους (Fotopoulos και Spence 1999). Πρόκειται για την ιδέα της θετικής διασύνδεσης μεταξύ των διαρθρωτικών μεταβολών και της οικονομικής αποτελεσματικότητας, μέσω της αυξημένης παραγωγικότητας, η οποία είναι ως γνωστή ως «δημιουργική καταστροφή» (Schumpeter 1942:83) και λαμβάνει τη μορφή της κατάργησης αγορών και της δημιουργίας νέων μέσω της μετατόπισης των συντελεστών παραγωγής, ως συστατικό στοιχείο της οικονομίας της αγοράς. Είναι, συνεπώς, η πληθώρα των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων η οποία παρέχει στις περιφερειακές οικονομίες τη δυνατότητα εναλλακτικών διαρθρωτικών επιλογών ως άμυνα σε περιπτώσεις μη συμμετρικών κλαδικών διαταραχών. Τα διαρθρωτικά πρότυπα των περιμετρικών, και, κατά τεκμήριο, λιγότερο αναπτυγμένων, περιφερειών της ΕΕ διαφέρουν σημαντικά, ωστόσο, από τα αντίστοιχα των περιφερειών του ευρωπαϊκού πυρήνα (Melachroinos 2002, Ezcurra κ.ά. 2006, Tsiara 2014). Η εξειδίκευση των περιμετρικών περιφερειών της ΕΕ σε κλάδους χαμηλής ανταγωνιστικότητας, ήτοι σε κλάδους έντασης ανειδίκευτης εργασίας, καταδεικνύοντας, ακριβώς, τη μη πληθώρα ικανοτήτων και δεξιοτήτων, απόρροια των δυσμενών συσχετισμών σε όρους εδαφικού κεφαλαίου, είναι σε θέση να αποτελέσει καταλύτη δυσμενών επιδράσεων σε όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας (Grossman και Helpman 1991, Camagni 1992, Kallioras και Petrakos 2010, Petrakos κ.ά. 2012, Monastiriotis κ.ά. 2017). Σε ακραίες, μάλιστα, περιπτώσεις ενέχει και τον κίνδυνο της άμεσης μετατροπής μιας κλαδικής διαταραχής σε περιφερειακή διαταραχή (Acemoglu και Zilibotti 1997, Fotopoulos κ.ά. 2009).

Η περιγραφή του πλαισίου άσκησης της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, και η ανάδειξη κρίσιμων παραμέτρων, καθιστά πρόδηλο (Martin 2010, Brakman κ.ά. 2015, Capello κ.ά. 2015, Petrakos και Psycharis 2015, Artelaris 2017) ότι και η ύφεση – όπως και η ανάπτυξη / μεγέθυνση – είναι διαδικασία χωρικά επιλεκτική. Παρά τη χειροτέρευση του πλαισίου άσκησης της, είναι, ακριβώς, η χωρική επιλεκτικότητα της ύφεσης η οποία καθιστά στρατηγική επιλογή, εκ των ων ουκ άνευ, την άσκηση περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ. Οι όποιες περί του αντιθέτου σκέψεις και απόψεις, πέραν του ότι βρίσκονται σε αντιδιαστολή με τις ιδρυτικές αξίες της ΕΕ, είναι σε θέση να επιτείνουν τις όποιες διαλυτικές τάσεις και να αποτελέσουν άμεση και ευθεία υπονόμηση της μακρόχρονης εξελικτικής πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

4. Η αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης

Η καταγεγραμμένη εμπειρία καταδεικνύει την, εν πολλοίς, παγίωση ενός ανισομερούς χωρικού προτύπου περιφερειακής ανάπτυξης τόσο στο ευρύτερο πλαίσιο της ΕΕ όσο και στα επιμέρους πλαίσια των κρατών-μελών (Amin and Tomaney 1995, Petrakos 2008, Petrakos κ.ά. 2011, Artelaris και Petrakos 2016). Η διαδικασία της άμβλυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων, αν και όταν συμβαίνει, συμβαίνει με εξαιρετικά αργό ρυθμό (Αρτελάρης κ.ά. 2008, Petrakos και Artelaris 2009, Artelaris 2015), παρά τη μακροχρόνια εφαρμογή της Πολιτικής Συνοχής και τη διάθεση σημαντικής αξίας χρηματικών κονδυλίων, γεγονός το οποίο γεννά προβληματισμούς τόσο για την αποτελεσματικότητα της Πολιτικής Συνοχής όσο και για την ίδια τη συνοχή της ΕΕ εν γένει. Οι προβληματισμοί αυτοί γιγαντώνονται, λαμβάνοντας τη μορφή έκδηλης ανησυχίας, όταν υφίστανται «σε ένα κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον στο οποίο η αρχή της αποδοτικότητας φαίνεται να υπερισχύει αυτής της

ισότητας» (Hallet 2002:17, Avdikos και Chardas 2016). Καθώς η ανάπτυξη έχει καταστεί, από, κατά συνθήκη, αυταπόδεικτη, σε ζητούμενο (Μιχαηλίδης 2009), καθίσταται εμφανές ότι το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ έχει μεταβληθεί επί τα χείρω. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της ΕΕ οι οποίες, κατά τεκμήριο, βρίσκονται στο επίκεντρο της περιφερειακής πολιτικής.

Στην κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης άσκησης της Πολιτικής Συνοχής της ΕΕ, προκρίνεται εσχάτως η προσέγγιση της άσκησης τοποκεντρικών, χωρικά στοχευμένων και με ολοκληρωμένο χαρακτήρα, πολιτικών ανάπτυξης (Barca 2009, Garcilazo κ.ά. 2010, Farole κ.ά. 2011, Barca κ.ά. 2012). ¹² Η άσκηση περιφερειακής πολιτικής υπό το πρίσμα της τοποκεντρικής προσέγγισης εδράζεται αφενός στην αναγνώριση της σπουδαιότητας του γεωγραφικού πλαισίου και δη των κοινωνικών, πολιτισμικών και θεσμικών εκφάνσεών του και αφετέρου στην παραδοχή της έλλειψης επαρκούς γνώσης για τα χωρικά εντοπισμένα αναπτυξιακά ζητήματα από μέρους των υπερκείμενων φορέων σχεδιασμού και άσκησης πολιτικής εξαιτίας της έλλειψης (επαρκούς) σύμπλεξης με τους οικείους υποκείμενους δρώντες και φορείς. Η τοποκεντρική προσέγγιση στην άσκηση της περιφερειακής πολιτικής προτάσσει την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών ανασχέσεων και τη διερεύνηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων επιμέρους χωρικών εννοτήτων (υπο-περιφερειακές, δια-περιφερειακές, αστικές, αγροτικές, αστικές-αγροτικές) στη βάση συνδυασμού παρεμβάσεων και με πρωτοβουλία των τοπικών αναπτυξιακών φορέων. Σε μία περίοδο κατά την οποία οι καθαρά δότριες χώρες-μέλη της ΕΕ εμφανίζονται απρόθυμες να συνεισφέρουν χρηματοδοτικά στην άσκηση της Πολιτικής Συνοχής, γεγονός που επιτείνεται και από την οικονομική κρίση, είναι η τοποκεντρική προσέγγιση αυτή η οποία δίνει το έναυσμα για την επιστράτευση και την αξιοποίηση του ενδογενούς δυναμικού. Τα Εταιρικά Σύμφωνα για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ) των επιμέρους κρατών-μελών της ΕΕ παρέχουν, κατά την ΠΠ 2014-20, τη

δυνατότητα αξιοποίησης (νέων) εργαλείων τα οποία μετατρέπουν το θεωρητικό κατασκεύασμα της τοποκεντρικής προσέγγισης σε πραγματικές δράσεις Ολοκληρωμένης Χωρικής Ανάπτυξης (ΟΧΑ). Τα εργαλεία της ΟΧΑ συνοψίζονται στην Τοπική Ανάπτυξη με Πρωτοβουλία Τοπικών Κοινοτήτων (ΤΑΠΤοΚ), στη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη (ΒΑΑ) και στην Ολοκληρωμένη Χωρική Επένδυση (ΟΧΕ) και ορίζουν μια σειρά παραμέτρους (τύποι και κριτήρια επιλογής χωρικών ενοτήτων, περιεχόμενο και κριτήρια αξιολόγησης πολιτικών, στόχοι, προτεραιότητες και χρηματοδότηση δράσεων) καθώς και τις συνέργειες με τις δράσεις των οικείων Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΕΠ).¹³ Είναι η αποτελεσματικότητα των εργαλείων της ΟΧΑ η οποία πρόκειται, σε μεγάλο βαθμό, να καθορίσει την αποτελεσματικότητα της Πολιτικής Συνοχής της ΕΕ, κάτι το οποίο επιτάσσει την άμεση υπέρβαση των όποιων θεσμικών και διοικητικών αγκυλώσεων και αδυναμιών.

Η Πολιτική Συνοχής, ωστόσο, αν και είναι ο βασικός, δεν είναι ο αποκλειστικός πυλώνας άσκησης περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ. Η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής δύναται να προέλθει και από την ενδυνάμωση του εθνικού σκέλους της περιφερειακής πολιτικής των κρατών-μελών της ΕΕ. Η χωρική επιλεκτικότητα της ύφεσης αναδεικνύει περιφέρειες πολλαπλών ταχυτήτων, στον, κατά τα λοιπά, ενοποιημένο οικονομικό χώρο της ΕΕ, με διαφορετικές αναπτυξιακές κατατομές, ανάγκες και στοχεύσεις. Η πραγματικότητα αυτή θέτει – δίχως να αμφισβητεί, απαραίτητα, την πληρότητά της – ζήτημα αναφορικά με τη δυνατότητα «μετάφρασης» της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020» σε, συμβατές, αναπτυξιακές δράσεις ικανές να άρουν τις όποιες αναπτυξιακές ανασχές. Η ουσιαστική λειτουργία του σκέλους της εθνικής περιφερειακής πολιτικής είναι σε θέση να παράσχει μια, έστω έμμεση, λύση στο συγκεκριμένο ζήτημα επιτρέποντας την πρόταξη εναλλακτικών (συμπληρωματικών) θεματικών στόχων και, αντίστοιχων, χρηματοδοτικών προτεραιοτήτων. Παρότι οι δημόσιες επενδύσεις θεωρούνται ως το πλέον κατάλληλο εργαλείο πολιτικής

για την ανταπόκριση σε συνθήκες οικονομικής ύφεσης (Alesina κ.ά. 2008), η καταγεγραμμένη εμπειρία υπενθυμίζει ότι η ένταση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων διατηρεί προκυκλική σχέση με την οικονομική μεγέθυνση (Abbott και Jones 2012). Τούτο σημαίνει ότι τα ποσά τα οποία διατίθενται για δημόσιες επενδύσεις βαίνουν αυξανόμενα σε συνθήκες οικονομικής μεγέθυνσης και μειούμενα σε συνθήκες οικονομικής συρρίκνωσης. Η εφαρμογή αντικυκλικών πολιτικών δημοσίων επενδύσεων, στο εθνικό επίπεδο, κρίνεται απαραίτητη¹⁴ (Psycharis κ.ά. 2014) ειδάλλως οι λιγότερο ανθεκτικές περιφερειακές οικονομίες της ΕΕ διατρέχουν άμεσο κίνδυνο εγκλωβισμού σε ένα φαύλο κύκλο ύφεσης, με απρόβλεπτες συνέπειες. Επί της αρχής, η συγκεκριμένη κατεύθυνση πολιτικής προϋποθέτει την υπέρβαση της αντίληψης ότι μια διαρθρωτική πολιτική, όπως είναι κατεξοχήν η περιφερειακή πολιτική, δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την αντιμετώπιση κυκλικών διαταραχών. Επί του πρακτέου, η συγκεκριμένη κατεύθυνση πολιτικής προϋποθέτει τη δυνατότητα εξασφάλισης ίδιων πόρων. Τούτο ισχύει ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των χωρών στις οποίες η οικονομική κρίση έχει λάβει τη μορφή κρίσης χρέους. Η θέσπιση ανώτατων ορίων ως προς το αποδεκτό (ή μη) της σχέσης του δημοσίου χρέους με το ΑΕΠ, κατά την αντίληψη των «ορθόδοξων» οικονομολόγων (Reinhart και Rogoff 2010), παραβλέπει, ωστόσο, την αναπτυξιακή διάσταση της δημοσιονομικής πολιτικής προσδίδοντας σε αυτήν ένα αμιγώς τεχνοκρατικό περιεχόμενο.

Φυσικά, η ύπαρξη χρηματικών κονδυλίων δεν διασφαλίζει απαραίτητα την αποτελεσματική άσκηση της περιφερειακής πολιτικής. Ειδικότερα, στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης – όταν και οι χρηματικοί πόροι οι οποίοι διατίθενται για την άσκηση της περιφερειακής πολιτικής είναι, σε κάθε περίπτωση, μη επαρκείς – αναδεικνύεται η παράμετρος της αξιολόγησης (Μιχαηλίδης 2012). Η αξιολόγηση, αποτελώντας το επιστέγασμα μιας άενης διαδικασίας ανάλυσης, σύνθεσης, σχεδιασμού και υλοποίησης, είναι αυτή η διαδικασία η οποία δύναται να

διασφαλίσει την αυξημένη αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής, αποτρέποντας τις όποιες αστοχίες και παραλείψεις. Η αξιολόγηση δεν είναι κάτι περισσότερο από «μία (διαρκής) διαδικασία ανατροφοδότησης των συστημάτων λήψης αποφάσεων, στη βάση της ανάλυσης των αιτιωδών σχέσεων οι οποίες διακρίνουν το προσδοκώμενο από το πραγματικό ή το δυνητικά εφικτό» (Ιωάννου 2017: 33). Δεδομένου ότι η περιφερειακή πολιτική προσλαμβάνει στρατηγικά χαρακτηριστικά ως προς το σχεδιασμό της και επιχειρησιακά χαρακτηριστικά ως προς την υλοποίησή της, η αξιολόγηση της περιφερειακής πολιτικής συνεπάγεται, ως διαδικασία, αφενός τη θέσπιση σαφών και ξεκάθαρων στόχων (Glanz 2006) και αφετέρου τη συμμετοχική λήψη αποφάσεων (Hoy και Tarter 1995) στη βάση της αρχής της επικουρικότητας. Η θέσπιση σαφών και ξεκάθαρων στόχων οριοθετεί τις προτεραιότητες της περιφερειακής πολιτικής και συμβάλλει στην επικέντρωση της προσπάθειας. Η συμμετοχική λήψη αποφάσεων φέρνει την περιφερειακή πολιτική πιο κοντά στους αποδέκτες της και αυξάνει τη λογοδοσία των άμεσα εμπλεκόμενων. Βεβαίως, η ΕΕ, κινούμενη προς τη σωστή κατεύθυνση, έχει θεσπίσει την *ex ante*, την *interim* και την *ex post* αξιολόγηση αναφορικά με το επιχειρησιακό σκέλος της περιφερειακής πολιτικής (European Commission 2013α και 2013β).¹⁵ Η έλλειψη εδραιωμένης κουλτούρας αξιολόγησης, ωστόσο, ιδιαίτερα στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας (Θεοδωροπούλου 2017, Feinstein και Zarico 2010), εξακολουθεί να υφίσταται και συντελεί στο να εκπίπτει η αξιολόγηση από αναπτυξιακό εργαλείο σε κανονιστική επιβάρυνση.

5. Συμπεράσματα

Η οικονομική κρίση η οποία ενέσκηψε στην ΕΕ το 2010 μετέβαλλε άρδην, και προς το χειρότερο, τις (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές) συνθήκες άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Στόχοι οι οποίοι δεν επιτεύχθηκαν ή επιτεύχθηκαν μερικώς σε συνθήκες οικονομικής μεγέθυνσης, και με τη διάθεση σημαντικής

αξίας χρηματικών πόρων επί μακρό χρονικό διάστημα, ζητείται να επιτευχθούν υπό τις ακριβώς αντίθετες συνθήκες. Ο στόχος της μεγέθυνσης φαντάζει δύσκολα επιτεύξιμος σε συνθήκες παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Ο βαθμός δυσκολίας καθίσταται ιδιαίτερα υψηλός από τη στιγμή που η μεγέθυνση, παύοντας, απλώς, να αποτελεί συνώνυμο (ή ένδειξη) της ανταγωνιστικότητας, καλείται να συνδυαστεί με την εύρεση ενός νέου, ανθεκτικού, μονοπατιού ανάπτυξης. Η τελευταία φαντάζει ουτοπική όταν καλείται να επιτευχθεί στο πλαίσιο των δυσμενών δυναμικών της οικονομικής ολοκλήρωσης οι οποίες έχουν, εν πολλοίς, παγιωθεί. Σε κάθε περίπτωση, στα πληγέντα από την οικονομική κρίση κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής περιφέρειας, τα οποία καλούνται ανά τακτά, βραχείας διάρκειας, χρονικά διαστήματα, να επιδεικνύουν απτά αποτελέσματα δημοσιονομικής προσαρμογής, η συζήτηση αυτή τείνει να φαντάζει εκτός πλαισίου. Τούτο διότι αφενός έχουν ανακύψει οξύτατα προβλήματα κοινωνικής υφής τα οποία χρήζουν ταχείας αντιμετώπισης και αφετέρου η ένδεια ιδίων χρηματικών πόρων καθιστά την υλοποίηση αναπτυξιακών πολιτικών σε οιονεί πρόβλημα τετραγωνισμού του κύκλου. Το γεγονός αυτό εντείνει ακόμη περισσότερο τις, ήδη μεγάλες, διαφοροποιήσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών περιφερειών σε όρους εδαφικού κεφαλαίου, λειτουργώντας ανασχετικά στην πορεία ενοποίησης του ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου. Ο στόχος της εξισορρόπησης, αν και στο βαθμό κατά τον οποίο επιτυγχάνεται, δεν αποτελεί παρά μια αριθμητική ψευδαίσθηση. Πρόκειται για μια ιδιότυπη – και, προφανέστατα, μη επιθυμητή – σύγκλιση από πάνω προς τα κάτω. Πρόκειται για μία εξέλιξη η οποία προκύπτει εντός των κρατών-μελών της ευρωπαϊκής περιφέρειας τη στιγμή που αυτές, ως ενιαίο σύνολο, αποκλίνουν, με αύξοντα ρυθμό, από τα κράτη-μέλη του ευρωπαϊκού πυρήνα. Όλα αυτά, στο περιθώριο της επίτευξης των στόχων της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020».

Στην επιχειρηματολογία περί της μη αναγκαιότητας άσκησης της Πολιτικής Συνοχής, και της μετατροπής της περιφερειακής πολιτικής σε αμιγώς εθνική πολιτική, είναι η χωρική επιλεκτικότητα της ύφεσης η οποία συνηγορεί περί του

αντιθέτου. Οι έντονες διαφοροποιήσεις αναφορικά με την ανθεκτικότητα την οποία επιδεικνύουν οι περιφέρειες της ΕΕ στη σφοδρότητα της οικονομικής κρίσης καθιστούν στρατηγική επιλογή, εκ των ων ουκ άνευ, την άσκηση περιφερειακής πολιτικής τόσο από μέρους της ΕΕ όσο και από μέρους των κρατών-μελών. Προκειμένου, ωστόσο, να διασφαλιστεί, κατά το δυνατόν, η αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής, σε μια περίοδο κατά την οποία οι χρηματικοί πόροι οι οποίοι διατίθενται φαντάζουν μη επαρκείς ως προς τις ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί, κρίνονται απαραίτητες η περαιτέρω έμφαση στην τοποκεντρική προσέγγιση της Πολιτικής Συνοχής, η ενδυνάμωση του εθνικού σκέλους της περιφερειακής πολιτικής στην προϋπόθεση της απομάκρυνσης από τη στείρα τεχνοκρατική διάσταση της δημοσιονομικής πολιτικής και η ενδυνάμωση της διαδικασίας της αξιολόγησης σε όλες τις πτυχές της άσκησης της περιφερειακής πολιτικής. Στη βάση της ανάδειξης των κρίσιμων παραμέτρων οι οποίες διέπουν το πλαίσιο άσκησης της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης, το άρθρο καταθέτει τις ανωτέρω προτάσεις πλήρως αιτιολογημένα και με γνώμονα την ενδυνάμωση της αποτελεσματικότητάς της. Παρά τις όποιες πιθανές ενστάσεις, αμφισβητήσεις και αντιρρήσεις, το άρθρο φέρνει στο προσκήνιο το εξέχουσας σπουδαιότητας ζήτημα της αποτελεσματικότητας της περιφερειακής πολιτικής στην ΕΕ υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης.

Αναφορές

Ανδρικοπούλου Ε. (1995), Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

Αρτελάρης Π., Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Γ. (2008), Επανεξετάζοντας την Περιφερειακή Σύγκλιση στις Περιφέρειες των Χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Γεωγραφίες, 14: 79-93

Ασπρογέρακας Ε. (2016), Προσεγγίσεις ολοκληρωμένων αστικών παρεμβάσεων στην Ελλάδα: Εργαλεία και στοιχεία διακυβέρνησης, *Αειχώρος*, 26: 4-36.

Γετίμης Π. (2000), Περιφερειακή πολιτική και ανισότητες, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 2538, 34–36.

Ζαχαρή Β. και Ασπρογέρακας Ε. (2013), Η Πολιτική Συνοχής ως πλαίσιο τοπικής ανάπτυξης, Πάτρα: Πρακτικά 11ου Τακτικού Συνεδρίου του Ελληνικού Τμήματος της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Περιφερειακής Επιστήμης «Αγροτική οικονομία, υπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη».

Θεοδωροπούλου Μ. (2017), Θέση, αντίληψη και χρήση της αξιολόγησης στο πλαίσιο των αναπτυξιακών παρεμβάσεων στην Ελλάδα (Συνέντευξη), *Επιθεώρηση Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης*, 1: 56-60.

Ιωάννου Δ. (2017), Η εφαρμογή της θεωρίας της αλλαγής στην αξιολόγηση δημόσιων πολιτικών και αναπτυξιακών προγραμμάτων, *Επιθεώρηση Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης*, 1: 28-34.

Καλλιώρας Δ. (2012), Η Έννοια της ανθεκτικότητας στην περιφερειακή επιστήμη: Επισκόπηση και αποδόμηση, *Περιφέρεια*, 2: 37-58.

Μιχαηλίδης Γ. (2009), Κρίση, χώρος και ανάπτυξη: Ερωτήματα και απαντήσεις; στο ΤΜΧΠΠΑ (συλλογικός τόμος): 25 Κείμενα για το Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 395-421.

Μιχαηλίδης Γ. (2012), Σχεδιασμός και αξιολόγηση στην ανάπτυξη και στην κρίση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνια.

Παπαδασκαλόπουλος Α. Δ. και Χριστοφάκης Μ. Σ. (2016), Περιφερειακός προγραμματισμός και αναπτυξιακός σχεδιασμός, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Πετράκος Γ. (2005), Περιφερειακές ανισότητες και περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα στο Κοκκώσης Χ. και Ψυχάρης Γ. (επιμ.), Περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας 89-110.

Πετράκος Γ. (2012), Γεωγραφίες αποκλίσεων: Προκλήσεις για τις θεωρίες και τις πολιτικές συνοχής και ανάπτυξης, Περιφέρεια, 1(1): 9-11.

Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Γ. (2016), Περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Abbott A. και Jones P. (2012), Intergovernmental transfers and procyclical public spending, Economics Letters, 115: 447–451.

Acemoglu D. και Zilibotti F. (1997), Was Prometheus unbound by chance? Risk, diversification and growth, Journal of Political Economy, 105(4): 709-751.

Alesina A. Tabellini G. και Campante R. F. (2008), Why is fiscal policy often procyclical? Journal of the European Economic Association, 6: 1006–1036

Amin A. και Tomaney J. (1995), Behind the myth of European Union: Prospects for cohesion, London: Routledge.

Anderson C. J. και Kaltenthaler K. C. (1996), The dynamics of public opinion toward European integration, 1973-93, European Journal of International Relations, 2(2): 175-199.

Artelaris P. (2017), Geographies of crisis in Greece: A social well-being approach, Geoforum, 84: 59-69.

Artelaris P. (2015), Local versus Regime Convergence Regression Models: A Comparison of Two Approaches, GeoJournal, 80(2):263-277

Artelaris P. και Petrakos G. (2016), Intraregional Spatial Inequalities and Regional Income Level in the EU: Beyond the Inverted-U hypothesis, International Regional Science Review, 39(3):291-317

Avdikos V. και Chardas A. (2016), European Union Cohesion Policy post 2014: More (place-based and conditional) growth – less redistribution and cohesion, Territory, Politics, Governance, 4(1): 97-117.

Barca F. (2009), An Agenda for a reformed Cohesion Policy: A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations, Brussels: European Commission.

Barca F., McCann P. και Rodriguez-Pose A. (2012), The case for regional development intervention: Place-based versus place-

neutral approaches, *Journal of Regional Science*, 52(1): 134-152.

Berry B. J. L. (1988), Migration reversals in perspective: The long-wave evidence, *International Regional Science Review*, 11(3): 245-251.

Brakman S., Garretsen H. και van Marrewijk C. (2015), Regional resilience across Europe: on urbanization and the initial impact of the Great Recession, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8: 141–148

Bristow G. (2010), Resilient regions: Re-‘place’ing regional competitiveness, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3: 153-157.

Camagni R. (1992), Development scenarios and policy guidelines for the lagging regions in the 90s, *Regional Science*, 26: 361-374.

Camagni R. και Capello R. (2013), Regional competitiveness and territorial capital: A conceptual approach and empirical evidence from the European Union, *Regional Studies*, 47(9): 1383-1402.

Camagni R. και Capello R. (2014), Rationale and design of EU cohesion policies in a period of crisis, *Regional Science Policy and Practice*, 7(1): 25-49.

Capello R., Caragliu, A. και Fratesi U. (2015), Spatial

heterogeneity in the costs of the economic crisis in Europe: are cities sources of regional resilience?, *Journal of Economic Geography*, 15: 951–972.

Cuadrado-Roura J. R., Martín R. και Rodríguez-Pose A. (2016), *The economic crisis in Europe: Urban and regional consequences*, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 9(1): 3-11.

Davies S., Kah S. και Woods C. (2010), *Regional dimensions of the financial and economic crisis*, EPRC Paper, 70.

Davoudi S., Evans N., Governa F. και Santagelo M. (2008), *Territorial governance in the making: Approaches, methodologies, practices*, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles (AGE)*, 46: 33-52. Dawley S., Pike A. και Tomaney J. (2010), *Towards the resilient region? Local Economy*, 25(8): 650-667.

European Commission (2013α), *EVALSED: The resource for the evaluation of socio-economic development – Evaluation guide*, Brussels: European Commission.

European Commission (2013β), *EVALSED Sourcebook: Method and techniques*, Brussels: European Commission.

Ezcurra R., Gil C. και Rapún M. (2006), *Regional specialization in the European Union*, *Regional Studies*, 40(6): 601-616.

Farole T., Rodriguez-Pose A. και Storper M. (2011), Cohesion policy in the European Union: Growth, geography, institutions, *Journal of Common Market Studies*, 49(51), 1089-1111.

Feinstein O. και Zapico E. (2010), Evaluation of Government Performance and Public Policies in Spain, ECD Working Paper Series No 22/May 2010, IEG, Washington, DC: World Bank

Foster K. A. (2007), Snapping back: What makes regions resilient? *National Civic Review*, 96 (3): 27-29.

Fotopoulos G., Kallioras D., και Petrakos G. (2009), Spatial variations in Greek manufacturing employment growth: The effects of specialization and international trade, *Papers in Regional Science*, 89: 109-133.

Fotopoulos G. και Spence N. (1999), Spatial variations in new manufacturing plant openings: Some empirical evidence from Greece, *Regional Studies*, 33: 219-230.

Garcilazo J. E., Oliveira Martins J. και Tompson W. (2010), Why policies may need to be place-based in order to be people-centered, Paris: OECD.

Glanz J. (2006), Collaborative leadership, Thousand Oaks: Corwin Pres

Grossman G. M. και Helpman E. (1991), Comparative advantage and long-run growth, *American Economic Review*, 80: 796-815.

Hallet M. (2002), Income convergence and regional policies in Europe – Results and future challenges, Dortmund: 42nd ERSA Congress “From industry to advanced services” Proceedings.

Heckscher E. (1919/1991), The effect of foreign trade on the distribution of income στο Flam H. και Flanders M. (επιμ.), Heckscher–Ohlin Trade Theory, Cambridge, MA: MIT Press, 43–69.

Herrschel T. και Newman P. (2002), Governance of Europe’s city-regions: Planning, policy and politics, London: Routledge.

Hirschmann A. (1958), The strategy of economic development, New Haven, CT: Yale University Press.

Hix S. και Høyland B. (2011), The political system of the European Union, Houndmills: Palgrave Macmillan.

Holm J. R. και Ostergaard C. R. (2008), Sources of regional resilience in the Danish ICT Sector, DRUID Working Paper, 10.

Hoy W. K. και Tarter J. (1995), Administrators solving the problem of practice, Needham Heights: Allyn and Bacon.

Hübner D. (2008), EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe’s future, Panorama Info regio, 26: 2-5.

Kallioras D. και Petrakos G. (2010), Industrial growth, economic integration and structural change: Evidence from the

EU new member-states regions, *Annals of Regional Science*, 45: 667-680.

Krugman P. (1991), Increasing returns and economic geography, *Journal of Political Economy*, 99: 183–199.

Lau D. (1992), Local concentration and international competitiveness: Some empirical evidence for manufacturing sectors in selected European countries, *Konjunkturpolitik*, 42(2-3): 181–205.

Martin R. (2010), The local geographies of the financial crisis: from the housing bubble to economic recession and beyond. *Journal of Economic Geography*, 11: 587–618

Martin R. (2011), Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks, Newcastle: Regional Studies Association Annual International Conference Proceedings.

Maru Y. T. (2010), Resilient regions: Clarity of concepts and challenges to systemic measurement, CSIRO Working Paper Series, 4.

McCann P. (2015), The regional and urban policy of the European Union: Cohesion, results – orientation and smart specialization, Cheltenham: Edward Elgar.

Melachroinos K. A. (2002), European integration and the spatial dynamics of manufacturing-employment change, *Environment and Planning A*, 34: 2017-2036.

Monastiriotis V. (2011), Making geographical sense of the Greek austerity measures: Compositional effects and long-run implications, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 4: 323–337.

Monastiriotis V., Kallioras D. και Petrakos G. (2017), The regional impact of European Union association agreements: An event-analysis approach to the case of Central and Eastern Europe, *Regional Studies*, 51(10): 1454-1468.

Myrdal G. (1957), *Economic theory and underdeveloped regions*. London: Hutchinson Publishers.

Niemann A. και Ioannou D. (2015), European economic integration in times of crisis: A case of neofunctionalism? *Journal of European Public Policy*, 22(2): 196-218.

North D. C. (1955), Location theory and regional economic growth, *Journal of Political Economy*, 63: 243–258.

Ohlin B. (1933), *Interregional and international trade*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pasinetti L. L. (1981), *Structural change and economic growth: A theoretical essay on the dynamics of the wealth of nations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Perroux F. (1955), Note sur la notion de pole de croissance, *Economie Appliquée*, 7: 307–320.

Petrakos G. (2008), Regional inequalities in Europe: Reflections on evidence, theory and policy, *Town Planning Review*, 79: 7-13.

Petrakos G., Artelaris P. και Kallioras D. (2015), Debt-led convergence in the EU, *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών ΤΜΧΠΠΑ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*, 21(1): 1-18.

Petrakos G., Fotopoulos G. και Kallioras D. (2012), Peripherality and integration: industrial growth and decline in the Greek regions, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30: 347-361.

Petrakos G., Kallioras D. και Anagnostou A. (2011), Regional convergence and growth in Europe: Understanding patterns and determinants, *European Urban and Regional Studies*, 18(4): 375-391.

Petrakos G. και Psycharis Y. (2015), The spatial aspects of economic crisis in Greece, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 9: 137-152.

Petrakos G. και Artelaris P. (2009), European Regional Convergence Revisited: A Weighted Least Squares Approach, *Growth and Change*, 40(2): 319-331

Psycharis Y., Kallioras D. και Pantazis P. (2014), Economic crisis and regional resilience: Detecting the “geographical footprint” of economic crisis in Greece, *Regional Science Policy and Practice*, 6(2): 121-141.

Reinhart C. M. και Rogoff K. S. (2010), Growth in a time of debt, *American Economic Review*, 100(2): 573-578.

Romer P. (1986), Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 94(5): 1002–1037.

Romer P. M. (1987), Growth based on increasing returns due to specialization, *American Economic Review*, 77(2): 56-62.

Samuelson P. (1949), International factor-price equalization once again, *Economic Journal*, 9: 181–197.

Sapir A. (2014), Still the right Agenda for Europe? The Sapir Report ten years on, *Journal of Common Market Studies*, 52: 57-73.

Sapir A., Aghion P, Bertola G., Hellwig M., Pisani-Ferry J., Rosati D., Viñals J. και Wallace H. (επιμ.) (2004), *An Agenda for a growing Europe: The Sapir Report*, Oxford: Oxford University Press.

Schumpeter J. A. (1942), *Capitalism, socialism and democracy*, New York: Harper and Brothers.

Scott A. J. (2001), *Global city-regions: Trends, theory, policy*, Oxford: Oxford University Press.

Scott A. J. και Storper M. (2003), Regions, globalization, development, *Regional Studies*, 37(6-7): 607-620.

Simmie J. και Martin R. (2010), The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach, Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 3: 27-43.

Solow R. (1956), A contribution to the theory of economic growth, Quarterly Journal of Economics, 70: 65–94.

Thompson W. (1956), A preface to urban economics, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Tsiapa M. (2014), New aspects on the international concentration patterns of the European Union, Italian Journal of Regional Science, 13(3): 5-34.

US Congress (2009), Public Law 111-5: American Recovery and Reinvestment Act of 2009.

Weinhold D. και Rauch J. E. (1999), Openness, specialization and productivity growth in less developed countries, Canadian Journal of Economics, 32(4): 1009-1027.

World Bank (2009), World Development Report 2009: Reshaping economic geography, Washington DC: World Bank.

Αστική Ανθεκτικότητα και «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων: η Νέα Παραλία Θεσσαλονίκης ως πεδίο συγκρούσεων

Μαρία Καραγιάννη

Λεύκης 14, 54351, Θεσσαλονίκη
6973876542
mkaragi@arch.auth.gr

Ματίνα Καψάλη

Ι. Γκούρα 5, 54352, Θεσσαλονίκη
6980967495
skapsali@arch.auth.gr

**Urban Resilience and “co-creation” of public
spaces: the New Waterfront of Thessaloniki as an
urban arena of conflicts**

Maria Karagianni

Lefkis 14,
54351, Thessaloniki

+306973876542

mkaragi@arch.auth.gr

Matina Kapsali

I. Gkoura 5, 54352, Thessaloniki

+306980967495

skapsali@arch.auth.gr

Περίληψη

Το Συνέδριο του ΟΗΕ Habitat III (2016) και η Νέα Ατζέντα για τις Πόλεις, σηματοδότησαν και επίσημα τη στροφή των παγκόσμιων αστικών πολιτικών από την αστική βιωσιμότητα, στην αστική ανθεκτικότητα. Στο πλαίσιο της τελευταίας, η συμμετοχή των πολιτών στην παραγωγή των δημόσιων χώρων αποκτά νέα σημασία. Το 2016, ο Δήμος Θεσσαλονίκης ανακοίνωσε την ένταξη του στο δίκτυο των «100 Ανθεκτικών Πόλεων», του Ιδρύματος Rockefeller. Η «Στρατηγική για την Αστική Ανθεκτικότητα» του Δήμου, έφερε στο επίκεντρο της συζήτησης για την ανθεκτικότητα, την έννοια της «συν-δημιουργίας» των δημόσιων χώρων. Εφορμώντας από τα παραπάνω, το παρόν άρθρο εξετάζει το παράδειγμα της Νέας Παραλίας Θεσσαλονίκης, αναλύοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ των αστικών πολιτικών και πρακτικών του Δήμου Θεσσαλονίκης και ομάδων πολιτών. Ο στόχος μας είναι να αναδείξουμε το πολύπλοκο δίκτυο συναινέσεων και συγκρούσεων που αναδύεται στους δημόσιους χώρους της πόλης, υποστηρίζοντας τη σημασία των πρακτικών αμφισβήτησης, καθώς αυτές αποτελούν τη δημοκρατική χωρική έκφραση των πραγματικών αναγκών και επιθυμιών των κατοίκων των πόλεων.

Abstract

United Nation's Habitat III and the New Urban Agenda have marked a turn of global urban policies from urban sustainability to urban resilience. From then onwards, citizen participation attains an increased importance in the production of public spaces. In 2016, the Municipality of Thessaloniki announced its participation in the network of "100 Resilient Cities", financed by the Rockefeller Foundation. Building on this, the Municipality has produced the "Strategy for Urban Resilience", which foregrounds the concept of "co-creation" and participation of public spaces. In light of this, we explore the re-ordering of Thessaloniki's New Waterfront, through the interplay among urban policies and practices of the Municipality and citizen-led initiatives of everyday praxis. Our aim is to unearth the complex network of consensus and contestation, emerging in and through the public spaces of the New Waterfront, paying particular attention to the importance of practices of dissensus. Conceptualizing these practices as the spatialization of democratic urban politics, we provide an empirically grounded analysis of how and to what extent they contribute towards more democratic urban transformation.

Εισαγωγή

Αυτό που διακυβεύεται λοιπόν είναι η πρακτική της γνήσιας δημοκρατίας, η επιστροφή στην πόλις, ο δημόσιος χώρος για τη συνάντηση και τη διαπραγμάτευση της διαφωνίας, όπου εκείνοι που δεν έχουν τόπο και δεν υπολογίζονται ή κατονομάζονται μπορούν να αποκτήσουν φωνή.

(Swyngedouw, 2009:613)

Το 2016, η Θεσσαλονίκη εισέρχεται στο δίκτυο των 100 Ανθεκτικών πόλεων του Ιδρύματος Rockefeller. Ήδη από το 2010, και εν μέσω της «ελληνικής κρίσης», η Θεσσαλονίκη προβάλλεται στον κυρίαρχο Λόγο¹⁶ ως μία πόλη φιλική, όπου οι πολίτες έχουν τον πρώτο λόγο στην δημιουργία και διαχείριση των δημόσιων χώρων. Σε μια εποχή που η «ανθεκτικότητα» γίνεται “buzzword” παγκοσμίως (Davoudi et al., 2012) και οι ελληνικές πόλεις υφίστανται ταχείς μετασχηματισμούς στο πλαίσιο μιας πολύπλευρης χωρικής, κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, το ενδιαφέρον τόσο των επίσημων πολιτικών όσο και των πρακτικών των κατοίκων των πόλεων στρέφεται στον δημόσιο χώρο. Νέα δίκτυα αναπτύσσονται μεταξύ επίσημων φορέων, τοπικών κυβερνήσεων και εθνικών οργανισμών, βασισμένα στην μετακίνηση πολιτικών (policy mobility) και στην μεταφορά τεχνογνωσίας για την αντιμετώπιση των νέων αστικών προκλήσεων. Παράλληλα, ομάδες πολιτών επιδιώκουν να επαναοικειωθούν τα πάρκα, τις πλατείες και τους δρόμους, πειραματίζονται με νέες αστικές πρακτικές και δίνουν καινοτόμα νοήματα στον δημόσιο χώρο.

Εκκινώντας από αυτό το πλαίσιο, σε αυτό το άρθρο, υποστηρίζουμε πως είναι απαραίτητο να επαναπροσδιορίσουμε την σχετικά πρόσφατη αυτή πρόταση για «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων, δίνοντας έμφαση στους φορείς που εκφράζουν αμφισβήτηση και διαφωνία απέναντι στον κυρίαρχο τρόπο νοηματοδότησης του όρου. Για να το πετύχουμε αυτό, εξετάζουμε (1) τους τρόπους με τους οποίους νοηματοδοτείται ο όρος «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων στο πλαίσιο των κυρίαρχων πολιτικών και πρακτικών και (2) τις πρακτικές διαφωνίας και σύγκρουσης με το κυρίαρχο, καθώς αυτές αποτελούν τη δημοκρατική χωρική έκφραση των πραγματικών αναγκών και επιθυμιών των κατοίκων των πόλεων («συν-δημιουργία» μέσω της διαφωνίας). Προς αυτή την κατεύθυνση επιλέγουμε να εξετάσουμε το παράδειγμα της Νέας Παραλίας Θεσσαλονίκης το οποίο προβάλλεται από το Δήμο και άλλους φορείς της πόλης ως ένα «ζωντανό εργαστήριο» (για μια κριτική ανάλυση του όρου δες Evans, 2011), αλλά και ως ένας

από τους σημαντικότερους δημόσιους χώρους της πόλης, κεντρικός στην κατασκευή και προβολή της εικόνας της στον κόσμο. Παράλληλα, στη Νέα Παραλία αναδύεται ένα ευρύ δίκτυο φορέων και δρώντων υποκειμένων με διαφορετικούς -εκ πρώτης όψεως- στόχους και προσδοκίες, προσφέροντας έτσι ένα πρόσφορο πεδίο για την ανάλυση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των αστικών πολιτικών και πρακτικών του Δήμου Θεσσαλονίκης, ιδιωτών και άλλων επίσημων οργανισμών και φορέων, και ομάδων πολιτών.

Το παρακάτω άρθρο βασίζεται σε έρευνα που διεξάγεται στην Θεσσαλονίκη κατά την διάρκεια των τελευταίων τριών χρόνων και βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την συλλογή των ποιοτικών δεδομένων είναι: (1) έρευνα στον τύπο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, (2) ημι-δομημένες σε βάθος συνεντεύξεις με μέλη ομάδων κατοίκων που δραστηριοποιούνται στο χώρο της Νέας Παραλίας, (3) συνεντεύξεις με εκπροσώπους του Δήμου Θεσσαλονίκης, και (4) συμμετοχική παρατήρηση των δράσεων ομάδων κατοίκων στη Νέα Παραλία. Για να διασφαλισθεί η ανωνυμία των όσων συμμετείχαν στην έρευνα, τα ονόματα έχουν αλλαχθεί με αντίστοιχα ως προς το φύλο, τυχαία ονόματα.

Το άρθρο αναπτύσσεται σύμφωνα με την ακόλουθη δομή. Στο πρώτο τμήμα, θέτουμε τους βασικούς θεωρητικούς άξονες, αναλύοντας τα νοήματα που λαμβάνει ο όρος «συν-δημιουργία δημόσιων χώρων» στο πλαίσιο των πολιτικών αστικής ανθεκτικότητας και επισημαίνοντας την ανάγκη να αναζητήσουμε μία διαφορετική εννοιολόγηση του, μελετώντας τις πρακτικές διαφωνίας στον δημόσιο χώρο. Το δεύτερο τμήμα αποτελεί την κύρια εμπειρική ανάλυση. Η πρώτη ενότητα θέτει το πλαίσιο μέσα στο οποίο η «συν-δημιουργία» των δημόσιων χώρων αναδύθηκε ως κεντρικό ζήτημα στον Λόγο του Δήμου Θεσσαλονίκης από το 2011 μέχρι και σήμερα. Η δεύτερη ενότητα εξετάζει κριτικά την Νέα Παραλία Θεσσαλονίκης ως πεδίο «συν-δημιουργίας», αναλύοντας τις χωρικές πολιτικές και πρακτικές των ποικίλων επίσημων και

ανεπίσημων φορέων που δρουν σε αυτήν. Τέλος, στο τελευταίο τμήμα του άρθρου, αναλύουμε τους τρόπους με τους οποίους το παράδειγμα της Νέας Παραλίας Θεσσαλονίκης μπορεί να μας βοηθήσει να επαναπροσδιορίσουμε τον όρο «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων.

«Συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων: συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις την εποχή της αστικής ανθεκτικότητας

Τον Οκτώβριο του 2016, πραγματοποιήθηκε στο Κίτο η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Στέγαση και την Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη (Habitat III) κατά την διάρκεια της οποίας υπογράφηκε η Νέα Ατζέντα για τις Πόλεις (NAΠ). Τόσο στους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDGs, Στόχος 11) όσο και στην NAΠ ένας βασικός στόχος που επαναλαμβάνεται είναι «να κάνουμε τις πόλεις [...] [τόπους] ασφαλείς, ανθεκτικούς, βιώσιμους και χωρίς αποκλεισμούς» (United Nations, 2017:1). Δύο από τα κεντρικά ζητήματα της Νέας Ατζέντας για την πόλη αποτελούν η ανθεκτικότητα και ο δημόσιος χώρος. Τα τελευταία χρόνια η ερώτηση του πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε ανθεκτικές πόλεις και χώρους προσελκύει όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον και ειδικά το ενδιαφέρον κυβερνητικών οργανισμών, think tanks, συμβουλευτικών ομάδων. Κεντρικό ρόλο για την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης διαδραματίζει τα τελευταία χρόνια το πρόγραμμα του Ιδρύματος Rockefeller που ονομάζεται 100 Ανθεκτικές Πόλεις και εισάγει δυναμικά την έννοια της ανθεκτικότητας στον κυρίαρχο τρόπο ανάπτυξης των πόλεων.

Η έννοια της ανθεκτικότητας των πόλεων παίζει κεντρικό ρόλο στην οργάνωση των στρατηγικών ανάπτυξης σε πόλεις ολόκληρου του κόσμου. Η ανθεκτικότητα είναι μια έννοια την οποία δανείστηκαν οι κοινωνικές επιστήμες από τις φυσικές επιστήμες. Πολλοί ερευνητές έχουν επιδιώξει να ορίσουν την αστική

ανθεκτικότητα. Συνδέεται από τους περισσότερους με την ικανότητα μιας πόλης να «αντέχει κραδασμούς και επιπονήσεις» (Leichenko, 2011:164), να προσαρμόζεται σε αλλαγές (Desouza and Flanery, 2013) και να παρέχει την δυνατότητα για αλλαγές (Collier et al., 2013). Η παγκόσμια οικονομική κρίση, η κλιματική αλλαγή και οι μεταναστευτικές ροές προβάλλονται ως κύρια και καίρια φαινόμενα που καλείται η ανθεκτικότητα να αντιμετωπίσει. Σύμφωνα με το Ίδρυμα Rockefeller (100 Resilient Cities, 2018:1), αστική ανθεκτικότητα είναι:

«η ικανότητα των ατόμων, των κοινοτήτων, των επιχειρήσεων και των συστημάτων μέσα σε μια πόλη να επιβιώσουν, να προσαρμοστούν και να αναπτυχθούν όχι μόνο ως απάντηση στους κραδασμούς (όπως η θερμοκρασία, οι πυρκαγιές και οι πλημμύρες) αλλά και στις πιέσεις που αποδυναμώνουν τον ιστό μιας πόλης σε καθημερινή ή κυκλική βάση»

Η αστική ανθεκτικότητα συνδέεται άρρηκτα με τον κρίσιμο ρόλο που αποκτά ο δημόσιος χώρος στις κυρίαρχες αστικές πολιτικές. Ενώ όμως οι MacKenzie and Storrington (2016:1) επισημαίνουν πως «ο κρίσιμος ρόλος του δημόσιου χώρου [...] στην νέα ατζέντα για τις πόλεις σηματοδοτεί μία σημαντική στροφή», είναι σημαντικό να εξετάσουμε τα νοήματα που προωθούνται με αφορμή τη ΝΑΠ και τη «νέα» αυτή στροφή. Όπως τονίζει η Kaika (2017), ενώ η ΝΑΠ παρουσιάζει μια αλλαγή στο εννοιολογικό πλαίσιο, στον τρόπο δηλαδή που κατανοεί τις πόλεις, δεν αλλάζει κάτι στο επίπεδο των προτάσεων για το πώς θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν οι αλλαγές αυτές. Στην πραγματικότητα, φαίνεται να μένει προσκολλημένη σε προηγούμενες ατζέντες και μεθοδολογικά πλαίσια, υιοθετώντας τα ίδια τεχνοκρατικά εργαλεία για την ανάπτυξη των πόλεων. Ο λόγος που παράγεται στο πλαίσιο της ΝΑΠ αρθρώνεται γύρω από μια ποσοτικοποιημένη και νεοφιλελεύθερη εννοιολόγηση του δημόσιου χώρου που τον αναλύει με βάση στατιστικούς δείκτες, τεχνοκρατικές προτάσεις, όπως είναι οι

έξυπνες πόλεις, και θεσμικά πλαίσια που βασίζονται στον οικολογικό εκμοντερνισμό (ο.π.: 89).

Οι στόχοι της αστικής ανάπτυξης που προτείνονται στο πλαίσιο των παραπάνω παγκόσμιων αστικών στρατηγικών δεν είναι καινούργιοι. Συγκεκριμένα, στόχοι που προ-υπήρχαν όπως η δημιουργία πόλεων χωρίς αποκλεισμούς (inclusive cities), η «συν-δημιουργία» της πόλης (co-creating the city), η χρήση νέων τεχνολογιών και συστημάτων έξυπνων πόλεων, και η αποτελεσματική διακυβέρνηση χωρίς αποκλεισμούς (inclusive and efficient governance) επανέρχονται στο επίκεντρο και μεταφέρονται από την παγκόσμια στην αστική κλίμακα. Στο παρόν άρθρο επικεντρωνόμαστε στην έννοια της «συν-δημιουργίας» των δημόσιων χώρων, η οποία μεταφέρθηκε σε διαφορετικές αστικές στρατηγικές και μεταφράστηκε με διαφορετικούς όρους ανάλογα με το πλαίσιο της κάθε πόλης, όπως «συν-δημιουργία της πόλης» (στη Vejle), «πόλη χωρίς αποκλεισμούς» (στο Dakar) ή «συνιδιοκτησία στην λήψη αποφάσεων» (στο Rotterdam). Στην Ελλάδα, η «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων εισάγεται ως κεντρικός άξονας των Στρατηγικών Αστικής Ανθεκτικότητας τόσο στην Αθήνα όσο και στην Θεσσαλονίκη

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να τονίσουμε πως η έννοια της «συν-δημιουργίας» δημόσιων χώρων αποτελεί μία νέα έκφραση ενός μοντέλου ανάπτυξης των πόλεων που υιοθετείται εδώ και χρόνια από νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις και βασίζεται στην έννοια της συμμετοχικότητας. Κατά την διάρκεια των δυο τελευταίων δεκαετιών, νέες καινοτόμες μορφές αστικής διακυβέρνησης αναδύθηκαν, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές κρατο-κεντρικές μορφές λήψης αποφάσεων. Αυτοί οι σχηματισμοί αναδιαμορφώνουν τη σχέση κράτους, ιδιωτικής πρωτοβουλίας και κοινωνίας των πολιτών και φέρνουν στην επιφάνεια νέους μηχανισμούς διαπραγμάτευσης και συμμετοχής, θέτοντας εκ νέου τα ζητήματα της πολιτικής συμμετοχής και της δημοκρατίας. Όπως αναφέρει ο Pierre (2000:19) «η διακυβέρνηση, δίνοντας έμφαση

στην αποκεντρωμένη εμπλοκή των πολιτών, προωθείται ως ένας πιο ευέλικτος και δημοκρατικός τρόπος για την διαχείριση των δημόσιων προβλημάτων». Επίσης, ο ίδιος (Pierre, 2000) υποστηρίζει πως αυτή η αλλαγή συνέβη λόγω της ανικανότητας του κράτους να διαχειριστεί τα πολύ σημαντικά σύγχρονα προβλήματα. Τέτοιες μορφές διακυβέρνησης πέρα από το κράτος (governance-beyond-the-State) έχουν αντικρουόμενη φύση, καθώς από την μια έχουν ως στόχο την δημοκρατία και την ενδυνάμωση των πολιτών, ενώ από την άλλη είναι με επιτυχία ενταγμένες σε διαδικασίες αστικής νεοφιλελευθεροποίησης (Swyngedouw, 2005).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κάποιοι/ες αναγνωρίζονται ως αναγνωρισμένοι εταίροι (legitimate partners) και συμμετέχουν στην παραγωγή των χώρων της πόλης και κάποιοι/ες όχι. Όπως αναφέρει ο Swyngedouw (2011:7), οι πολιτικές συγκρούσεις γύρω από τον δημόσιο χώρο δεν είναι απλώς μια σύγκρουση διαφορετικών συμφερόντων αλλά «ένας αγώνας για να αναγνωριστεί η φωνή κάποιας ως η φωνή ενός 'αναγνωρισμένου' (legitimate) εταίρου». Μέσα σε αυτή τη σύγκρουση, η πολιτική ¹⁷ επιδιώκει να κατασκευάσει «χωρικότητες [που] φυσικοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις, μετασχηματίζοντας τις αυθόρμητες μορφές σε ένα σταθερό τοπίο το οποίο παρουσιάζεται ως αμετάβλητο και όχι ως ανοιχτό στην αμφισβήτηση» (Kohn, 2003:5). Με άλλα λόγια, η πολιτική επιδιώκει να αποδώσει συγκεκριμένες χρήσεις σε συγκεκριμένους χώρους και καθορισμένους ρόλους στον κάθε αναγνωρισμένο εταίρο που συμμετέχει στην «συν-δημιουργία» των χώρων αυτών. Το σημαντικό στοιχείο δηλαδή που αποσιωπάται από αυτή την διαδικασία είναι η διαφωνία. Όπως αναφέρει ο Σεβαστάκης (Σεβαστάκης, 2011) «αισθητικά αποδεκτό είναι» για την πολιτική «μόνο το (α)πολίτικα κόσμιο, δηλαδή η έξωση κάθε ορατής διαμαρτυρίας από τον δημόσιο χώρο».

Ωστόσο, αυτή η διαδικασία δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένη και πάντοτε μεταβάλλεται (Dikec, 2005; Massey, 2005), κάτι που

σημαίνει πως είναι πάντοτε πιθανόν να αναδυθεί το πολιτικό, δηλαδή κοινωνικές και χωρικές σχέσεις που παίρνουν υλική και συμβολική υπόσταση με αγωνιστικό (agonistic) τρόπο (Massey, 2005). Ενώ η πολιτική που δομείται μέσα από της πολιτικές αστικής ανθεκτικότητας επιδιώκει να δομήσει ένα συναινετικό πλαίσιο όπου συγκεκριμένοι φορείς θα έχουν συγκεκριμένους ρόλους, πάντοτε θα υπάρχουν εκείνες οι δυνάμεις που θα προωθούν τον αγωνιστικό (agonistic) δημόσιο χώρο. Μέσα από αυτόν, η «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων μετατρέπεται από μια διαδικασία που βασίζεται στην συναίνεση και σε προκαθορισμένους και σαφώς ορισμένους ρόλους, σε μια διαδικασία που βασίζεται στην σύγκρουση και στην διαφωνία («συν-δημιουργία» μέσω της διαφωνίας). Το πολιτικό, λοιπόν, αναφέρεται στις πρακτικές εκείνες που αμφισβητούν τον σαφή καθορισμό των χρήσεων και των χρηστών του αστικού χώρου και αναφέρονται στο επίπεδο του κοινωνικού και χωρικού ανταγωνισμού (Dikec, 2005). Ο δημόσιος χώρος παράγεται πάντα μέσα από την διαλεκτική σχέση αυτών των αντικρουόμενων διαδικασιών, ή όπως το θέτει ο Springer (2009:140).

«ο δημόσιος χώρος είναι μια διαδικασία, ποτέ ένα τελειωμένο έργο, πάντοτε σε μια κατάσταση που ισορροπεί ανάμεσα σε αυτούς που επιδιώκουν να τον αποστερήσουν και σε αυτούς που επιδιώκουν να τον επεκτείνουν»

Τι θα συνέβαινε λοιπόν εάν λαμβάναμε σοβαρά υπόψιν τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό των πρωτοβουλιών κατοίκων που αρνούνται να εισέρχονται απλώς σε προκαθορισμένα πλαίσια διαπραγμάτευσης; Σε αυτό το άρθρο, προτείνουμε πως σήμερα υπάρχει η επιτακτική ανάγκη να δώσουμε σημασία, να εξετάσουμε και να αναλύσουμε τις πρωτοβουλίες εκείνες που προχωρούν πέρα από τα «ψεύτικα διλήμματα περί βιωσιμότητας» (Kaika, 2017) και ανθεκτικότητας και κάνουν πραγματικότητα πρακτικές κοινωνικής διαφωνίας. Αναζητώντας τις χωρικότητες που παράγονται μέσα από αυτές τις

διαδικασίες της «συν-δημιουργίας» μέσω της διαφωνίας, θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις πόλεις ως πεδία άσκησης πολιτικής και όχι ως κενά δοχεία όπου ο κάθε πολίτης έχει συγκεκριμένους ρόλους. Στην ανάλυση που ακολουθεί, επιδιώκουμε να επαναπροσδιορίσουμε την έννοια της «συν-δημιουργίας», εξετάζοντας το πολύπλοκο δίκτυο συναινέσεων και συγκρούσεων που αναδύεται στους δημόσιους χώρους της πόλης και δίνοντας έμφαση στη σημασία των πρακτικών διαφωνίας.

«Συν-δημιουργία» χώρων και συμμετοχή πολιτών στο πλαίσιο της πολιτικής του Δήμου Θεσσαλονίκης: η περίπτωση της Νέας Παραλίας

Η Θεσσαλονίκη αντιμετωπίζει μία σημαντική έλλειψη ανοιχτών δημόσιων χώρων ενώ χαρακτηριστικό της ποιότητας ζωής των κατοίκων του Δήμου Θεσσαλονίκης (ΔΘ) είναι πως τους αναλογούν μόλις 2,6 τ.μ. πρασίνου ανά άτομο (Garzillo and Ulrich, 2015; Latinopoulos, Mallios and Latinopoulos, 2016). Η εκλογή του Γ. Μπουτάρη το 2010 στη θέση του Δημάρχου της Θεσσαλονίκης προβλήθηκε και συζητήθηκε ως μία στροφή για την πόλη και το Δήμο προς τη δημιουργία μιας Θεσσαλονίκης πιο φιλικής προς τους κατοίκους της, αλλά και πιο εξωστρεφούς στην επαφή της με τον υπόλοιπο κόσμο (Χριστοδούλου, 2014). Σύμφωνα με δηλώσεις του, στόχος της διοίκησής του είναι «να γίνουμε μια κοινωνία που θα χαρακτηρίζεται από την συμμετοχή των πολιτών στα κοινά» (Μπουτάρης, 2015:1). Παράλληλα, η δικτύωση της πόλης αποτελεί στρατηγικό άξονα της δημοτικής πολιτικής γύρω από τον τουρισμό και τον πολιτισμό στο πλαίσιο της οποίας η δημιουργία συνεργειών με ποικίλους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, η ενίσχυση του εθελοντισμού και η ανάδειξη της έννοιας του «ενεργού πολίτη» παίζουν κεντρικό ρόλο (Athanassiou, Kapsali & Karagianni, 2015b).

Η Νέα Παραλία Θεσσαλονίκης αποτελεί τον μεγαλύτερο -σε έκταση-

δημόσιο χώρο της πόλης και ενσωματώνει ποικίλα και πολλές φορές αντικρουόμενα νοήματα. Αφενός, είναι ένας ζωντανός, ελκυστικός και με χαρακτηριστική αρχιτεκτονική ταυτότητα δημόσιος χώρος που αποτελεί το πεδίο συνάντησης ενός πλήθους διαφορετικών ανθρώπων. Αφετέρου, ως ένα έργο αστικής αναζωογόνησης στη Θεσσαλονίκη, η Νέα Παραλία προβάλλεται το τελευταίο διάστημα και ως σημαντικός πόλο ενίσχυσης της ανάπτυξης και των επενδύσεων για την πόλη. Οι δύο αυτές πολύ-επίπεδες διαδικασίες αναλύονται διαδοχικά στις παρακάτω παραγράφους.

Σημαντικό σημείο για την ανάδειξη του δημόσιου και δημοκρατικού χαρακτήρα της Νέας Παραλίας αποτέλεσε η κατάληψη του από του «Αγανακτισμένους του Λευκού Πύργου» το 2011, η οποία εδώ εξετάζεται ως κατεξοχήν παράδειγμα χωρικοποίησης και έκφρασης της διαφωνίας. Όπως και στην περίπτωση των Αγανακτισμένων στο Σύνταγμα (Kaika and Karaliotas, 2016), οι συγκεντρωμένοι αποτελούσαν χωρίς αμφιβολία ένα ετερογενές πλήθος. Από την μία πλευρά, υπήρχαν οι ομάδες που λειτουργούσαν με βάση τις αρχές της άμεσης δημοκρατίας και της οριζόντιας αυτό-οργάνωσης. Μέσα από καθημερινές συνελεύσεις και συζητήσεις διαμαρτύρονταν ενάντια στην κυρίαρχη πολιτική, ενώ παράλληλα δημιουργούσαν καινούριες χωρικές ταυτότητες στην πλατεία του Λευκού Πύργου. Παραμένοντας εκεί για μέρες οργάνωσαν εναλλακτικές δομές όπως κουζίνα, πολιτιστικά δρώμενα και ραδιόφωνο. Από την άλλη υπήρχαν ομάδες που συλλογικοποιούνταν γύρω από την έννοια της εθνικής ταυτότητας με κεντρικά συνθήματα όπως «κλέφτες», «προδότες» ή «δουλειές για τα παιδιά μας, όχι για τους ξένους». Ωστόσο, έπειτα από κάποιους μήνες, οι «Αγανακτισμένοι του Λευκού Πύργου» εκδιώχθηκαν από την πλατεία του Λευκού Πύργου με την παρέμβαση της αστυνομίας και με αναφορές από την πλευρά του Δημάρχου στην «αισθητική υποβάθμιση» που δημιουργούσαν οι σκηνές των Αγανακτισμένων στην Νέα Παραλία (Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου, 2011a, 2011b, 2011c). Από τους Αγανακτισμένους και έπειτα, η Νέα Παραλία αποτέλεσε πεδίο για την χωρικοποίηση της έκφρασης

της διαφωνίας, αλλά όχι πάντα με ριζοσπαστικό τρόπο. Για παράδειγμα, η περιοχή όπου βρίσκεται το άγαλμα του Μ. Αλεξάνδρου συχνά επιλέγεται για την οργάνωση συγκεντρώσεων με εθνικιστικό και ρατσιστικό χαρακτήρα ¹⁸ .

Πέρα από τις μεγάλες συγκεντρώσεις ή παρεμβάσεις, η Νέα Παραλία, στο επίπεδο της καθημερινής ζωής της πόλης, αποτελεί το πεδίο όπου διαπλέκονται καθημερινές πρακτικές ατόμων με διαφορετική κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα: κάτοικοι της πόλης, τουρίστες, πλανόδιοι μικροπωλητές, μετανάστριες και ντόπιοι, μουσικοί του δρόμου. Η ετερογένεια αυτή έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους φορείς άσκησης πολιτικής καθώς άτομα/ομάδες και πρακτικές που δεν «χωράνε» στην κυρίαρχη εικόνα της νέας παραλίας, για παράδειγμα οι μικροπωλητές, συχνά εκδιώκονται ¹⁹ .

Στο επίπεδο άσκησης της επίσημης πολιτικής και στον κυρίαρχο Λόγο για την πόλη, όπως αναλύεται σε μεγαλύτερη έκταση στην επόμενη ενότητα, η Νέα Παραλία λειτουργεί ως μέσο συγκρότησης του brand της πόλης, κάτι που έγινε ιδιαίτερα έντονο μετά την ανάπλασή της. Η ανάπλαση ξεκίνησε με την προκήρυξη αρχιτεκτονικού διαγωνισμού από το ΔΘ το 2001 και κατασκευάστηκε την περίοδο 2006-2014 από το αρχιτεκτονικό γραφείο των Νικηφορίδη-Cuomo, ενώ είχε προηγηθεί η ανάπλαση της πλατείας Λευκού Πύργου από ομάδα αρχιτεκτόνων με επικεφαλής την αρχιτέκτονα Κατερίνα Τσιγαρίδα, που ολοκληρώθηκε το 2006. Η Νέα Παραλία σύμφωνα με τους αρχιτέκτονές της (Τζήμου, 2017) αφενός λειτουργεί ως ένα εργαλείο για την προβολή της πόλης στο εξωτερικό, δίνοντας μια νέα ταυτότητα σε αυτή, αφετέρου αποτελεί έναν από τους ελάχιστους «πετυχημένους» ελεύθερους χώρους της Θεσσαλονίκης. Ενδεικτικό του ρόλου που απέκτησε για την πόλη μετά την ανάπλαση είναι οι χαρακτηρισμοί που έχουν αποδοθεί στη Νέα Παραλία από τον τύπο όπως είναι, μεταξύ άλλων, οι «Παρθενώνας

της Θεσσαλονίκης» (Voria.gr, 2017), «Μακεδονική Ριβιέρα» (Δούμας, 2017) ή η «βιτρίνα» της Θεσσαλονίκης (Στεφανοπούλου, 2012).

Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε το ρόλο που έπαιξε ο ανασχεδιασμός του φυσικού χώρου της παραλίας στον αποκλεισμό συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Πριν τον ανασχεδιασμό, στα πάρκα της παραλίας (και κυρίως στο παλιό «Πάρκο των Σκύλων» και νυν «Πάρκο των Εποχών») διοργανώνονταν αρκετά συχνά πολιτιστικά και πολιτικά φεστιβάλ. Ο ανασχεδιασμός του φυσικού χώρου και ο Λόγος γύρω από αυτόν ως το νέο σημείο προβολής της πόλης απέκλεισε την οργάνωση μεγάλων συγκεντρώσεων μέσα από την δημιουργία μικρών χώρων που ιδανικά προσλαμβάνουν μόνο συγκεκριμένες χρήσεις. Παρόλα αυτά, όπως αναφέραμε παραπάνω ο δημόσιος χώρος βρίσκεται πάντα σε μια διαρκή διαδικασία αμφισβητήσεων και, όπως αναλύεται στην επόμενη ενότητα, παρά την απουσία, πλέον, κατάλληλων χώρων, οι προσπάθειες για διοργάνωση πολιτικών φεστιβάλ από ομάδες και οργανώσεις δεν διακόπηκαν μετά την ανάπλαση.

Ο Δήμος Θεσσαλονίκης στοχεύει στην εμπορική εκμετάλλευση του χώρου της Νέας Παραλίας μέσω πολλαπλών παρεμβάσεων, που περιλαμβάνουν την ενοικίαση των περιπτέρων και των άλλων ακινήτων που βρίσκονται σε αυτή ως χώρων εστίασης και τη δημιουργία μαρίνων ιδιωτικών σκαφών (συνέντευξη με Αντιδήμαρχο του ΔΘ, 24/01/2018, Θεσσαλονίκη), επεμβάσεις που προβάλλονται από τον κυρίαρχο Λόγο για τους δημόσιους χώρους ως τρόποι ενίσχυσης της σχέσης της πόλης με τη θάλασσα, ενώ αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της κυρίαρχης αστικής πολιτικής που ασκείται στη Θεσσαλονίκη. Σε συνέντευξή του ο, Δήμαρχος Θεσσαλονίκης, Γ. Μπουτάρης, αναφέρει χαρακτηριστικά πως «η πόλη έχει γυρισμένη την πλάτη στη θάλασσα. Είμαστε η μοναδική πόλη στον κόσμο -μεσογειακή- με τέτοιο μεγάλο εύρος θαλάσσιου μετώπου, η οποία δεν έχει ούτε ένα σκάφος μέσα -αν εξαιρέσεις τα σκάφη που είναι μέσα στους ναυτικούς ομίλους» (Μπουτάρης,

2017a). Συγκεκριμένα, η πρόθεση της διοίκησης του Δήμου είναι να κατασκευαστούν προβλήτες και μαρίνα ιδιωτικών σκαφών κατά μήκος της Νέας Παραλίας στο τμήμα που δεν έχει αναπλαστεί και βρίσκεται κοντά στο Μέγαρο Μουσικής (Ποσειδώνιο/Κελλάριος Όρμος), στο Ναυτικό Όμιλο Θεσσαλονίκης και μπροστά στο ξενοδοχείο Μακεδονία Παλλάς, υιοθετώντας πρόταση του μεγαλοεπενδυτή Ι. Σαββίδη, ενώ στην τελευταία περίπτωση υπάρχει η πρόθεση η μαρίνα σκαφών να συνδυαστεί και με πλωτή πισίνα (Resilient Thessaloniki, 2016; Μπουτάρης, 2016; Γερακαρίτου, 2017). Οι παρεμβάσεις και οι νέες χωρικότητες που αναδύονται στη Νέα Παραλία ενισχύουν το ευρύτερο όραμα του Δήμου για την τουριστική αξιοποίηση του παραλιακού μετώπου, καθώς, όπως αναφέρει ο Μπουτάρης, «[η μαρίνα στο ξενοδοχείο Μακεδονία Παλλάς] είναι ένα έργο που θα συμβάλλει στην αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος της Θεσσαλονίκης και σίγουρα ταιριάζει με το σχέδιό μας για το παραλιακό μέτωπο» (Γερακαρίτου, 2017)

Η εμπλοκή της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank) στη διαχείριση του παραλιακού μετώπου μέσω της εκπόνησης ενός «Επενδυτικού Πλαισίου Ανασυγκρότησης του παράκτιου μετώπου του θερμαϊκού Κόλπου, για την περιοχή από την Α' Προβλήτα του ΟΛΘ έως τον Κελλάριο Όρμο» (Αυτοδιοίκηση, 2017a, 2017b) αποτελεί μία ακόμη ένδειξη της κυρίαρχης πολιτικής που προωθείται από το Δήμο για τη διαχείριση των δημόσιων χώρων. Το παραπάνω στρατηγικό σχέδιο είναι μέρος της ευρύτερης συνεργασίας μεταξύ του Δήμου Θεσσαλονίκης και της Παγκόσμιας Τράπεζας, η οποία ξεκίνησε στο πλαίσιο του προγράμματος Resilient Thessaloniki του Ιδρύματος Rockefeller και επισημοποιήθηκε με την υπογραφή σχετικού Μνημονίου Συνεργασίας μεταξύ των δύο φορέων το Μάιο του 2017 (Δημοτικό Συμβούλιο Δ. Θεσσαλονίκης, 2017), με διάρκεια περίπου 30 μηνών (Voria.gr, 2016). Αποτέλεσμα του παραπάνω προγράμματος είναι και η αναπτυξιακή Στρατηγική «Θεσσαλονίκη 2030» που εκπόνησε ο Δήμος Θεσσαλονίκης και η οποία εισήγαγε στον Λόγο για την πόλη και την έννοια της «συν-δημιουργίας» δημόσιων χώρων, υιοθετώντας παράλληλα, τουλάχιστον σε επίπεδο

εξαγγελιών, τις αρχές της ΝΑΠ για τη δημιουργία ανθεκτικών και χωρίς αποκλεισμούς πόλεων.

Στη στρατηγική «Θεσσαλονίκη 2030», το παραλιακό μέτωπο της πόλης προσεγγίζεται μέσα από δύο διαφορετικούς, αλλά αλληλένδετους άξονες: μέσω της έμφασης στο παραθαλάσσιο μέτωπο και του ενδιαφέροντος για τους δημόσιους χώρους της πόλης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο M. Berkowitz, πρόεδρος του προγράμματος 100 Resilient Cities, συζητώντας τη σημασία της συνεργασίας με εταίρους, μεταξύ των δράσεων που περιλαμβάνονται στη στρατηγική και υλοποιούνται μέσω συνεργιών είναι «[η] υιοθέτηση ενός κανονιστικού πλαισίου Συν-διαχείρισης του Δημόσιου Χώρου, ... και το Επενδυτικό Πλαίσιο για τον Θερμαϊκό Κόλπο» (Resilient Thessaloniki, 2017: 5). Η περίπτωση της Νέας Παραλίας προβάλλεται ως καλή πρακτική για την επίτευξη των στόχων αυτών, καθώς στους χώρους της συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν τόσο ομάδες πολιτών όσο και επίσημοι φορείς.

Για τη δημιουργία του πλαισίου «συν-δημιουργίας» δημόσιων χώρων ο ΔΘ συνεργάστηκε με τους Street Plans (2017), μία εταιρεία αστικού σχεδιασμού με έδρα την Νέα Υόρκη, που ειδικεύεται στο Tactical Urbanism. Στο πλαίσιο της συνεργασίας τους διοργάνωσαν δύο εργαστήρια πολιτών με θέμα το “Tactical Resilience” (Street Plans, 2017) σκοπός των οποίων ήταν η σταδιακή δημιουργία και πιλοτική εφαρμογή του Κανονισμού για τη «συν-δημιουργία/συν-διαχείριση» του δημόσιου χώρου. Η «συν-δημιουργία» δημόσιων χώρων ορίζεται από τους Street Plans ως η

διοργάνωση μικρής κλίμακας εκδηλώσεων ή παρεμβάσεων ... [οι οποίες] μπορεί να περιλαμβάνουν μουσικές/χορευτικές εκδηλώσεις, εκθέσεις τέχνης, παιχνίδια ή εκδηλώσεις και γιορτές γειτονιάς ... [ή] μικρές φυσικές παρεμβάσεις που θα παραμένουν στο δημόσιο χώρο για να τον ενισχύσουν (π.χ.

τοιχογραφίες, παγκάκια, κ.λπ.).

(*Street Plans, 2017: 1*)

Η στρατηγική επιδιώκει με το παραπάνω κανονιστικό πλαίσιο, αλλά και άλλες δράσεις, να μειώσει την ύπαρξη «περιθωριοποιημένων» δημόσιων χώρων. Η «περιθωριοποίηση» των δημόσιων χώρων προκύπτει, σύμφωνα με την στρατηγική, από την «έλλειψη του αισθήματος του ανήκειν» εκ μέρους των κατοίκων και την «έλλειψη πόρων για επενδύσεις αστικής ανάπλασης», ενώ η συνεργασία με τους κατοίκους έχει πολλαπλά οφέλη, διότι «ταυτόχρονα επιμερίζει τη διαχείριση του χώρου και συνεπώς μειώνει το απαιτούμενο κόστος για τη συντήρησή του» (*Resilient Thessaloniki, 2017: 80*).

«Συν-διαχείριση», εθελοντισμός και ομάδες πολιτών στην Νέα Παραλία

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το πρόγραμμα *Resilient Thessaloniki* επικεντρώθηκε στην «συν-διαχείριση των δημόσιων χώρων», τονίζοντας πως είναι μία «αρκετά δημοφιλής παγκοσμίως» (Γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας, 2016:55) αντίληψη. Ο στόχος της ενίσχυσης της συμμετοχικότητας δομήθηκε πάνω στην αξιολόγηση των δημόσιων χώρων της πόλης και την ενεργή συμμετοχή των κατοίκων. Όπως αναφέρει η Έκθεση Αξιολόγησης που συντάχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος (ο.π.), ενώ υπάρχει πλήθος πρωτοβουλιών από ομάδες πολιτών που συμμετέχουν ενεργά οργανώνοντας δραστηριότητες οικειοποίησης του δημόσιου χώρου, παράλληλα κυριαρχεί έντονα το ζήτημα «της μειωμένης κοινωνικής και αστικής συνείδησης στον τρόπο χρήσης του δημόσιου χώρου της πόλης από τους κατοίκους» (ο.π. :54). Το παραλιακό μέτωπο αναγνωρίζεται στην ίδια έκθεση ως ένα «εξαιρετικό παράδειγμα» (ο.π. :55) όσον αφορά την

συμμετοχικότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Έκθεση, στο πρόβλημα της συντήρησης της Νέας Παραλίας απαντούν ομάδες οι οποίες αναλαμβάνουν δράση έχοντας «ως κοινή αξία την (ανεπίσημη) συν-διαχείριση της Νέας Παραλίας» (ο.π. :55).

Στη Νέα Παραλία πράγματι παρατηρείται ένα πολύπλοκο δίκτυο δρώντων υποκειμένων που αποτελείται από εθελοντές, ομάδες κατοίκων και ενεργούς πολίτες οι οποίοι οργανώνουν συνήθως δράσεις που σχετίζονται είτε με τον καθαρισμό των πάρκων, είτε με τη συντήρηση/ενίσχυση του πρασίνου. Οι εθελοντικές αυτές πρακτικές στηρίζονται από τον ΔΘ και συχνά πραγματοποιούνται σε συνεργασία με ιδιωτικές επιχειρήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πρωτοβουλία «Ξαναδίνουμε λάμψη στην Νέα Παραλία». Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας αυτής, για τον καθαρισμό της Νέας Παραλίας οργανώθηκε μια σειρά εθελοντικών δράσεων από το Κολλέγιο Ανατόλια και τη ΧΑΝΘ, με χορηγό την Alpha Bank. Τονίζοντας την «ολική παραβατικότητα που αντιμετωπίζει καθημερινά ο δημόσιος χώρος της πόλης», ο δήμαρχος Μπουτάρης (Τζήμου, 2016) επεσήμανε ότι τέτοιες δράσεις που βασίζονται στην συνεργασία φορέων έχουν ως στόχο την «συνεχή εκπαίδευση των πολιτών» στον σεβασμό του δημόσιου χώρου. Το ρόλο του Δήμου, ως επισήμος διαχειριστής της Νέας Παραλίας αλλά και του θερμαϊκού κόλπου, έρχονται, λοιπόν, να συμπληρώσουν ή σε κάποιες περιπτώσεις να αναλάβουν ιδιώτες και εταιρείες όπως είναι αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά και άλλες, όπως η Lidl A.E., η JET OIL A.E., η WIND A.E., τα ΕΛ.ΠΕ. A.E. και η ΔΕΘ-Helexpro A.E. με χορηγίες καθαρισμού του θερμαϊκού κόλπου (Tyrosthesis.gr, 2016; Ελληνικά Πετρέλαια A.E., 2016; Ταχιάου, 2016)

Τα ζητήματα της συντήρησης, της παραβατικότητας και της ασφάλειας στη Νέα Παραλία έρχονται συχνά στο επίκεντρο των δράσεων/πολιτικών των εθελοντικών οργανώσεων και του ΔΘ. Σε αυτά τα ζητήματα, κεντρικό ρόλο έχουν διαδραματίσει τα τελευταία χρόνια δύο ομάδες πολιτών που δραστηριοποιούνται

στην περιοχή: οι Los Lampicos και οι Φίλοι της Νέας Παραλίας (ΦΝΠ). Οι Los Lampicos είναι μία ομάδα πολιτών που δημιουργήθηκε το 2011 με σκοπό να καθαρίζουν την παραλία από αυτό που οι ίδιοι θεωρούν «μη-καλλιτεχνικά» γκράφιτι ή «μουτζούρες», διαχωρίζοντας τα από γκράφιτι που αναγνωρίζουν ως τέχνη (Los Lampicos, 2015). Έχοντας ευρύτερους στόχους από τους Los Lampicos, οι ΦΝΠ είναι μια ομάδα πολιτών που ξεκίνησε τη δράση της το 2013. Σκοπός τους είναι να «υποστηρίξουν την εμπειρία συλλογικής κατοίκησης στη Νέα Παραλία της Θεσσαλονίκης που αποτελεί πολύτιμο δημόσιο χώρο για τους κατοίκους και τους επισκέπτες της πόλης» και να συμβάλλουν και στην συντήρηση της ανάπλασης (ΦΝΠ, 2017b). Για να πετύχουν τους στόχους τους, οι ΦΝΠ διοργανώνουν ποικίλες «δράσεις πολιτισμού και ακτιβισμού» (ΦΝΠ, 2017a) οι οποίες ποικίλουν από την υιοθέτηση δέντρων στην Νέα Παραλία, μέχρι τον καθαρισμό της και από πασαρέλες με ανακυκλώσιμα υλικά, μέχρι μουσικές εκδηλώσεις στα πάρκα και ξενάγηση των νεοαφιχθέντων, στην πόλη προσφύγων στα πάρκα της. Χαρακτηριστικό της δραστηριοποίησης των δύο αυτών ομάδων στην πόλη, είναι πως η Έκθεση Αξιολόγησης του Resilient Thessaloniki τις αναγνωρίζει ως καλές πρακτικές, αναφερόμενη στη σημασία του εθελοντισμού για τη «συν-δημιουργία» του δημόσιου χώρου της πόλης (Γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας, 2016).

Στο Λόγο των δύο ομάδων, συχνά παρατηρείται μία ταύτιση των εννοιών της συμμετοχικότητας, του εθελοντισμού, του «πολιτισμού» και της δημοκρατίας, οι οποίες στην πράξη εφαρμόζονται μέσω της διοργάνωσης εκδηλώσεων στη Νέα Παραλία και ομαδικών εξορμήσεων καθαρισμού του χώρου. Κεντρικός στόχος αυτών των πρακτικών είναι, ανάμεσα σε άλλους, η συμβολή στην τουριστική προώθηση της πόλης. Συγκεκριμένα, οι Los Lampicos αναφέρονται συχνά στην αισθητική της πόλης συσχετίζοντας την «καθαρή» εικόνα της με την έννοια του «πολιτισμού», το city branding και την προσέλκυση τουριστών. Όπως τονίζει η Θεοδώρα (μέλος Los Lampicos, προσωπική συνέντευξη, 07/2016, Θεσσαλονίκη), σκοπός τους δεν είναι μόνο να καθαρίζουν την

παραλία αλλά και να προβληματίσουν άλλα άτομα, αναδεικνύοντας το ζήτημα της ευθύνης των πολιτών σε θέματα που αφορούν τον δημόσιο χώρο. Στο ίδιο πνεύμα, η Ειρήνη (μέλος Los Lampicos, προσωπική συνέντευξη, 07/2016, Θεσσαλονίκη), αναφέρει πως «επειδή η Νέα Παραλία είναι το τουριστικό μέτωπο της πόλης, είναι δείγμα πολιτισμού [να είναι καθαρή]». Παράλληλα, ενδιαφέρον για την ανάλυση του λόγου της ομάδας και του τρόπου που χρησιμοποιούν τους όρους εθελοντισμός και συμμετοχή, αλλά και του πώς ερμηνεύουν το δικαίωμα παρέμβασης στο δημόσιο χώρο, έχει και ο ισχυρισμός τους πως ο «εθελοντισμός είναι η επιτομή της δημοκρατίας ... ο δημόσιος χώρος ... αισθάνομαι ότι μου ανήκει όταν προσφέρω για αυτόν» (Σοφία, προσωπική συνέντευξη, 07/2016, Θεσσαλονίκη).

Ενώ οι Los Lampicos βάζουν στο επίκεντρο τις έννοιες της καθαριότητας και της ελκυστικότητας, οι ΦΝΠ επικεντρώνονται στην συντήρηση του χώρου γενικότερα και στην διοργάνωση δρώμενων σε αυτόν. Η Νέα Παραλία γίνεται αντιληπτή ως ένας από τους σημαντικότερους χώρους αναψυχής των κατοίκων και ως εργαλείο για την προώθηση της πόλης στον κόσμο. Παρά τις διαφορές στο περιεχόμενο των δράσεων των δύο ομάδων, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως όλες συμβάλλουν προς την ενίσχυση της νοηματοδότησης της Νέας Παραλίας ως 'βιτρίνας' της Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικά, ο Νίκος (μέλος των ΦΝΠ, προσωπική συνέντευξη, 06/2016, Θεσσαλονίκη) τονίζει πως «η Νέα Παραλία είναι σαν να μένει ένας φτωχός σε ένα φτωχικό δωμάτιο και ξαφνικά να βγαίνει σε ένα πολύ όμορφο σαλόνι. Αυτόν τον ωραίο χώρο εμείς τον κάνουμε πιο φιλικό και πολιτισμένο»²⁰. Στο πλαίσιο μιας από τις εκδηλώσεις τους, που ονομαζόταν «Η πόλη ... το σπίτι μας» και οργανώθηκε μέσω της συνεργασίας των ΦΝΠ, της Πολιτιστικής Εταιρίας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος και του Κολλεγίου Ανατόλια, οι διοργανωτές τονίζουν πως η δράση τους εκκινεί από μια αντίληψη «που δεν διαχωρίζει τον δημόσιο χώρο από τον ιδιωτικό» ενώ ταυτόχρονα «αναγνωρίζει τις υποχρεώσεις όλων μας για τη διαφύλαξη και την προστασία του

δημόσιου χώρου» (ΦΝΠ όπως αναφέρεται στο Vorias, 2017). Έτσι, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, και οι ΦΝΠ στο Λόγο τους αναφέρονται συχνά στις έννοιες του «πολιτισμού» και της «ευθύνης των πολιτών». Μέσα από τη δράση και το Λόγο των δύο ομάδων, φαίνεται να επιδιώκεται η ενίσχυση της χωρικής ταυτότητας της Νέας Παραλίας ως εξευγενισμένου τόπου τουριστικής προβολής της πόλης.

Η αισθητικοποίηση του δημόσιου χώρου: χρήσεις και χρήστες στην Νέα Παραλία

Με βάση τα παραπάνω, κεντρικό ρόλο στον Λόγο γύρω από τον δημόσιο χαρακτήρα της Νέας Παραλίας κατέχει η συζήτηση για την προστασία της από βανδαλισμούς, τη συντήρησή της και τη προβολή της εικόνας της στον κόσμο. Ενώ οι δράσεις των ομάδων είναι διακριτές, τα διάφορα ζητήματα που ανακύπτουν κατά καιρούς σχετικά με τις χρήσεις, τους χρήστες και τη γενικότερη διαχείριση του χώρου, φέρνουν στην επιφάνεια τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και συνέργειες. Από την άλλη, δύο από τα θέματα που το 2017 προσέλκυσαν το ενδιαφέρον ποικίλων επίσημων και ανεπίσημων φορέων της Θεσσαλονίκης και έφεραν στην επιφάνεια τις συγκρουόμενες χωρικές ταυτότητες που αποδίδονται στη Νέα Παραλία από ομάδες και φορείς της πόλης, ήταν η πρόθεση του Δήμου Θεσσαλονίκης να διαθέσει προς ενοικίαση για εκμετάλλευση σε ιδιώτες τα πέντε γυάλινα περίπτερα της Νέας Παραλίας, με ανάπτυξη υπαίθριων τραπεζοκαθισμάτων, και η διοργάνωση του “Thessaloniki Sputnik Festival” σε ένα από τα πάρκα από τη Νεολαία ΣΥΡΙΖΑ.

Όσον αφορά τα τραπεζοκαθίσματα, η συζήτηση κινήθηκε γύρω από την ανάγκη εξασφάλισης του δημόσιου χαρακτήρα της Νέας Παραλίας, καθώς αυτός θεωρήθηκε από ομάδες και μεμονωμένους πολίτες ως απειλούμενος από τη χρήση των περιπτέρων για εστίαση και τη συνεπακόλουθη ανάπτυξη τραπεζοκαθισμάτων στον

εξωτερικό τους χώρο. Οι αντιδράσεις για την ενοικίαση των περιπτέρων εκφράστηκαν μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και τον τοπικό τύπο, αλλά και μέσω συγκέντρωσης διαμαρτυρίας στη Νέα Παραλία από πολίτες και ομάδες όπως οι αρχιτέκτονες της ανάπλασης, οι ΦΝΠ, η Ένωση για τα Δικαιώματα των Πεζών και η ομάδα «ΘΕΣ επί-κέντρω». Σε γενικές γραμμές, ο Λόγος ενάντια στην κατάληψη χώρων της Νέας Παραλίας από τραπεζοκαθίσματα κινήθηκε, αφενός, γύρω από τεχνικά επιχειρήματα που αφορούσαν την έλλειψη σχετικής πρόβλεψης στο φυσικό σχεδιασμό του χώρου και, αφετέρου, γύρω από το επιχείρημα της διατήρησης του δημόσιου χαρακτήρα του. Οι δύο αντικρουόμενες πλευρές παρουσιάζουν δύο διαφορετικές κατανοήσεις του δημόσιου χαρακτήρα του δημόσιου χώρου. Παρατηρούμε λοιπόν μια αποσταθεροποίηση των γνωστών διπόλων, όπως δημόσιο – ιδιωτικό όταν αναφερόμαστε στην φύση των αστικού χώρου ή επίσημες πολιτικές – πρωτοβουλίες πολιτών όταν αναφερόμαστε στους δρώντες. Όπως επισημαίνει η Athanassiou (2017), η δημόσια φύση του δημόσιου χώρου επαναπροσδιορίζεται μέσα από την αλληλεπίδραση ποικίλων και ετερογενών δρώντων και έτσι δημιουργείται ένα ‘υβριδικό τοπίο του δημόσιου χώρου’ (ο.π.,:782). Η πρόταση για την ανάπτυξη τραπεζοκαθισμάτων σε τρία γυάλινα περίπτερα της Νέας παραλίας τελικά ψηφίστηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο Θεσσαλονίκης στις 10/06/2017, αλλά απορρίφθηκε στις 06/09/2017 από την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας και έκλεισε προς το παρόν, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν θα επανέλθει.

Η αδυναμία του φυσικού σχεδιασμού του χώρου να φιλοξενήσει κάποιες χρήσεις (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) αποτέλεσε κεντρικό επιχείρημα του Λόγου που αναδύθηκε ενάντια στα τραπεζοκαθίσματα και στη διοργάνωση του Thessaloniki Sputnik Festival. Σύμφωνα με τους ΦΝΠ, «η Νέα Παραλία σχεδιάστηκε ως ένας μεγάλος χώρος πρασίνου ... και δεν υπήρξε καμία πρόβλεψη για μεγάλο χώρο-γήπεδο που θα μπορούσε να υποδέχεται φεστιβάλ ή πολύ μεγάλες συγκεντρώσεις κοινού με απαιτητικές εγκαταστάσεις» (ΦΝΠ, 2017c). Παράλληλα, στην περίπτωση του

φεστιβάλ, έμφαση δόθηκε και σε ζητήματα αισθητικής. Η έμφαση αυτή συνδέεται, ωστόσο, άμεσα με το δικαίωμα χρήσης των πάρκων, καθώς χρησιμοποιείται για να νομιμοποιήσει κάποιες χρήσεις και να αποκλείσει εκείνες που δεν πληρούν συγκεκριμένα –αισθητικά –πρότυπα. Περιγράφοντας την εικόνα του Πάρκου των Εποχών κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ, ένας εκ των αρχιτεκτόνων της ανάπλασης την χαρακτήρισε ως «πανηγύρι», και ανέφερε πως αυτή «είναι μια εικόνα χωρίς αισθητική» που «δεν ... θέλουμε να βλέπουμε στη Νέα Παραλία» (Δημότης Online, 2017). Θέτοντας το ζήτημα σε μία πιο θεσμική βάση, μέλος του διοικητικού συμβουλίου των ΦΝΠ, παρέπεμψε σε συνέντευξή του στο TV100 (Δημότης Online, 2017) στον Κανονισμό Πρασίνου του Δήμου Θεσσαλονίκης, που βρισκόταν υπό σύνταξη εκείνη την περίοδο. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε στο Άρθρο 6, όπου γράφεται πως «οι χώροι πρασίνου θα πρέπει να χρησιμοποιούνται για το σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν», και διευκρίνισε πως ο σκοπός του Κήπου των Εποχών είναι η «επαφή του ανθρώπου με τη φύση». Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το πλέγμα των δράσεων των ΦΝΠ, αποκρυσταλλώνουν και το βαθύτερο νόημα της δήλωσης του συλλόγου πως επιδιώκουν «την προστασία των χώρων αυτών, από την κακή χρήση, τη ρύπανση και τους βανδαλισμούς, ενώ διαρκή στόχο [τους] αποτελεί η διοργάνωση ποιοτικών εκδηλώσεων και ακτιβιστικών δράσεων» (ΦΝΠ, 2017a).

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η συζήτηση έφερε στην επιφάνεια την ικανότητα του δημόσιου χώρου να υπαγορεύει μέσω του σχεδιασμού του τόσο τη συμπεριφορά των χρηστών του, όσο και τις χρήσεις που δύναται να φιλοξενήσει. Η προσέγγιση όσων αντιπαρατέθηκαν στη διεξαγωγή του φεστιβάλ, επιχειρεί την αύξηση του ελέγχου πάνω στη χρήση και τους χρήστες του δημόσιου χώρου. Αυτό που αποσιωπήθηκε στον κυρίαρχο Λόγο για τη Νέα Παραλία ήταν, λοιπόν, η πολιτική διάσταση του δημόσιου χώρου, καθώς τη συζήτηση μονοπώλησε η έννοια της αισθητικής, ενώ οποιαδήποτε διαφωνία που εδραιώνονταν πάνω στο δικαίωμα όλων στην πρόσβαση στο δημόσιο χώρο απορρίπτονταν μέσω τεχνοκρατικών επιχειρημάτων που αφορούσαν το σχεδιασμό και τον

«σκοπό» του. Χαρακτηριστικά, ως αποτέλεσμα της παραπάνω αντιπαράθεσης για τη χρήση του πάρκου ήρθε το αίτημα των ΦΝΠ για δημιουργία κανονισμού λειτουργίας και διαχείρισης της Νέας Παραλίας (ΦΝΠ, 2017c) το οποίο παραπέμπει και στο εγχειρίδιο «συν-διαχείρισης» του δημόσιου χώρου που συντάσσεται στα πλαίσια του Resilient Thessaloniki. Και ενώ, όπως αναφέρεται και στη στρατηγική «θεσσαλονίκη 2030» «κλειδί για τη δημιουργία ποιοτικών και καλαίσθητων ²¹ χώρων είναι η συμμετοχή των πολιτών» (Resilient Thessaloniki, 2017: 80), αυτή πουθενά δεν ορίζει ξεκάθαρα την έννοια της συμμετοχής και δεν διασαφηνίζει εάν, τελικά, επιδιώκεται η συμπερίληψη των κατοίκων ως ισότιμων εταίρων στη δημιουργία και χρήση των δημόσιων χώρων, ή ως «φρουρών» και διοργανωτών εκδηλώσεων που εν δυνάμει θα ενισχύουν την εμπορική αξία και χρήση τους.

Συμπεράσματα

Από την ολοκλήρωση της ανάπλασης μέχρι σήμερα, η Νέα Παραλία αποτέλεσε πρόσφορο πεδίο ανάπτυξης, δράσης και συνδιαλλαγής πολλαπλών, και ετερογενών, φορέων του δημοσίου, του ιδιωτικού τομέα αλλά και της κοινωνίας των πολιτών. Η συμμετοχή των πολιτών και η ενεργοποίησή τους στον δημόσιο χώρο κατέχει κεντρικό ρόλο στον κυρίαρχο Λόγο του Δήμου και ενισχύεται ακόμη περισσότερο μετά την ένταξη της πόλης στο Δίκτυο των 100 Ανθεκτικών πόλεων. Μέσα από την παραπάνω ανάλυση, επιδιώξαμε να διερευνήσουμε το πολύπλοκο δίκτυο συναινέσεων και συγκρούσεων που αναδύεται στην Νέα παραλία της θεσσαλονίκης τα τελευταία χρόνια. Στόχος της ανάλυσης ήταν (1) να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους δομείται από τις κυρίαρχες πολιτικές η έννοια της «συν-δημιουργίας» του δημόσιου χώρου και (2) να αναδείξει τις πρακτικές διαφωνίας και σύγκρουσης που κάνουν πράξη την «συν-δημιουργία» του δημόσιου χώρου ως διαφωνία. Μέσα από αυτή την ανάλυση, θέλουμε να τονίσουμε δύο κεντρικά σημεία – παράδοξα που προκύπτουν γύρω από την έννοια

της «συν-δημιουργίας» δημόσιων χώρων.

Το πρώτο παράδοξο σχετίζεται με το ότι η «συν-δημιουργία» όπως αυτή δομείται μέσα από τις κυρίαρχες πολιτικές συνδέεται με την αποδοχή συγκεκριμένων δρώντων ως αποδεκτών «συν-δημιουργών». Από την μία, οι κάτοικοι της πόλης διαχωρίζονται σε αυτούς που είναι επιθυμητοί και σε αυτούς που δεν είναι. Επιθυμητοί εταίροι στην περίπτωση της παραλίας είναι ομάδες πολιτών ή μεμονωμένοι πολίτες που συμβάλλουν στην δημιουργία ενός «καθαρού» και απαλλαγμένου από «κακοφωνίες» δημόσιου χώρου που μπορεί να αποτελέσει μία βιτρίνα και ένα brand για την πόλη. Από την άλλη, η συμμετοχή των πολιτών περιορίζεται σε ζητήματα συντήρησης και έρχεται να καλύψει κενά του Δήμου, ενώ την ίδια στιγμή η παραγωγή και διαχείριση της Νέας παραλίας λαμβάνει χώρα κυρίως μέσω συνεργασιών με ιδιωτικούς φορείς και μεγάλους οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα.

Ένα δεύτερο παράδοξο προκύπτει σε αυτό το σημείο σε σχέση με την «συν-δημιουργία». Ενώ ο κυρίαρχος Λόγος διαμορφώνεται έντονα γύρω από τον δημόσιο χαρακτήρα της νέας παραλίας, όπως αναλύθηκε παραπάνω, στην ουσία εξακολουθεί να δημιουργεί αποκλεισμούς και να επιχειρεί να συρρικνώνει την ανάδυση του πολιτικού. Το παράδοξο σε αυτό το σημείο είναι το ότι ο δημόσιος και δημοκρατικός χαρακτήρας του αστικού χώρου χρησιμοποιείται με μια διαστρεβλωμένη έννοια, καθώς, όπως φάνηκε από την παραπάνω ανάλυση, η εικόνα μιας «καθαρής» πόλης δεν μπορεί να χωρέσει πρακτικές όπως η τέχνη του δρόμου, οι μεγάλες πολιτικές συγκεντρώσεις ή πολιτιστικά/πολιτικά φεστιβάλ. Σε αυτό συμβάλλει, όπως φάνηκε από την προηγούμενη ενότητα, τόσο ο φυσικός σχεδιασμός της παραλίας με την πρόσφατη ανάπλαση της, όσο και η παρουσίαση της παραλίας ως δημόσιου χώρου μέσα από τον οποίο η πόλη δηλώνει την ταυτότητα της και προσελκύει τουρίστες και επενδύσεις. Η έννοια του «βανδαλισμού» προβάλλεται κεντρικά τόσο από τον ΔΘ όσο και από συγκεκριμένες ομάδες πολιτών και αντιπαρατίθεται στις έννοιες

του «πολιτισμού» και της «δημοκρατικής έκφρασης» στον δημόσιο χώρο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ενώ οι πολίτες καλούνται να συν-δημιουργήσουν τον χώρο, στην πραγματικότητα παρατηρούμε πως οτιδήποτε δεν εντάσσεται στο παραπάνω πλαίσιο, αποκλείεται, διώκεται ή καταστέλλεται (άμεσα ή έμμεσα).

Συμπερασματικά, υποστηρίζουμε πως οι πρακτικές οι οποίες πραγματικά επανανοηματοδοτούν την έννοια της «συν-δημιουργίας» του δημόσιου χώρου, είναι εκείνες μέσα από τις οποίες οι κάτοικοι των πόλεων παράγουν τον αστικό χώρο ως χώρο πολιτικής και διαφωνίας. Ενώ ο κυρίαρχος Λόγος για το δημόσιο χώρο στη Θεσσαλονίκη περιστρέφεται γύρω από ζητήματα αρμοδιοτήτων, επίσημων χρήσεων, αισθητικής και συντήρησης, οι κάτοικοι των πόλεων γίνονται πραγματικοί συμμετοχοί στην παραγωγή χώρων μέσα από πρακτικές που αμφισβητούν τις καθορισμένες λειτουργίες και παράγουν διαφορετικούς χώρους ανοιχτούς σε όλες και όλους. Αυτό αφορά τόσο καθημερινές πρακτικές μικρής κλίμακας, όσο και μεγαλύτερες σε κλίμακα πρακτικές αμφισβήτησης και οικειοποίησης του χώρου.

Ευχαριστίες

Η έρευνα που παρουσιάζεται στο άρθρο αποτελεί μέρος των διδακτορικών διατριβών των συντακτριών οι οποίες βρίσκονται σε εξέλιξη. Οι διδακτορικές διατριβές υλοποιούνται με υποτροφίες του ΙΚΥ οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν από την Πράξη «Πρόγραμμα χορήγησης Υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές δεύτερου κύκλου σπουδών» από πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», 2014-2020 με τη συγχρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (Ε.Κ.Τ.) και του Ελληνικού Δημοσίου

Ευχαριστούμε θερμά όσες και όσους συνέβαλαν στη διεξαγωγή της

Βιβλιογραφία

100 Resilient Cities. (2018) What is Urban Resilience? διαθέσιμο στο: <https://www.100resilientcities.org/resources/> [τελευταία πρόσβαση 22/04/2018].

Alisdairi, L. K. (2014) A Cry and a Demand: Tactical Urbanism and the Right to the City. Master of Urban Planning, University of Washington

Athanassiou, E. (2017) The hybrid landscape of public space in Thessaloniki in the context of crisis. Landscape Research, 42(7), 782-794.

Athanassiou, E., Kapsali, M. and Karagianni, M. (2015) ‘‘Green’’ and resilient: shaping a new identity for Thessaloniki’, in Changing Cities: Spatial, Design, Landscape & Socio-economic Dimensions. Porto Heli, Greece.

Davoudi, S. et al. (2012) ‘Resilience: A Bridging Concept or a Dead End? “Reframing” Resilience: Challenges for Planning Theory and Practice Interacting Traps: Resilience Assessment of a Pasture Management System in Northern Afghanistan Urban Resilience: What Does it Mean in Planning Practice? Resilience as a Useful Concept for Climate Change Adaptation? The Politics of Resilience for Planning: A Cautionary Note,’ Planning Theory & Practice. Routledge, 13(2), pp. 299–333. doi: 10.1080/14649357.2012.677124.

Evans, J. P. (2011) 'Resilience, ecology and adaptation in the experimental city', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 36(2), pp. 223–237. doi: 10.1111/j.1475-5661.2010.00420.x.

Garzillo, C. and Ulrich, P. (2015) Annex to MS94: Compilation of case study reports A compendium of case study reports from 40 cities in 14 European countries. Vienna: WWforEurope. Διαθέσιμο στο: hdl.handle.net/10419/125749.

Kaika, M. and Karaliotas, L. (2016) 'The spatialization of democratic politics: Insights from Indignant Squares', *European Urban and Regional Studies*, 23(4), pp. 556–570. doi: 10.1177/0969776414528928.

Latinopoulos, D., Mallios, Z. and Latinopoulos, P. (2016) 'Valuing the benefits of an urban park project: A contingent valuation study in Thessaloniki, Greece', *Land Use Policy*, 55, pp. 130–141. doi: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.03.020>.

Resilient Thessaloniki (2016) Έκθεση Αξιολόγησης Αστικής Ανθεκτικότητας. Δήμος Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη.

Resilient Thessaloniki (2017) Θεσσαλονίκη 2030: Στρατηγική για την αστική ανθεκτικότητα. Δήμος Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη.

Street Plans (2017) The Thessaloniki Public Space Co-creation Program Guide. Διαθέσιμο στο: <http://www.street-plans.com/planning-design-projects/the-tactical-urbanists-guide-to-materials-and-design/> (Τελευταία

πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2017).

Typosthes.gr (2016) Θεσσαλονίκη: Πάνω από 130 κ.μ. απορριμμάτων συλλέγονται κάθε μήνα από τον θερμαϊκό. Διαθέσιμο στο:

<http://www.typosthes.gr/gr/topika/article/91429/thessaloniki-p-ano-apo-130-km-aporrimmaton-sullegodai-kathe-mina-apo-ton-thermaiko/> (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Voria.gr (2016) Στο μικροσκόπιο της Παγκόσμιας Τράπεζας τα ακίνητα του Δήμου Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο:

<http://voria.gr/article/stelechi-tis-pagkosmias-trapezas-xanasti-thessaloniki> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2017).

Voria.gr (2017) Οι μεγάλες ευκαιρίες που προσφέρει το θαλάσσιο μέτωπο της Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο:

<http://www.voria.gr/article/i-megales-efkeries-pou-prosferi-to-thalassio-metopo-tis-thessalonikis> (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου (2011a) ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΩΝ ΛΕΥΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ 7/8/2011, Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου Blogspot. Διαθέσιμο στο:

<http://aganaktismenoi-thess.blogspot.in/2011/08/ai-782011.html> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Ιανουαρίου 2018).

Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου (2011b) Δελτίο Τύπου Αγανακτισμένων Λευκού Πύργου – 04/08/2011, Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου Blogspot. Διαθέσιμο στο:

<http://aganaktismenoi-thess.blogspot.in/2011/08/04082011.html> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Ιανουαρίου 2018).

Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου (2011c) Εικόνες από την εισβολή της αστυνομίας στην πλατεία, Αγανακτισμένοι Λευκού Πύργου Blogspot2. Διαθέσιμο στο: <http://aganaktismenoi-thess.blogspot.in/2011/08/blog-post.html> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Ιανουαρίου 2018).

Αυτοδιοίκηση (2017a) Δ.Θεσσαλονίκης: Ο Μπουτάρης φέρνει Μνημόνιο – Τι προβλέπει, ποιοι αντιδρούν. Διαθέσιμο στο: <http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/d-thessalonikis-o-boutaris-fernei-mnimonio-ti-provlepei-ποιοι-antidroun/> (Τελευταία πρόσβαση: 15 Δεκεμβρίου 2017).

Αυτοδιοίκηση (2017b) Θεσ/νίκη: Στον απόηχο των εντάσεων εγκρίθηκε το Μνημόνιο Μπουτάρη. Διαθέσιμο στο: <http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/egkrithike-mnimonio-sinergasias-d-thesnikis-pagkosmia-trapeza-anasigkrotisis-kai-anaptixis/> (Τελευταία πρόσβαση: 15 Δεκεμβρίου 2017).

Γερακαρίτου, Κ. (2017) Φάκελος θαλάσσιο μέτωπο – Το σχέδιο του Δήμου Θεσσαλονίκης (Video), Voria.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.voria.gr/article/i-proklisis-ke-o-schediasmos-tou-dimou-thessalonikis> (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Δημότης Online (2017) ‘Ενημερωτική τηλεοπτική εκπομπή, TV100, 11 Οκτωβρίου’. TV100. Διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/dimotisonline/videos/1270184083093382/>.

Δημοτικό Συμβούλιο Δ. Θεσσαλονίκης (2017) ‘Πρακτικά Συνεδρίασης Δημοτικού Συμβουλίου Δ. Θεσσαλονίκης 19-05-2017’, in Αρ. Πρωτ. 2171. Θεσσαλονίκη.

Δούμας, Τ. (2017) Παραλιακό Μέτωπο: Η 'Μεγάλη Εικόνα' για τη Ριβιέρα της Θεσσαλονίκης, Voria.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.voria.gr/article/arthro-tou-taki-douma-paraliakou-metopou-sinechia>- (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Ελληνικά Πετρέλαια Α.Ε. (2016) Τα Ελληνικά Πετρέλαια Στηρίζουν το έργο της απορρύπανσης του Θερμαϊκού, Δελτίο Τύπου. Διαθέσιμο στο: <https://www.helpe.gr/media-center/press-releases/news-ta-ellhnik-petrelaia-sthrizoyn-to-ergo-ths-aporrypanshs-toy-8ermaikey> (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Μπουτάρης, Γ. (2016) Στον δήμο Θεσσαλονίκης η Νέα Παραλία-Υπεγράφη το μνημόνιο συνεργασίας με ΤΑΙΠΕΔ και ΕΤΑΔ, Στο Κόκκινο. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/1000000000028382/Ston-dimo-TH-essalonikis-i-Nea-Paralia-Upegrafi-to-mnimonio-sunergasias-me-TAIPED-kai-ETAD> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2017).

Μπουτάρης, Γ. (2017) Συνέντευξη στην Κάτια Γεροκαρίτου, Voria.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.voria.gr/article/i-proklisis-ke-o-schediasmos-tou-dimou-thessalonikis> (Τελευταία πρόσβαση: 18 Ιανουαρίου 2018).

Στεφανοπούλου, Φ. (2012) 'Αλλάζει βιτρίνα η Θεσσαλονίκη. Αναμορφώνεται το παραλιακό μέτωπο της πόλης με πάρκα, αναψυκτήρια, παιδότοπους και χώρους αθλοπαιδιών', Τα ΝΕΑ. Διαθέσιμο στο: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4754027/?iid=2>.

Ταχιάου, Χ. (2016) Γιατί ο Θερμαϊκός κόλπος αναζητεί χορηγούς..., Protagon. Διαθέσιμο στο:

<http://www.protagon.gr/epikairotita/enas-kolpos-anazita-xorigo-us-o-thermaikos-44341107481> (Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιανουαρίου 2018).

Τζήμου, Κ. (2017) Τι ζόρι τραβάτε με τη Νέα Παραλία κύριε δήμαρχε;, Parallaxi. Διαθέσιμο στο: <http://parallaximag.gr/parallax-view/ti-zori-travate-ti-nea-paralia-kirie-dimarche> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Ιανουαρίου 2018).

Το Βήμα (2018) 'Το συλλαλητήριο για το «Μακεδονικό» στη Θεσσαλονίκη – Το ψήφισμα', Το Βήμα. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=935564>.

ΦΝΠ (2017a) ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ» [Facebook status update] 11/01/2018, Facebook. Διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/filoineasparalias/posts/1213910822074192> (Τελευταία πρόσβαση: 20 Ιανουαρίου 2018).

ΦΝΠ (2017b) Δελτίο Τύπου-Φίλοι της Νέας Παραλίας, [Facebook status update]. Διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/filoineasparalias/posts/1158993597565915> (Τελευταία πρόσβαση: 31 Ιανουαρίου 2018).

Χριστοδούλου, Χ. (2014) 'Πρακτικές Αστικού Σχεδιασμού και Πολιτικές Τοπικής Διακυβέρνησης σε Συνθήκες Κρίσης', in Μεταβολές και Ανασημασιοδοτήσεις του Χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης. Βόλος: Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/265796> (Τελευταία πρόσβαση: 30 Ιανουαρίου 2018).

Κρίση, Κοινά και Μεταχιμακότητα. Σύγχρονες τελετουργίες μετάβασης στην Ελλάδα.

Τίτλος πρωτοτύπου: Crisis, Commons and Liminality. Modern Rituals of Transition in Greece

Άγγελος Βαρβαρούσης – Αυτόνομο Πανεπιστήμιο Βαρκελώνης

Επιβλέποντες/ουσες: Καλλής Γιώργος, Βαΐου Ντίνα, Ζωγράφος Χρήστος

Η παρούσα διατριβή εξετάζει τη δημιουργία νέων κοινών μέσα σε συνθήκες κρίσης και αντλεί τα επιχειρήματά της από τα εναλλακτικά εγχειρήματα που εμφανίστηκαν κυρίως στον αστικό χώρο της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Τέτοια εγχειρήματα περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων πρωτοβουλίες όπως οι κατειλημμένες πλατείες του 2011 καθώς και μια σειρά άλλων καταλήψεων δημοσίου χώρου, κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, συνεργατικά εγχειρήματα και κολλεκτίβες εργασίας, δομές αλληλεγγύης και αυτοοργανωμένες δομές υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Το στοιχείο που συνέχει όλες τις παραπάνω μορφές συλλογικής δράσης είναι ότι δημιουργούνται

διαμέσου κοινωνικών πρακτικών παραγωγής του κοινού (commoning) και αποτελούν προσπάθειες των πολιτών να απαντήσουν συλλογικά σε καταστάσεις κρίσης. Η διατριβή διερευνά ζητήματα οργάνωσης, επέκτασης, πολλαπλασιασμού, βιωσιμότητας, λειτουργίας, ανοιχτότητας, δικτύωσης και προστασίας αυτών των εγχειρημάτων καθώς και θέματα σχετικά με τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης, δημιουργίας εμπιστοσύνης και σχηματισμού κινήτρων των υποκειμένων που συμμετέχουν σε αυτές τις πρακτικές. Το σημείο εστίασης της εργασίας βρίσκεται στη διερεύνηση του μετασχηματιστικού δυναμικού αυτών των εμπειριών σε διάφορα επίπεδα και κλίμακες· από το επίπεδο του ατόμου και της μικρής ομάδας μέχρι το επίπεδο της γειτονιάς, της πόλης και ολόκληρης της χώρας ακόμη.

Για να προσεγγίσει τα παραπάνω ζητήματα, η διατριβή αναπτύσσει το πρωτότυπο θεωρητικό πλαίσιο των «διαβατήριων κοινών». Αντλώντας την έμπνευσή της από τις θεωρίες των τελετών μετάβασης που παρατήρησαν οι ανθρωπολόγοι σε αρχαϊκές κοινωνίες στις οποίες οι συμμετέχοντες περνούσαν υποχρεωτικά από ένα ενδιάμεσο (liminal) και μεταβατικό στάδιο, η εργασία προσπαθεί να εξηγήσει τις μεταμορφωτικές και ρευστές δυναμικές των σύγχρονων αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων των κοινών. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι κάποια κοινά σήμερα λειτουργούν ως σύγχρονες διαβατήριες τελετές όπου ατομικά και συλλογικά υποκείμενα τα οποία έχουν αμφισβητήσει, αποσταθεροποιήσει ή ακόμα απωλέσει τις προηγούμενες ταυτότητές τους, επιχειρούν να σχηματίσουν καινούργιες ταυτότητες και προοπτικές από κοινού. Τα διαβατήρια κοινά είναι μεταβατικές δομές που δεν στοχεύουν στην μακροζωία τους αλλά αντίθετα στη διευκόλυνση μεταβάσεων και μετασχηματισμών. Συνεπώς αυτού του είδους τα κοινά διαφέρουν από μια σειρά άλλων πιο σταθερών κοινών που έχουν αποτελέσει το βασικό κορμό του έργου των σχετικών ερευνητών μέχρι σήμερα. Η παρούσα διατριβή προσπαθεί να αναδείξει αυτές τις αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις και να εξηγήσει τη σχέση μεταξύ διαβατήριων και πιο σταθερών κοινών. Επίσης επιχειρηματολογεί ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους, τα

διαβατήρια κοινά δε μπορεί και δεν πρέπει να αξιολογούνται με κριτήρια επιτυχίας ή αποτυχίας που έχουν δημιουργηθεί για την αξιολόγηση πιο σταθερών εγχειρημάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να διευρύνει τη γενικότερη συζήτηση πάνω στο τι έχει αξία και τι όχι στα πλαίσια της συλλογικής δράσης.

Οι τρεις πρώτες λέξεις του τίτλου της διατριβής είναι δηλωτικές των βασικών θεωρητικών αξόνων γύρω από τους οποίους περιστρέφεται αυτή η θεωρητική προσπάθεια. Με εξαίρεση το έργο της Έλινορ Όστρομ και των συναδέλφων της, η συζήτηση γύρω από τα κοινά ήταν ουσιωδώς ανύπαρκτη μέχρι και την αυγή του 21ου αιώνα. Οι ριζοσπάστες διανοούμενοι και τα κοινωνικά κινήματα δεν ήταν εξοικειωμένα με αυτούς τους λόγους. Ωστόσο, ιδιαίτερα διαμέσου της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, τα κοινά αναδείχθηκαν ως σημαντικά κοινωνικά συστήματα που θα μπορούσαν δυνητικά να υποκαταστήσουν τον κλυδωνιζόμενο καπιταλισμό. Η μετάβαση από έναν ορισμό των κοινών ως πράγματα/κοινοί πόροι σε ένα πιο δυναμικό σχήμα στο οποίο η πρακτική της δημιουργίας κοινών προτάσσεται ως εξίσου σημαντική με την ύπαρξη των φυσικών πόρων, οδήγησε σε μια αντίληψη των κοινών ως διαδικασίες συμπαραγωγής και συνδημιουργίας, οι οποίες καθορίζονται από τις κοινωνικές και χωρικές σχέσεις που οι συνδημιουργοί επινοούν και δοκιμάζουν και όχι αποκλειστικά από το είδος του υπό διαχείριση πόρου. Τα κοινά συμβαίνουν. Αυτή η στροφή επέτρεψε τη χρήση της νεοσύστατης γλώσσας των κοινών στη θεωρητικοποίηση φαινομένων που πιο πριν είτε παρέμεναν ελάχιστα θεωρητικοποιημένα ή προσεγγίζονταν με διαφορετικό τρόπο. Τώρα τα κοινά μπορούσαν να βρίσκονται σχεδόν παντού· σε δημόσιους χώρους, μέσα στην οικογένεια, στα σχολεία, στα εργοστάσια, σε φτωχογειτονιές, όπως επίσης και στα κοινωνικά κινήματα και στους πολιτικούς αγώνες. Η αναπαραγωγή των κοινών γίνεται συνώνυμο της αναπαραγωγής της ζωής.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, η επέκταση της γλώσσας των κοινών πέρα από το πεδίο της διαχείρισης φυσικών πόρων

θέτει και νέα θεωρητικά ζητήματα τα οποία πρέπει να απαντηθούν. Γιατί κάποια κοινά είναι εφήμερα και ποια είναι η αξία τους; Ποια είναι η λειτουργία διαφορετικών τύπων κοινών σε διαφορετικά πεδία της κοινωνικής ζωής και της χωρικής οργάνωσης; Γιατί οι άνθρωποι επιμένουν στην δημιουργία διαφορετικών τύπων κοινών τόσο εφήμερων όσο και πιο σταθερών; Αυτή η διατριβή προσπαθεί να απαντήσει αυτά τα ερωτήματα εστιάζοντας κυρίως σε τύπους κοινών με εφήμερο χαρακτήρα.

Η γλώσσα της θεωρίας της μεταιχμιακότητας/μεταβατικότητας/οριακότητας/κατωφλιακότητας που είναι οι διαφορετικοί όροι με τους οποίους έχει αποδοθεί ο όρος liminality στα ελληνικά υπήρξε κομβικής σημασίας στην ανάπτυξη αυτού το θεωρητικού πλαισίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι παραπάνω αποδόσεις του αγγλικού όρου έχουν μια ορισμένη αξία στην σύνδεση των κοινών με την έννοια του liminality μιας και αναδεικνύουν διαφορετικές ποιότητες της έννοιας. Ωστόσο θεωρώ τους όρους μεταιχμιακότητα και μεταβατικότητα ως πιο κατάλληλους και αλληλοσυμπληρούμενους για την πλήρη απόδοση του νοήματος που θα ήθελα να δώσω στην χρήση του όρου σε αυτήν την εργασία. Η μεταιχμιακότητα συλλαμβάνει την έννοια του ενδιάμεσου και του μετέωρου που θέλω να τονίσω ενώ η έννοια της μεταβατικότητας τονίζει ότι αυτή η κατάσταση της ενδιαμεσότητας και του μετεωρισμού είναι παροδική και ένθετη μεταξύ δύο πιο σταθερών καταστάσεων. Αυτό είναι που ούτως ή άλλως διαχωρίζει την έννοια του liminality από άλλα είδη ενδιαμεσότητας όπως είναι ο υβριδισμός ή η παρενθετικότητα.

Έχοντας πει ήδη αυτά, θα ήθελα να αναπτύξω λίγο περισσότερο την έννοια των διαβατήριων κοινών που εν τάχει ανέφερα στην αρχή του παρόντος. Λέγεται ότι όλες οι κοινωνίες επιτελούν τελετουργίες για την οροθεσία των μεταβάσεων. Ωστόσο, πολλοί θεωρητικοί έχουν επισημάνει ότι στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες αυτές οι τελετουργίες τείνουν να ξεθωριάζουν και να

χάνουν τον κεντρικό τους ρόλο στην διαδικασία τόσο των προσωπικών όσο και των συλλογικών/κοινωνικών μετασχηματισμών. Το επιχείρημα πολλές φορές συμπληρώνεται από αναφορές που σχετίζουν την υποχώρηση αυτών των πρακτικών με την άνοδο και των πολλαπλασιασμό της αναζήτησης ακραίων και οριακών εμπειριών που στόχο έχουν τη πρόσκαιρη διαρραγή της κανονικότητας μέσω επικίνδυνων αθλημάτων, καλλιτεχνικών εμπειριών ή ταξιδιών κτλ. Αυτή η αφήγηση συνδέεται με λόγους που επισημαίνουν αυτές τις μεταβολές μαζί με την άνοδο του ατομισμού και της αποσπασματικότητας που κυριαρχεί στις σύγχρονες πόλεις. Ωστόσο βασική θέση αυτής της διατριβής είναι ότι οι άνθρωποι συνεχίζουν να επινοούν τέτοιες τελετουργίες για να διευκολύνουν, οροθετήσουν ή ακόμα εξερευνήσουν το ενδεχόμενο ενός μετασχηματισμού. Αυτές οι τελετουργίες ενώ σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να μοιράζονται κοινά στοιχεία με αυτές των αρχαϊκών κοινωνιών είναι σημαντικά διαφοροποιημένες. Δεν υπάρχουν εμφανείς και αμετάκλητοι τελετάρχες, οργανώνονται με οριζόντιο τρόπο, οι κανόνες τους αποφασίζονται από κοινού και είναι ανοιχτοί σε μεταβολές και αλλοιώσεις και τέλος πολλές φορές περιλαμβάνουν την ανάδυση πρόσκαιρων κοινών χώρων που λειτουργούν ως ενεργές συνιστώσες αυτής της αναζήτησης. Με άλλα λόγια αυτές οι τελετουργίες εκδηλώνονται ως κοινά, όχι όμως ως σταθερά συστήματα διαχείρισης φυσικών πόρων σαν αυτά που περιγράφει η Όστρομ αλλά ως διαβατήρια κοινά που αποκτάνε έντονο συμβολικό χαρακτήρα και παρά την εφημερότητά τους μπορούν να έχουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ενώ πολλές φορές εξελίσσονται και δημιουργούν νέες πιο σταθερές δομές.

Η κρίση είναι σημαντικός παράγοντας στην ανάδυση των διαβατήριων κοινών και για αυτό αποτελεί τον τρίτο πυλώνα αυτής της θεωρητικής επεξεργασίας. Η έννοια της κρίσης στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται με ένα αναλυτικό περιεχόμενο και συνεπώς αποφεύγονται τόσο η δαιμονοποίηση όσο και ο εορτασμός της. Η κρίση συνήθως γίνεται αντιληπτή ως λάθος ή ως μια κακή παρένθεση. Ωστόσο, ιστορικά έχει χρησιμοποιηθεί με

πολλαπλούς τρόπους για να εκφράσει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικά πλαίσια. Για πολλά χρόνια κυριάρχησε μια πιο «ιατρική» εκδοχή της έννοιας ή οποία όταν εισήλθε στη γλώσσα των οικονομικών απέκτησε έντονες συνδηλώσεις αρρώστιας, καταστροφής και ανισορροπίας. Παρόλα αυτά η κρίση έχει χρησιμοποιηθεί και για να ερμηνεύσει μεταβάσεις και δυνατότητες μετασχηματισμού στο κοινωνικό, χωρικό και ιστορικό επίπεδο. Σε αυτούς τους λόγους η κρίση αποκτά ένα δημιουργικό και παραγωγικό περιεχόμενο.

Η παρούσα διατριβή από τη μία αντιλαμβάνεται και λαμβάνει υπόψιν το «άσχημο» αλλά απόλυτα αληθινό πρόσωπο της σύγχρονης πολυδιάστατης κρίσης το οποίο εκφράζεται στις καταστρεπτικές συνέπειες που έχει στα φτωχότερα και πιο ευάλωτα κοινωνικά στρώματα στο οικονομικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο καθώς και στο φυσικό περιβάλλον. Ωστόσο ιδιαίτερο βάρος δίνεται επίσης στην λεπτομερειακή εξέταση των δυνατοτήτων που ανοίγονται μέσα από τα ρήγματα και τις αποσταθεροποιήσεις που συνοδεύουν κάθε κρίση, ιδιαίτερα όταν αυτή αποκτά ένα πολυδιάστατο και βαθύ χαρακτήρα. Τα διαβατήρια κοινά συνεπώς είναι πρακτικές που πολλαπλασιάζονται μέσα στην κρίση και αποκτούν ιδιαίτερο βάρος στην διαδικασία μετασχηματισμού που η ίδια η κρίση προαναγγέλει μέσα από τις αλλοιώσεις που επιφέρει σε έναν ορισμένο κοινωνικό σχηματισμό. Επιπλέον τα διαβατήρια κοινά όχι μόνο τροφοδοτούνται λόγω κρίσης αλλά επίσης τροφοδοτούν τη διαδικασία αποσταθεροποίησης καθιστώντας την κρίση μεταστατική, ικανή να «προσβάλλει» κάθε ξεχωριστή δομή και κάθε μόριο μίας δεδομένης κοινωνίας.

Οι παραπάνω θεωρητικές διατυπώσεις προέκυψαν ως αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας ερευνητικής διαδικασίας πάνω στο φαινόμενο της ελληνικής κρίσης και των «από τα κάτω» προσπαθειών απάντησης και διαχείρισης αυτής. Οι ερευνητικές μέθοδοι που ακολουθήθηκαν ήταν πολλαπλές και πολλές φορές ένθετες η μία στην άλλη με βασικό κριτήριο την καλύτερη αντιμετώπιση των

πολλές φορές δυσεπίλυτων προβλημάτων που έθετε η ίδια η παρατηρούμενη κοινωνική πραγματικότητα. Η κατάστρωση του ερευνητικού πλάνου δεν ήταν γραμμική και παραλλάχθηκε πολλές φορές στη διάρκεια του διδακτορικού πάντα σε συνεννόηση με τους τρεις επιβλέποντές μου. Η εθνογραφική δουλειά πάνω στο κίνημα των νέων κοινών περιλάμβανε περίπου 1000 ώρες συμμετοχικής παρατήρησης και συνδυάστηκε με τη διεξαγωγή 70 εις βάθος ατομικών συνεντεύξεων, τεσσάρων ομάδων εστίασης με 38 συμμετέχοντες και επίσης με τη διεξαγωγή ποσοτικής έρευνας με ερωτηματολόγια σε 404 συμμετέχοντες που συμμετείχαν σε 118 συνεργατικά και αλληλέγγυα εγχειρήματα σε όλη την Ελλάδα. Η γεωγραφική διασπορά και η μεγάλη χρονική διάρκεια της δουλειάς πεδίου αποδείχθηκαν πολύτιμες συνιστώσες της ολοκλήρωσης του διδακτορικού.

Η διατριβή είναι δομημένη σε επτά μέρη εκτός της περίληψης, των ευχαριστιών και της σύντομης εισαγωγής. Το πρώτο κεφάλαιο είναι θεωρητικό και θέτει τις βάσεις για τα εμπειρικά κεφάλαια που ακολουθούν. Ξεκινά με τη λεπτομερειακή ανάλυση του ρόλου των κοινών στην αυγή του 21ου αιώνα και θέτει τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που διατρέχουν όλη την εργασία. Στη συνέχεια επεξηγεί το πως η έννοια της κρίσης χρησιμοποιείται στη διατριβή, ακολούθως αναπτύσσει την έννοια της μεταιχμιακότητας/μεταβατικότητας και ερευνά τη σύνδεση μεταξύ των τριών βασικών εννοιών-πυλώνων της όλης εργασίας. Τέλος, αποπειράται μία πρώτη προσέγγιση της έννοιας των διαβατήριων κοινών και εξηγεί γιατί η ελληνική μελέτη περίπτωσης είναι κατάλληλη για την προσέγγιση τέτοιων θεμάτων.

Το δεύτερο κεφάλαιο επεξηγεί με λεπτομέρεια τις ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν και την αιτιολόγηση πίσω από την επιλογή της καθεμιάς. Επίσης δίνει το χρονικό της έρευνας και ξεδιπλώνει τις διάφορες φάσεις και δυσκολίες της.

Τα επόμενα τέσσερα κεφάλαια έχουν εμπειρική βάση. Ωστόσο κάθε ένα από αυτά αναπτύσσει ένα ξεχωριστό θεωρητικό ζήτημα και διατρέχεται από μία βασική ερευνητική αναζήτηση. Το πρώτο από τα εμπειρικά κεφάλαια ασχολείται με τα ζητήματα του υποκειμένου και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης και συνδέει τα ευρήματα από το πεδίο με ευρύτερους θεωρητικούς διαλόγους. Το εμπειρικό υλικό του κεφαλαίου αντλείται από έρευνα σε κοινωνικές κινητοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα μεταξύ 2008 και 2014 με ιδιαίτερη εστίαση στην εξέγερση του Δεκέμβρη 2008 και της Πλατείας Συντάγματος το 2011.

Το δεύτερο εμπειρικό κεφάλαιο ασχολείται με το ζήτημα της επέκτασης των διαβατήριων κοινών. Χτίζοντας πάνω στην παρατήρηση ότι τα διαβατήρια κοινά έχουν έναν ανοιχτό και μεταστατικό χαρακτήρα, προτείνει ότι μπορούν να αποτελέσουν τον πιο επεκτάσιμο τύπο κοινών και συνεπώς μπορούν να εκληφθούν ως πηγή ανάδυσης πολλών νέων εγχειρημάτων. Αυτός ο πολλαπλασιασμός πολλές φορές υλοποιείται με μια μορφή «πανσπερμίας» και ακολουθεί ένα ριζωματικό μοτίβο επέκτασης. Οι παρατηρήσεις αυτές δικαιολογούνται με συγκεκριμένα παραδείγματα από την δυναμική ανάπτυξη των κοινών στον ελλαδικό χώρο την περίοδο μετά το 2011.

Το τρίτο εμπειρικό κεφάλαιο αφορά στο ζήτημα της προστασίας των κοινών. Αφού περιγράψει την υπαρκτή βιβλιογραφία πάνω στο ζήτημα, το κεφάλαιο προτείνει ότι αυτή διατρέχεται από ένα πολωμένο διάλογο που θέτει το ζήτημα της προστασίας των κοινών ως συνώνυμο μίας αναγκαίας περίφραξης τους από τη μία ενώ από την άλλη τοποθετούνται απόψεις υπέρ μίας διαρκούς ανοιχτότητας των κοινών που όμως αποτυγχάνουν να προσφέρουν ουσιαστικά στη συζήτηση περί προστασίας. Αφού αποδομήσει αυτό το κατά τη γνώμη μου περιττό δίπολο, το κεφάλαιο αναπτύσσει μία τυπολογία πολλαπλών στρατηγικών προστασίας των κοινών που τοποθετούνται εκτός αυτής της διπολικής λογικής. Η εμπειρική βάση αυτών των διαπιστώσεων βρίσκεται στην ανάλυση τόσο ξεχωριστών

εγχειρημάτων όσο και δικτύων αυτών.

Το τέταρτο εμπειρικό κεφάλαιο ασχολείται με ζητήματα σχετικά με τις διαδικασίες δημιουργίας εμπιστοσύνης, κινήτρων και συμμετοχής στα διαβατήρια κοινά και ερευνά τα εν λόγω στοιχεία συναρτήσει θεωριών που έρχονται από πολλά επιστημονικά πεδία, συμπεριλαμβανομένων των πεδίων των οικονομικών, της ψυχολογίας και της διοίκησης. Το κεφάλαιο αντλεί το εμπειρικό του υλικό από μια οριακή κατάσταση διαβατήριων κοινών· την περίπτωση της αυτοοργανωμένης δομής υποδοχής μεταναστών και προσφύγων του Πλατάνου στη Συκαμνιά Λέσβου. Το βάρος δίνεται στη μεταμορφωτική δυναμική του εγχειρήματος στο προσωπικό και συλλογικό τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο.

Η διατριβή κλείνει με ένα τελευταίο θεωρητικό κεφάλαιο που προσπαθεί να λειτουργήσει ως κατώφλι συνάντησης όλων των συμπερασμάτων που αντλήθηκαν από τα επιμέρους κεφάλαια και τη συσχέτιση με τις διάφορες θεωρίες σε μια προσπάθεια να αναστοχαστεί το μετασχηματιστικό δυναμικό των διαβατήριων κοινών. Επίσης προσπαθεί να ανακεφαλαιώσει τα βασικά επιχειρήματα της όλης εργασίας σε ένα πιο συνεκτικό και ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο. Το κεφάλαιο τελειώνει με την επισήμανση των αδυναμιών της εργασίας και τη χάραξη κάποιων βασικών γραμμών για μελλοντική έρευνα.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Bauwens, M., Kostakis, V. (2014) From the communism of capital to capital for the commons: Towards an open cooperativism. *TripleC*, 12, 1, 356–61.

Benkler, Y. (2006) *The wealth of networks: how social*

production transforms markets and freedom. Online book

Benkler, Y. (2011). *The penguin and the leviathan: How cooperation triumphs over self-interest*. Danvers: Crown Business.

Bollier, D. (2014). *Think like a commoner: A short introduction to the life of the commons*. Gabriola: New Society Publishers.

Bresnihan, P. and Byrne, M. (2015) *Escape into the City: Everyday Practices of Commoning and the Production of Urban Space in Dublin*. *Antipode*, 47(1), 36-54.

Butler, J. (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. Boston: Harvard University Press.

Caffentzis, G., and Federici, S. (2014). *Commons against and beyond capitalism*. *Community Development Journal*, 49, 92-105.

Castoriadis, C. (2010) *A Society Adrift*. New York: Fordham University Press

De Angelis, M. (2017) *Omnia Sunt Communia. On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*. London: Zed Books

Hardin, G. (1968) *The tragedy of the commons*. *Science* 162, 3859, 1243–8.

Hardt, M., Negri, A. (2009) Commonwealth. Boston: Harvard University Press

Harvey, D. (2012) Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. London: Verso

Koselleck, R., & Richter, M. (2006). Crisis. Journal of the History of Ideas, 67(2), 357-400.

Massey, D. (2013). Space, place and gender. New York: John Wiley & Sons.

Ostrom, E. (1990) Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press.

Roitman, J. (2013). Anti-crisis. Durham: Duke University Press.

Stavrides, S., 2016. Commons space. London: Zed Books

Thomassen B (2014) Liminality and the Modern Living through the In-Between Farnham: Ashgate

Turner, V. (1977) The Ritual Process, Ithaca, New York: Cornell University Press.

ΕΞΟΡΥΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΞΟΡΥΞΗΣ ΧΡΥΣΟΥ ΣΤΗ ΒΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Γιώργος Βελεγράκης

Διδακτορική Διατριβή

Εισαγωγή και Μεθοδολογία

Στη συγκεκριμένη διατριβή, παρουσιάζω, ερευνώ και αναλύω τη χωροκοινωνική και περιβαλλοντική σύγκρουση που λαμβάνει χώρα στη ΒΑ Χαλκιδική, γύρω από το έργο εξόρυξης της Ελληνικός Χρυσός και της Eldorado Gold.

Αυτό που συμβαίνει στην περιοχή τα τελευταία χρόνια είναι ότι μια συγκεκριμένη δραστηριότητα ή επένδυση (ως μέρος της αναπτυξιακής δραστηριότητας) δημιουργεί πλήθος χωρικών ανισοτήτων, χωρικών αντιθέσεων και οδηγεί στη δημιουργία ενός χωροκοινωνικού και οικολογικού κινήματος. Διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που κατοικούν στην περιοχή, αλλά και εκτός αυτής, αξιολογούν διαφορετικά το όφελος και το κόστος που προκύπτει από το έργο και παίρνουν θέση υπέρ ή κατά, όπως

φαίνεται και στα αποσπάσματα που βλέπετε. Η συνύπαρξη αυτών των κοινωνικών ομάδων στην περιοχή είναι συγκρουσιακή.

Στη διατριβή, συντάσσομαι με τις θεωρητικές επεξεργασίες της ριζοσπαστικής Γεωγραφίας που αναγνωρίζουν τον τόπο όχι ως το χώρο όπου κατοικούν και δραστηριοποιούνται συγκεκριμένες και μοναδικές κοινότητες, αλλά ως το χώρο που παράγεται από διαδικασίες διαφοροποίησης, συγκρούσεων και πολλαπλών ταυτοτήτων. Οι διαδικασίες αυτές έχουν διαστάσεις τοπικές, υπερτοπικές ως και παγκόσμιες. Γι' αυτό και η έρευνα μου δεν ασχολείται αποκλειστικά με την τοπική κλίμακα αλλά προσπαθεί να αναλύσει παράλληλα όλες τις κλίμακες από το τοπικό στο παγκόσμιο και από το παγκόσμιο στο τοπικό. Υπό αυτή την οπτική θέτω και τα συγκεκριμένα ερευνητικά μου ερωτήματα:

Το πρώτο ερώτημα είναι γιατί στα τέλη του 20ου – αρχές του 21ου αιώνα, οι εξορυκτικές δραστηριότητες καθοδηγούνται και από άλλες διαδικασίες εκτός του υπαρκτού ορυκτού πλούτου μιας περιοχής;

Το δεύτερο ερώτημα είναι γιατί η πολιτική και κοινωνική συγκυρία στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης ευνοεί «επιθετικές επενδύσεις», όπως αυτή της Ελληνικός Χρυσός και Eldorado Gold;

Το τρίτο ερώτημα εστιάζει στο τοπικό πεδίο και είναι γιατί και πώς η εξόρυξη χρυσού στην ΒΑ Χαλκιδική γεννά χωροκοινωνική συγκρούση, που οδηγεί στην ανάδυση ενός κοινωνικού-οικολογικού κινήματος;

Η Πολιτική Οικολογία και η σκέψη του Αντόνιο

Γκράμσι

Στο θεωρητικό επίπεδο, μελετώ τη σύγκρουση υπό το πρίσμα της Πολιτικής Οικολογίας, για την οποία θεωρώ ότι ιστορικά και αναλυτικά προέρχεται από τη Γεωγραφία και ιδιαίτερα από τη Ριζοσπαστική Γεωγραφική Σκέψη. Ακολουθώ, μάλιστα, τον ορισμό της Susan Paulson (2015:45) που αναφέρει ότι το αναλυτικό ερώτημα της είναι η κατανόηση της συνεχούς και αλληλένδετης παραγωγής της φύσης και της κοινωνίας, αλλά και ο μετασχηματισμός συγκεκριμένων κοινωνικών-οικολογικών σχέσεων.

Επιπλέον με ενδιαφέρει ιδιαίτερα η σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι στη αλληλεπίδραση της με την Πολιτική Οικολογία. Το σύνολο του έργου του Γκράμσι περιέχει μια αντίληψη της φύσης και της κοινωνίας ως «σύνολο ιστορικά και γεωγραφικά συγκεκριμένων σχέσεων – διαφορετικών ‘οικολογιών’» (Ekers et al, 2009:288), ενώ την ίδια στιγμή δείχνει τις συνθήκες και τις δυνατότητες για ριζικές -πολιτικές και κοινωνικές- αλλαγές μέσα από τη διάδραση με τη φύση. Εστιάζω αρκετά στη φιλοσοφία της πράξης που κατά τη γνώμη μου δείχνει πως οι πρακτικές που αναπτύσσονται μέσα από τους αγώνες και τις συγκρούσεις για την πρόσβαση στα περιβαλλοντικά αγαθά, διαμορφώνουν μια πολιτική διαδικασία μετασχηματισμού των κοινωνικών και οικολογικών σχέσεων.

Ο εξορυκτισμός και η χρηματιστικοποίηση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων

Ξεκινώντας λοιπόν από το παγκόσμιο πλαίσιο, εστιάζω στον εξορυκτισμό, δηλαδή εκείνο το οικονομικό και αναπτυξιακό μοντέλο που προσανατολίζει την οικονομία μιας χώρας ή μιας περιοχής προς την εξόρυξη και την εξαγωγή πρώτων υλών ως το σχεδόν αποκλειστικό πεδίο οικονομικής δραστηριότητας. Κατά τη

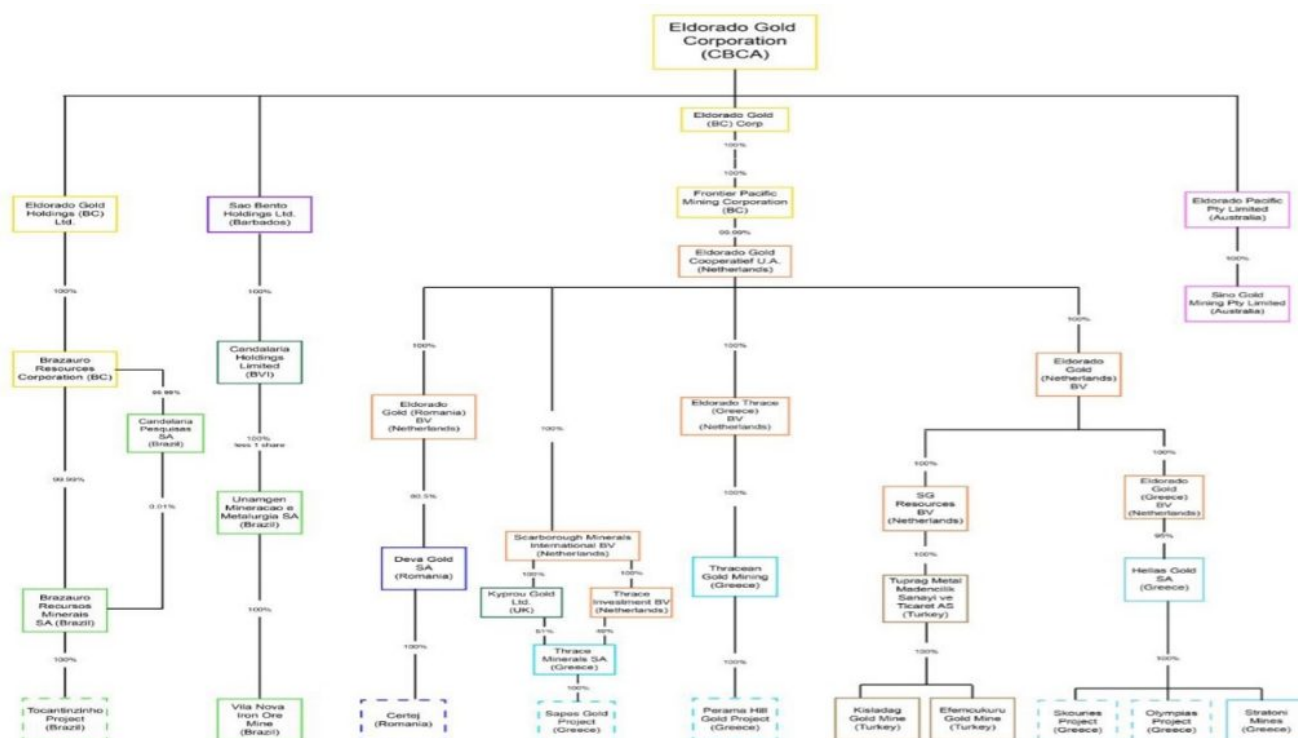
Maristella Svampa (2015: 66), δεν πρόκειται απλώς για υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, αλλά για «την επέκταση του κεφαλαίου προς πόρους, ορυκτά και περιοχές που προηγουμένως θεωρούνταν μη αποδοτικές». , δεν πρόκειται απλώς για υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, αλλά για «την επέκταση του κεφαλαίου προς πόρους, ορυκτά και περιοχές που προηγουμένως θεωρούνταν μη αποδοτικές».

Αν εξετάσουμε, τώρα, τις πηγές χρηματοδότησης των εξορυκτικών βιομηχανιών και ειδικά των εταιρειών εξόρυξης χρυσού, θα παρατηρήσουμε ότι η άντληση κεφαλαίων δεν γίνεται σχεδόν ποτέ, αποκλειστικά από τους εσωτερικούς πόρους της εκάστοτε εταιρείας. Αντιθέτως, είναι ιδιαίτερα εξαρτημένες από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Οι εταιρείες εξόρυξης, μάλιστα, ανταγωνίζονται στην προσπάθεια προσέλκυσης χρηματιστηριακού κεφαλαίου και θεσμικών επενδυτών. Αυτή η επιμονή στο χρηματιστηριακό κεφάλαιο εξηγεί εν πολλοίς και την εικόνα κατά την οποία πολλές εταιρείες εξόρυξης χρυσού ενώ δεν έχουν ενεργά έργα αλλά έργα σε αναμονή, χρηματοδοτούνται με μεγάλα ποσά από τα χρηματιστήρια. Είναι η προσδοκία κέρδους, δηλαδή η πρόβλεψη της πραγματοποίησης της μελλοντικής αξίας που καθορίζει τη στρατηγική των εταιρειών.

Η στρατηγική της Eldorado Gold

Η Eldorado Gold δεν αποτελεί εξαίρεση από αυτούς τους γενικούς κανόνες. Ειδικά στην Ελλάδα, που δραστηριοποιείται από το 2011 συντηρεί ένα χρηματιστηριακό παιχνίδι για το σύνολο των έργων της. Η εταιρεία το 2012 δήλωνε ότι ήδη από το 2016 η παραγωγή της στην Ελλάδα θα κάλυπτε πάνω από το 25% της παγκόσμιας παραγωγής της. Οι θετικές αυτές εκτιμήσεις δεν έχουν επιβεβαιωθεί μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται και στα διαγράμματα που βλέπετε.

Επιπλέον, όμως η Eldorado Gold είναι πρωτοπόρα παγκόσμια στην δημιουργία και την αξιοποίηση ενός επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός αυτός, είναι ένα πολύπλοκο σύστημα που μεταφέρει εισοδήματα από δραστηριότητες με υψηλή φορολόγηση σε άλλες δραστηριότητες που υπόκεινται σε αισθητά χαμηλότερη φορολόγηση. Για να το κάνει αυτό χρησιμοποιεί θυγατρικές ή συνδεδεμένες εταιρείες. Έτσι, κεφάλαια με τη μορφή παθητικών εισοδημάτων όπως μερίσματα, τόκοι, δικαιώματα και κέρδη κεφαλαίου αλλά και εισοδήματα από προσόδους και ενοίκια μεταφέρονται μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου θυγατρικών εταιρειών από τη χώρα δραστηριότητας σε άλλη χώρα με διαφορετικό φορολογικό συντελεστή και από εκεί σε φορολογικούς παραδείσους. Η Eldorado Gold, συγκεκριμένα, μεταφέρει αυτά τα κεφάλαια από την Ελλάδα στην Ολλανδία και από εκεί στα Νησιά Μπαρμπέιντος, γνωστό φορολογικό παράδεισο. Αξιοποιώντας αυτή τη δομή η εταιρεία καταφέρνει να μειώσει τη συνολική φορολογία για τις δραστηριότητές της ανεξάρτητα σε ποια χώρα δραστηριοποιείται. Έτσι το 2016, είχε αποφυγή φόρων συνολικού ύψους πάνω από 8 εκατομμύρια δολάρια, εκ των οποίων περίπου το 1,4 εκατομμύρια αφορά την Ελλάδα.

Σχήμα 1: Η εταιρική δομή της Eldorado Gold (Πηγή: Eldorado

Η ΒΑ Χαλκιδική και η μεταλλευτική δραστηριότητα

Η μεταλλευτική δραστηριότητα στη ΒΑ Χαλκιδική αποτελούσε πάντα ένα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό κεφάλαιο για την περιοχή κατά την εκάστοτε ιστορική περίοδο. Όμως, η ιστορία της δεν είναι η ιστορία μιας απρόσκοπτης διαδικασίας αλλά, ιστορία συγκρούσεων και ανάπτυξης σημαντικών τοπικών κινημάτων ανά περίοδο. Έτσι, δεν εμφανίζεται μια «μακραίωνη μεταλλευτική ιστορία» χωρίς τομές και ασυνέχειες, όπως υποστηρίζει η εταιρεία.

Οι μεταλλευτικές παραχωρήσεις προς την Ελληνικός Χρυσός (και την Eldorado Gold) σήμερα, καλύπτουν μία συνολική επιφάνεια 264.000 στρεμμάτων (η συνολική έκταση φτάνει τα 317.000 στρέμματα μαζί με τα έργα υποδομής) πολύ μεγαλύτερη από την έκταση των ιστορικών μεταλλείων. Παράλληλα, με βάση τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αναμένεται να εξορυχθούν από την περιοχή 160 εκατομμύρια τόνοι μεταλλεύματος σε διάστημα 25-30 ετών ενώ ιστορικά η εξόρυξη δεν ξεπέρασε αθροιστικά τα 33 εκατομμύρια.

Η μελέτη και ανάλυση της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων που πραγματοποιήσα δείχνει ότι σαφώς μεγεθύνει ό,τι μπορεί να θεωρηθεί «όφελος» από το έργο και υποβαθμίζει το αντίστοιχο «κόστος». Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα για να δικαιολογήσει το θετικό ισοζύγιο θέτει παραδοχές οι οποίες δεν επιβεβαιώνονται από τη μέχρι σήμερα εξέλιξη της επένδυσης.

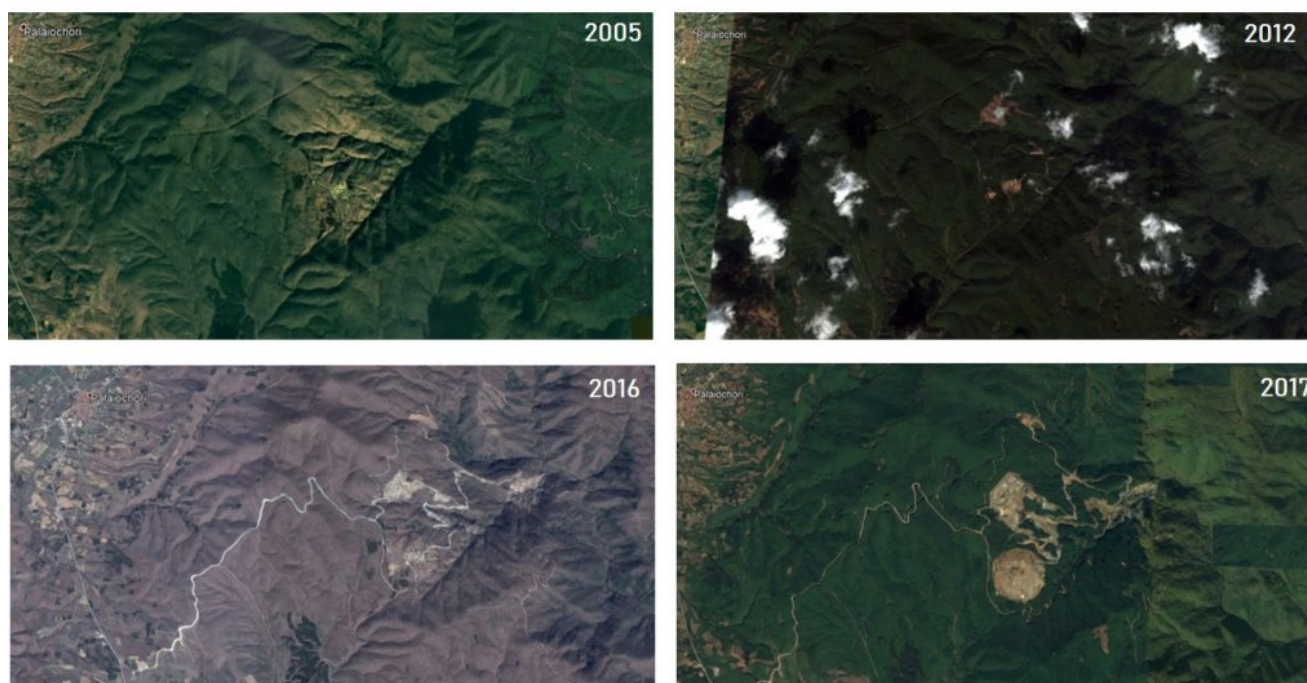
Στο οικονομικό πεδίο ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη δημιουργία εσόδων για το ελληνικό κράτος από τη φορολόγηση των τελικών παραγόμενων προϊόντων. Όπως όμως αποδεικνύεται από την έρευνα,

το κράτος όχι μόνο δεν εισπράττει φόρους από τα τελικά προϊόντα, αλλά χάνει το μεγαλύτερο μέρος τους. Πέρα της δυνατότητας της Eldorado Gold να φοροαποφεύγει μέσω φορολογικών παραδείσων που προανέφερα, προστίθεται η έμμεση εξαγωγή χρυσού που πραγματοποιεί η εταιρεία από τα προυπάρχοντα μεταλλεία μέσω συμπυκνωμάτων. Αυτό που κάνει είναι ότι ουσιαστικά βγάζει χύμα από την περιοχή το οποίο στη συνέχεια εξάγει και επεξεργάζεται σε άλλες εγκαταστάσεις της εκτός Ελλάδας, λαμβάνοντας το χρυσό που υπάρχει. Με την μη επεξεργασία των συμπυκνωμάτων στην περιοχή δεν επιτυγχάνεται η κάθετη ολοκλήρωση του κλάδου προς τα εμπρός, δηλαδή η λειτουργία του παραγόμενου προϊόντος ως εισροή για άλλους κλάδους. Επομένως τα οικονομικά οφέλη τόσο σε επίπεδο εθνικής οικονομίας όσο και τοπικής/περιφερειακής είναι περιορισμένα.

Στο κοινωνικό πεδίο, η ΜΠΕ επιμένει στην αύξηση της απασχόλησης στην περιοχή άμεσα και σε βάθος χρόνου. Και πάλι στην πράξη αποδεικνύεται ότι η εκτίμηση αυτή δεν επιβεβαιώνεται. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία, ο αριθμός των εργαζομένων στην Ελληνικός Χρυσός σε βάθος 10ετίας πρέπει να είναι 1.300 άτομα, εκ των οποίων οι 135 θα πρέπει να εργάζονται στο εργοστάσιο μεταλλουργίας, εργοστάσιο που ακόμα δεν έχει δημιουργηθεί. Παρ' ότι η εταιρεία πολλές φορές στο δημόσιο λόγο της μεγεθύνει αυτόν τον αριθμό, αναφέροντας από 2.000 έως και 3.000 απασχολούμενους ήδη στα μεταλλεία, η πραγματική εικόνα, δεν το αποδεικνύει. Η προσωπική μου επίσκεψη στην περιοχή και η έρευνα με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός των εργαζομένων είναι σαφώς μικρότερος.

Το σημαντικότερο επίπεδο των επιπτώσεων είναι το περιβαλλοντικό. Πέρα όλων των άλλων και γνωστών (αποψίλωση δασών, άντληση υπόγειων υδάτων και απευθείας ρύπανση του αέρα και των εδαφών) η εταιρεία προτείνει για την επεξεργασία του χρυσού τη μέθοδο της ακαριαίας τήξης ή flash smelting, μία μέθοδος ιδιαίτερα επιβλαβής και τοξική και για την οποία δεν

έχει αποδειχθεί το εφαρμόσιμό της στην περιοχή. Η εταιρεία δεν έχει αναπτύξει, ως όφειλε, μονάδα ημιβιομηχανικής κλίμακας και δεν έχει πραγματοποιήσει δοκιμές επιτόπου αλλά έχει μείνει σε εργαστηριακές ενδείξεις για τη δυνατότητα της μεθόδου. Όμως το flash smelting, μάλλον δεν εφαρμόζεται στην περιοχή λόγω της υψηλής περιεκτικότητας του μεταλλεύματος σε αρσενικό, που δεν μπορεί να είναι διαχειρίσιμο. Το ποσοστό του είναι τέτοιο που δεν επιτρέπει την έγκριση της μεθόδου, τουλάχιστον αν γίνουν σεβαστά τα όρια που τίθενται από την εθνική και ευρωπαϊκή περιβαλλοντική νομοθεσία.

ΕΙΚΟΝΑ 1: ΔΟΡΥΦΟΡΙΚΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΚΟΥΡΙΩΝ ΤΑ ΕΤΗ 2005, 2012, 2016 ΚΑΙ 2017 (ΠΗΓΗ: GOOGLE EARTH [ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΡΟΣΒΑΣΗ 29 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017])

Η συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης

Σχεδόν ταυτόχρονα, με την παρουσία της Ελληνικός Χρυσός στην ΒΑ Χαλκιδική, ξεκινάνε και οι κινητοποιήσεις των κατοίκων. Το κοινωνικό κίνημα έρχεται ως συνέχεια των προηγούμενων κινηματικών δράσεων. Ειδικά το κίνημα που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1990 ενάντια στην TVX Gold, άφησε ισχυρό

αποτύπωμα σε αυτό που γνωρίζουμε σήμερα ως κοινωνικό κίνημα για τη σωτηρία των Σκουριών.

Στο τοπικό επίπεδο, η καθημερινότητα αλλάζει ραγδαία. Στη Μ. Παναγιά και την Ιερισσό οι συζητήσεις γύρω από το ζήτημα των μεταλλείων και του αγώνα είναι πλέον καθημερινές. Αν σταθείς για λίγο στα καφενεία ή τις πλατείες των χωριών θα ακούσεις συχνά παρέες να συζητούν σε έντονο ύφος. Λέξεις και φράσεις όπως καταστροφή, περιβαλλοντικό κόστος, ρύπανση, διάλυση της τοπικής κοινωνίας, τρομοκρατία έρχονται και επανέρχονται στα λεγόμενά τους. Αλλά θα ακούσεις να συζητάνε και για κίνημα, αγώνα, αντίσταση, διαδήλωση και πορείες.

Καθώς το κίνημα ισχυροποιείται, η αστυνομία το κράτος αλλά και η ίδια η εταιρεία απαντά με καταστολή: Τόσο άμεση μέσω κυρίως της αστυνομικής βίας όσο και έμμεση μέσω της προσπάθειας ποινικοποίησης του κινήματος. Οι δράσεις αυτές δημιουργούν ένα γενικευμένο αίσθημα αδικίας, που έχει άμεση σχέση με τον χώρο της καθημερινής ζωής των ντόπιων και της «εισβολής» σε αυτόν των «άλλων»: της εταιρείας, της αστυνομίας και του κράτους. Το αίσθημα της αδικίας, εκτός από αφορμή κινητοποιήσεων, κατασκευάζει και συλλογικές ταυτότητες. Οι «αδικημένοι» της περιοχής μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, επαγγελματικές κατηγορίες, ηλικίες και φύλο αλλά συντάσσονται σε μια προσπάθεια «υπεράσπισης του τόπου τους».

Η επιτελεστικότητα των διαδηλωτών/τριών αντιμετωπίζει την επιτελεστικότητα της βίας από την αστυνομία. Οι κάτοικοι είναι προετοιμασμένοι, ανά πάσα στιγμή, να συγκρουστούν με την αστυνομία, να σταματήσουν με τα σώματα τους ένα φορτηγό ή ένα μηχάνημα της εταιρείας, και να εισέλθουν στους «ιδιωτικούς» και απαγορευμένους για το κοινό χώρους όπως είναι το μεταλλείο στο δάσος των Σκουριών. Η πεποίθηση ότι «έχουμε δίκιο» είναι πλέον κυρίαρχη μεταξύ των κοινοτήτων που αντιδρούν. Επομένως,

το κοινωνικό κίνημα και οι συμμαχίες που συγκροτεί δίνουν περιεχόμενο στις «δυναμικές γεωγραφίες της πολιτικής πρακτικής των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων που έρχονται σε επαφή», κατά τον Featherstone (2013:66).

Ερχόμαστε συνεπώς μπροστά σε αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί κοινωνική κατασκευή της φύσης ή καλύτερα, συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης. Οι κάτοικοι που συμμετέχουν στο κοινωνικό-οικολογικό κίνημα έχουν κατασκευάσει διαφορετικό φαντασιακό για τη φύση από τους εργαζόμενους στην εταιρεία. Οι πρώτη τη θεωρούν αυταξία καθ' αυτή, ενώ οι δεύτεροι το προσπερνούν γιατί δίνουν προτεραιότητα στην εργασία τους, αν και αναγνωρίζουν τη μοναδικότητά της. Η εταιρεία κατασκευάζει, και αυτή από την πλευρά της, τη φύση ως έναν απλό υποδοχέα της δραστηριότητάς της. Αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες εξορύξεις και το μνημονιακό θεσμικό πλαίσιο, προβαίνει στις μη αναστρέψιμες επεμβάσεις που περιέγραψα παραπάνω. Το κράτος κατασκευάζει τη φύση στη ΒΑ Χαλκιδική, αρχικά με το θεσμικό πλαίσιο χρήσεων γης και προστασίας για να το αναθεωρήσει στη συνέχεια προς όφελος της εταιρείας. Στη συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης, αναλαμβάνει, τον γνωστό από τη βιβλιογραφία, ρόλο διαμεσολάβησης μεταξύ του κινήματος, της εταιρείας και της ευρύτερης κοινωνίας.

Επιστρέφοντας στον Γκράμσι, έχει σημασία να δούμε πως αναδύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό που ο ίδιος που ο ίδιος ονομάζει φιλοσοφία της πράξης. Δηλαδή, η άμεση εμπλοκή με την πολιτική δράση, κατά την οποία τα άτομα κατανοούν τον κόσμο και αναπτύσσουν νέες κοινωνικές σχέσεις, μετασχηματίζουν τις σχέσεις με τη φύση και συγχρόνως μετασχηματίζουν τους εαυτούς τους. Όπως πολλές φορές μου έλεγαν οι γυναίκες του κινήματος «αυτός ο αγώνας μας αλλάζει όλες και όλους». Το κοινωνικό κίνημα και η τοπική κοινωνία ευρύτερα «ριζοσπαστικοποιείται» συγκροτώντας την δικιά της συνείδηση μέσα από την πρακτική της. Η ριζοσπαστικοποίηση αυτή, πιθανώς

να μην έχει να κάνει με την ιδεολογική τοποθέτηση, αλλά σίγουρα έχει να κάνει με τις προσπάθειες να οργανωθεί η καθημερινότητα, να «νοηματοδοτηθεί» το τοπικό και να αρθρωθεί ένας λόγος για την τοπική ανάπτυξη της περιοχής. Μπορεί οι τοπικές λογικές και οι αγωνιστικές ιδιαιτερότητες εν πολλοίς να ορίζουν έναν «τοπικό» αγώνα, αλλά αναπτύσσονται και σχηματοποιούνται με τέτοιο τρόπο που τελικά διαμορφώνουν ένα συλλογικό «εμείς» που πιθανώς να ξεπερνάει τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Το κοινωνικό-οικολογικό κίνημα μέσα από αντιφάσεις, υπερβολές και παραλείψεις, υιοθετεί, αυτό που γράφει ο Γκράμσι: μια «νέα, συστηματική -συνεκτική και λογική- αντίληψη του κόσμου» (Gramsci, 1971: 136). Αυτή η νέα αντίληψη «παράγεται» μέσα από τη σύγκρουση.

Από την άλλη πλευρά, οι «άλλοι υποτελείς», οι εργαζόμενοι στην εταιρεία, αποκτούν κι αυτοί μέσω της εργασίας τους, σχέσεις ενεργές και συνειδητές, που αντιστρατεύονται όμως τη φύση και τους υποστηρικτές της. Κατεβαίνουν και αυτοί στο δρόμο, διεκδικούν κι αυτοί τα εργασιακά τους δικαιώματα. Η άποψή τους είναι ότι η μεταλλευτική δράση μπορεί να συμβαδίζει με την περιβαλλοντική προστασία, χωρίς το ένα να αναιρεί το άλλο. Λέξεις και έννοιες όπως «ψωμί», «κόπος», «αντίξοες συνθήκες», «σκληρή δουλειά» έρχονται και επανέρχονται στις συζητήσεις τους μαζί μου. Η συγκεκριμένη τοπική ιστορική διαδρομή και διαμορφωμένη ταυτότητα του μεταλλεργάτη, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και τη σημερινή τους, θετική προς το έργο, στάση.

Με βάση, όλα τα παραπάνω, είναι φανερό πως το διακύβευμα του περιβάλλοντος ή καλύτερα της φύσης, αντιμετωπίζεται, συγκρουσιακά. Και αυτό δεν γίνεται μόνο στο δάσος, και στα χωριά της περιοχής. Γίνεται και στους δρόμους των μεγάλων πόλεων, εντός του κοινοβουλίου αλλά και στον έντυπο και ηλεκτρονικό λόγο της εταιρείας και του κινήματος.

Αν πρέπει να κλείσω με μία μόνο φράση, θα έλεγα ότι η σύγκρουση και το κίνημα στην Χαλκιδική αναπτύχθηκαν γύρω από ένα συμβολικό και πολιτικό διακύβευμα: τη συγκρουσιακή διαπραγμάτευση της φύσης. Η έκβαση αυτής της σύγκρουσης παραμένει ανοικτή.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ekers, M., Loftus, A., Geoff, M. (2009). Gramsci Lives. *Geoforum*, 40, 287-291. Διαθέσιμο <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0016718509000475> [Τελευταία πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2018].

Featherstone, D. (2013). Gramsci in Action: Space, Politics and the Making of Solidarities. Στο Ekers, M., Hart, G., Kipfer, S., & Loftus, A. (επιμ.) *Gramsci: space, nature, politics*, σ. 65 – 83. UK: John Wiley & Sons.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Nowell-Smith, G., and Quintin Hoare Q. (επιμ.). International Publishers.

Paulson, S. (2015). Political Ecology. Στο D' Alisa G., Demaria F., Kallis G. (επιμ.) *Degrowth – A vocabulary of a new era*, σ. 45-48. London and New York: Routledge.

Svampa, M. (2015). Commodities Consensus: Neoextractivism and Enclosure of the Commons in Latin America. *South Atlantic Quarterly*, 114(1), σ. 65 – 82. Διαθέσιμο

<https://read.dukeupress.edu/south-atlantic-quarterly/article-abstract/114/1/65/3719/Commodities-Consensus-Neoextractivism-and?redirectedFrom=fulltext> [Τελευταία πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2018].